

ANTONI RIERA MELIS*

**BARCELONA, 985-1317:
ECONOMIA, SOCIETAT I POLÍTICA
EN LA CONSTRUCCIÓ D'UN EMPORI
IBEROMEDITERRANI**

RESUM

Entre mitjan segle XI i el principi del XIV, Barcelona es va transformar d'una petita ciutat marítima mal connectada a les xarxes del comerç internacional en una capital econòmica i política de primer ordre, tant a escala mediterrània com ibèrica. En l'article s'examinen les bases comercials, manufactureres i financeres d'aquest creixement i el desenvolupament de les normatives específiques que les van regular. S'analitzen també els canvis socials i politicoadministratius que va experimentar mentrestant la capital catalana. S'ha procurat no desvincular la dinàmica de la Ciutat Comtal de l'expansió territorial de la Corona d'Aragó per la Mediterrània ni del context internacional coetani.

PARAULES CLAU: *comerç, parçoner, lleny, coca, nau, galera, nòlit, comanda, societat comercial, companyia, crèdit, canvi, banca de dipòsit, dita, censal, violari, Universitat dels Prohoms de Ribera, consolat de mar, consolat d'ultramar, Llibre del Consolat de Mar, Recognoverunt proceres, Consell Municipal*

***The construction of an economic and political capital
for the Mediterranean and Iberian region***

ABSTRACT

Once a small maritime city poorly connected to the networks of international commerce, between the middle of the 11th century and the beginning of the 14th century Bar-

* Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans.

celona became a major economic and political capital, by both Mediterranean and Iberian standards. This paper analyses the commercial, manufacturing and financial bases for this growth, as well as the development of the specific regulations that enabled them. Social and political changes in the Catalan capital during the period are also discussed, with consideration given to the link between the Ciudad Condal and the territorial expansion of the Crown of Aragon across the Mediterranean and the contemporary international context.

KEYWORDS: *commerce, partner, lembus, cog, carrack, galley, naulium, purchase order, commercial company, credit, change, deposit bank, dita, violari, Universitat dels Prohoms de Ribera, Consulate of the Sea, overseas consulate, Llibre del Consolat de Mar, Recognoverunt proceres, city council*

INTRODUCCIÓ¹

Barcelona, del 1300 ençà, va esdevenir el principal nucli urbà de la Corona catalanoaragonesa i un centre econòmic important a escala internacional, on la manufactura tèxtil i la construcció naval van assolir un notable desenvolupament. El sector més dinàmic de la seva economia va ser el comerç, que va actuar durant tota la baixa edat mitjana com a autèntic «foment, cap e principi de tot negoci».²

La Ciutat Comtal, entre 1280 i 1350, es va convertir en una plaça mercantil de primer ordre, en el punt d'articulació de circuits interiors de curt i mitjà recorregut amb grans eixos exteriors; va esdevenir el principal empori de la Corona d'Aragó i, probablement, de tota la península Ibèrica. Per Barcelona no sols sortien una bona part dels excedents agraris i manufacturats de Catalunya i una fracció considerable dels de la vall de l'Ebre, sinó que també entrava el gros de les importacions de la «Confederació» i un segment gens negligible de les de Navarra i de la Castella septentrional.³ Tot i això, Barcelona no es va transformar en una poderosa república marinera, com Gènova o Venècia, atès que va assumir el paper de capital d'un conjunt d'estats força extensos i amb un ferm afany de protagonisme polític a Ultramar i al continent.

La ciutat de Barcelona va gaudir, dintre de la Corona d'Aragó, d'un pes econòmic, polític i cultural especial, que, a Catalunya, va fregar la prepotència. Va tenir prou poder per a condicionar, a través de les Corts i mitjançant els subsidis econò-

1. Abreviatures utilitzades: ACA = Arxiu de la Corona de Aragó; ACB = Arxiu Capítular de Barcelona; AHCB = Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; AHPB = Arxiu Històric de Protocols de Barcelona; C = Cancelleria; CB = Ciutat de Barcelona; CRD = Cartes reials i diplomàtiques; LC = Llibre del Consell; perg. = pergami; RP = Reial Patrimoni.

2. Definició que els consellers de Barcelona aplicaren, el 1453, al comerç amb Egipte i Síria en una carta adreçada a Alfons el Magnànim: Antoni de CAPMANY, *Memorias històricas sobre la marina, comercio y artes de la ciudad de Barcelona*, 2a ed., Barcelona, II/1, 1962, pàg. 536.

3. Reexpedides des de Saragossa, com han evidenciat recentment José Ángel Sesma i Carlos Laliena.

mics puntuals, la política exterior de l'Estat, sense arribar mai, emperò, a determinar-la: els interessos del sobirà sempre van ser més amplis i diversos que els de l'alta burgesia barcelonina. L'expansió territorial de la «Confederació» i el desplegament del comerç exterior de Barcelona constituïren dos processos diferents que, encara que sinèrgics, avançaren a ritmes diferents.

Com que, en aquest procés d'emergència econòmica i política de la Ciutat Comtal, la fase central i final són força més conegudes que la inicial, s'ha optat per analitzar aquesta darrera a la llum de la bibliografia disponible, per reinterpretar-ne l'arrencada. L'arc cronològic elegit abraça des del 985 fins al 1317. Ambdues dades marquen dos tombants en la història de Barcelona: l'atac de la ciutat per les tropes andalusines conduïdes per Almansor i el tancament definitiu de les darreres seqüeles de la guerra de les Vespres Sicilianes. La reflexió es prolongarà, doncs, des dels inicis de l'expansió econòmica de l'alta edat mitjana fins a la normalització del tràfic naval al golf de Lleó. Jaume II d'Aragó, després d'evacuar les illes Balears (1298), acceptar l'entronització de Frederic III a Sicília (1302), incorporar una part del regne de Múrcia (1305), normalitzar les relacions amb França (1313) i aconseguir finalment la reobertura a la navegació dels accessos marítima a Montpeller, va poder, el 1317, concentrar-se en els preparatius per a la conquesta de Sardenya, en l'aïllament diplomàtic i militar de Pisa. Si la conquesta de Sicília va acreditar l'emergència de la Corona d'Aragó com a potència naval, la de Sardenya la va ratificar a escala mediterrània.

LA GÈNESI DEL CAPITAL I DE LES ESTRUCTURES COMERCIALS (985-1229)

Les arrels de la primera expansió econòmica de Barcelona, iniciada en els anys que segueixen al saqueig d'Almansor, han generat, per la manca de fonts adients, controvèrsies historiogràfiques i constitueixen un problema a resoldre. La creació d'unes estructures comercials i l'aparició, poc després de l'any 1000, d'un col·lectiu de mercaders locals continuen sent dos temes a escatir. Descartada la hipòtesi de Jaume Vicens Vives que podrien haver estat dinamitzades per capitals occitans, fugitius de la persecució anticàtara,⁴ s'ha tendit a atribuir-les a l'activitat autòctona, al sorgiment d'una burgesia urbana. La seva procedència, emperò, resta per escatir: aloers de la rogalia de la ciutat entrenats en el proveïment alimentari de les classes privilegiades?⁵ suposats rics no nobles?⁶ propietaris de terres passats a l'administració de rendes feudals i eclesiàstiques?⁷

4. Jaume VICENS VIVES, *Aproximación a la Historia de España*, Barcelona, 1952, pàg. 79-80.

5. Pierre BONNASSIE, «Une famille de la campagne barcelonaise et ses activités économiques aux alentours de l'An Mil», *Annales du Midi* (Tolosa del Llenguadoc), 75(1964), pàg. 276-277.

6. José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, «El origen del capital comercial en Barcelona», *Miscellanea Barcinonensis* (Barcelona), 31 (1972), pàg. 75.

7. Josep Maria FONT I RIUS, «La universidad de prohombres de Ribera de Barcelona y sus ordenanzas marítimas (1258)», a Josep Maria FONT I RIUS, *Estudis sobre els drets i les institucions locals en la Catalunya Medieval*, Barcelona, 1985, pàg. 687.

mercaders ambulants?⁸ Recentment, Stephen P. Bensch i Gaspar Feliu han matisat aquestes hipòtesis. L'historiador nord-americà ha adduït que la prosperitat que va viure la Ciutat Comtal al segle XI va dependre gairebé exclusivament de les rendes de la terra, l'expansió del teixit urbà i l'extorsió de les taifes andalusines limítrofs, no pas de l'activitat de mercaders professionals estrangers i locals.⁹ L'expert català ha identificat aquests primers negociants amb magnats, amb gent alhora rica en terres, en esclaus i en productes, que es diferenciaren dels de la seva classe per un afany superior de lucre, que reinvertiren contínuament els seus guanys en operacions de crèdit, en compra de terres i en operacions comercials.¹⁰ Tot i això, els excedents agrícoles no es van convertir fàcilment en el capital comercial que calia per endegar l'expansió comercial. Entre 1054 i 1144, no es coneix cap ciutadà que posseís un vaixell i només un, Guifré *negotiator*, que hagués adoptat el títol professional de mercader.¹¹ Els estrangers residents a la ciutat —un altre indicador dels contactes comercials transfronterers— només adquiriren visibilitat després de 1130; fins aleshores només dos d'ells han pogut ser identificats com a mercaders: el flamenc Robert i el franc Reiner.¹² Els llegats testamentaris palesen que els barcelonins del primer terç del segle XII tenien pocs coneixements del món existent més enllà de les Corberes, el baix Segre i el Francolí; no contenen cap llegat pietós per a esglésies occitanes, ni contingent d'articles de luxe de provinença exterior, com espècies o draps de qualitat.¹³

Els fonaments de la manufactura

També va ser lenta l'arrencada de la manufactura. Al cens de 1079, només catorze veïns de Barcelona són qualificats de menestrals: tres moliners, tres flequers, tres pelleTERS, dos sabaters, un ferrer, un cisteller i un assaonador.¹⁴ Aquesta llista és, emperò, molt fragmentària, com es desprèn de la seva compulsua amb la documentació notarial coetània, i no inclou la mà d'obra esclava, l'aportació de la qual en la gènesi de la draperia no ha de ser menystinguda, com demostra el fet que un mercader barceloní, Ermengol Samarell, disposés aleshores d'un teixidor musulmà.¹⁵ Els Usatges, una dècada abans, ja havien establert que els danys causats als esclaus haurien de ser

8. Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani e l'Espansione della Corona d'Aragona nel secolo xv*, Nàpols, 1972, pàg. 6.

9. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents. 1096-1291*, Barcelona, 2000, pàg. 106-109 i 200-206.

10. Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques (del 714 a la fi del segle XIII)», a Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona*, vol. 2, Barcelona, 1992, pàg. 235.

11. *Ibidem*, pàg. 234.

12. *Ibidem*, pàg. 234.

13. *Ibidem*, pàg. 109.

14. Pierre BONNASSIE, *La Catalogne de milieu du xe siècle à la fin du xie siècle: croissance et mutations d'une société*, vol. II, Tolosa de Llenguadoc, 1976, pàg. 855.

15. *Ibidem*, pàg. 858.

esmenats d'acord amb el valor de cada víctima, ja que n'hi havia amb experiència manufacturera, professionals de diversos oficis.¹⁶

Les primeres referències documentals d'obradors confirmen l'arrelament del treball menestral, del 1095 ençà, a Barcelona.¹⁷ Un segon cens, redactat a mitjan segle XII, aporta una informació més fidedigna: dels 218 noms propis que hi figuren, n'hi ha vint-i-nou que alludeixen clarament a un ofici: sabater (vuit), pellisser (tres), corretger (tres), torner (tres), ferrer (tres), paraire (dos), flequer (dos), escuder (un), moneder (un), calafat (un), filador (un) i carnisser (un). La llista, com molt bé ha indicat Stephen P. Bensch,¹⁸ reflecteix una menestralia orientada a satisfer les necessitats bàsiques de la població local. La situació va evolucionar, tanmateix, del 1150 ençà, quan els sectors del cotó, el lli i la llana començaren a créixer, sense arribar a equiparar-se, emperò, amb els de la pell i el ferro. Pere el Catòlic, en el privilegi de Pau i Treva del 1200, ja col·locava sota la seva protecció directa els pellissers, els sastres, els teixidors i els altres menestrals de Barcelona¹⁹. Aquesta constitució ha estat considerada sovint el primer testimoni documental de les corporacions d'ofici a Catalunya.²⁰ Del text només es desprèn, emperò, que els teixidors, com la resta de menestrals, ja havien assolit aleshores prou importància en l'economia de la capital catalana perquè el sobirà considerés adient protegir el seu treball, no pas que s'haguessin associat, ni tan sols en una confraria.²¹ D'aquesta negativa, no se'n ha de deduir, tanmateix, que la draperia hi avançava aleshores a un ritme llangorós. Una compra d'alum, el 1095, i una altra de grana, el 1173, acreditarien, segons algun autor,²² que aleshores ja es tenyien i s'aprestaven, a Barcelona, draps crus de provenença occitana. També s'ha adduït com a prova indirecta de l'existència, a la darrerria del segle XI, d'una incipient draperia local la concentració de les botigues de teixits a la vila nova del Mercadal,²³ al costat del portal de Llevant, on els compradors ja podien adquirir articles d'importació²⁴ i del país.

16. «Quidam vero artificiosi et diverso genere magistrorum periti»: Joan BASTARDAS (ed.), *Els Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, Barcelona, 1984, pàg. 64-67.

17. Pierre BONNASSIE, *La Catalogne, op. cit.*, vol. II, pàg. 856; Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 250.

18. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 167.

19. «Cavadors e lauradors, pellicers, sastres, teixidors e tots menestrals sots aquesta Pau e seguretat constituim e posam»: *Constitucions y altres drets de Catalunya*, Barcelona, 1704, pàg. 493.

20. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas, op. cit.*, I, pàg. 448; Josep BALARI JOVANY, *Orígenes històrics de Catalunya*, vol. II, Barcelona, 1964, pàg. 667-668; Pierre BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, 1975, pàg. 13.

21. Per a una anàlisi més àmplia dels orígens de la sociabilitat laboral a Catalunya, vegeu: Antoni RIERA I MELIS, «La aparición de las corporaciones de oficio en Cataluña», a *Cofradías, gremios, solidaridades en la Europa Medieval*, Pamplona, 1993, pàg. 285-318.

22. Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 251.

23. AHN, Pergamins de Santes Creus, núm. 171; ed. Federico UDINA, *El 'Libre Blanch' de Santes Creus (Cartulario del siglo XII)*, Barcelona, 1947, pàg. 373.

24. Com els draps de Bruges, que van aparèixer a Barcelona el 1180, i les teles tenyides de Stamford, que ho feren el 1203; Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 208-209.

El paper dels comtes en els orígens de la flota i el comerç internacional

Barcelona degué sortir, doncs, del seu aïllament regional més per l'impuls de les ambicions polítiques i el patrocini naval de la dinastia comtal que no pas per les iniciatives professionals dels seus comerciants. No deixa de ser revelador que Ramon Berenguer I, conscient de la migradesa dels efectius navals privats, hagués emprès, cap al 1060, la construcció d'una primera flota, a la platja de Barcelona, al costat de la porta de Regomir, espai que n'esdevingué la primera drassana.²⁵ Tot i que els comtes i els mercaderes tenien interessos específics, diferents, seria un error considerar-los sistemàticament antitètics; els uns oferiren protecció i seguretat dins les zones on posseïen el monopoli de la violència i els altres els les pagaren puntualment. Tal com ja fa temps va assenyalar Frederic Lane,²⁶ la protecció no es regalava, es venia; ha de ser avaluada, doncs, en qualsevol anàlisi d'un sistema d'intercanvis. En una àrea on els estats eren encara febles i la violència entre les comunitats marítimes rivals constituïa una realitat gairebé quotidiana, la línia que separava els saqueigs del comerç, les extorsions de la concurrència pacífica, estava encara poc definida.

El matrimoni, el 1078, de Ramon Berenguer II amb Mafalda de Pulla-Calàbria, filla de Robert Guiscard,²⁷ va refermar aquesta distribució de papers. Els comtes de Barcelona, que necessitaven compensar el declivi de les paries,²⁸ trobaren en el comerç marítim una nova font d'ingressos. Descobriren la rendibilitat tant dels drets de pas, de mercat i de naufragi sobre els carregaments forans com de les taxes sobre els botins obtinguts pels seus súbdits. És lògic, per tant, que a la darrerria del segle XI esmercessin recursos en la construcció de naus i reservessin un espai de la platja de Barcelona a aquesta finalitat.

L'extensió del poder comtal per les costes occitana i provençal, represa per Ramon Berenguer III,²⁹ va esdevenir, doncs, un escut vital per a l'incipient comerç català i va permetre als mercaders barcelonins introduir-se, del 1119 ençà,³⁰ en unes places controlades, fins aleshores, pels agressius homes de negocis genovesos i pisans. L'ex-

25. Pierre BONNASSIE, *La Catalogne, op. cit.*, vol. II, pàg. 841; Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 238.

26. Frederic C. LANE, «Economic consequences of organized violence», a *Venice and history: the collected papers of Frederic C. Lane*, Baltimore, 1970, pàg. 412-428; cit. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 202, nota 131.

27. Santiago SOBREQÜÉS, *Els grans comtes catalans*, 4a ed., Barcelona, 1985, pàg. 104-105; Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 234; Gaspar FELIU I MONTFORT, «L'impuls urbà i mercantil», a Borja de RIQUER (dir.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 2, Barcelona, 1998, pàg. 263.

28. Per a les seqüeles de la caiguda d'aquesta injecció externa de numerari, vegeu: Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 89-111.

29. Casat amb Dolça de Provença.

30. Quan, en pagament per la seva decidida contribució a la derrota de la revolta dels Baus, Ramon Berenguer III els declarà exempts de l'impost comercial «del quint»: Antoni de CAPMANY, *Memo-rials històriques, op. cit.*, II/1, pàg. 3-4.

pansió política no es va orientar exclusivament, tanmateix, cap al nord-est; va avançar també vers el sud, cap a al-Àndalus. Ramon Berenguer III, amb la col·laboració d'una flota pisana, ja havia ocupat transitòriament, entre 1114 i 1115, les illes Balears; el seu fill Ramon Berenguer IV, aprofitant l'esfondrament de l'Estat almoràvit, va traslladar, el 1148, la frontera meridional del comtat de Barcelona a la Sènia. La conquesta de Tortosa va significar, a més de la prolongació del litoral, la integració d'una plaça d'un gran valor estratègic, ja que era el principal port de connexió de la vall de l'Ebre amb la Mediterrània. La ciutat disposava, a més, d'una drassana que els nous pobladors procuraren mantenir en funcionament per tal que els menestrals islàmics ensinistressin fusters, calafats i velers cristians en la construcció naval.

Els comtes de Barcelona, durant el segon quart del segle XII, alhora que delimitaven el seu espai a la conca occidental de la Mediterrània i subscriuien acords amb Gènova i Sicília, procuraven afavorir els seus mercaders adoptant mesures coactives quan la concurrència dels comerciants italians en el mercat interior esdevenia massa ferma.³¹ Els homes de negocis estrangers no van rebre cap exempció fiscal ni van obtenir alfòndecs propis als ports catalans fins que el comte Ramon Berenguer IV, el 1148, es va comprometre a cedir als lígurs, a canvi de la seva contribució naval a la conquesta, una tercera part de la ciutat de Tortosa.³² Els comtes, tot i que obriren als genovesos, pisans, occitans i sicilians els grans mercats catalans, utilitzaren el seu poder per a neutralitzar el decalatge tècnic que separava encara els comerciants locals dels concurrents externs. L'interès del burgesos barcelonins per la construcció naval era aleshores escàs. Els vaixells pertanyien, amb alguna rara excepció,³³ als comtes i als barons;³⁴ els còmits i els mariners que els tripulaven ja eren, emperò, catalans. La situació no va experimentar canvis importants fins després de 1090. Tot i això, la marina barcelonina, durant les dècades següents, encara es dedicava més al corsarisme contra les naus musulmanes que als viatges comercials cap a ports estrangers.³⁵ L'al·lusió, en la lleuda de Gènova, a mercaders de la Ciutat Comtal que, el 1128, hi ve-

31. Ramon Berenguer III va expulsar, el 1116, el genovesos de Barcelona; la mesura va anar seguida, emperò, d'un pacte, trencat el 1126 i refet el 1127: José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, «En torno a un tratado comercial entre las ciudades de Génova y Barcelona en la primera mitad del siglo XII», a *Acti del Iº Congreso Storico Liguria-Catolna*, Bordighera, 1974, pàg. 151-159.

32. Geo PISTARINO, «Genova e Barcellona: incontro e scontro di due civiltà», a *Acti del Iº Congreso, op. cit.*, pàg. 81-122; Olivia Remie CONSTABLE, «Genoa and Spain in the twelfth and thirteenth centuries. Notarial Evidence for a Shift in Patterns Trade», *The Journals of European Economic History* (Roma), 19 (1990), pàg. 635-656.

33. Com les de Pere d'Arcs i Arnau Adarró, propietaris de sengles vaixells pels volts de 1145, que els permeteren assumir el càrrec d'almostalaf, d'agent del comte de Barcelona per a negociar el rescat de captius musulmans: Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona al nord d'Àfrica durant el regnat de Jaume I», a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement*, vol. II, Barcelona, 2013, pàg. 679; Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, vol. I, Barcelona, 1983, pàg. 37-38.

34. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 205.

35. Ramon d'Òdena, el 1196, distribueix, en el seu testament, entre diversos legataris una galera armada amb la qual havia practicat el cors: Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis, op. cit.*, vol. I, pàg. 39.

nien esclaus³⁶ —el primer document oficial relatiu al comerç exterior de Catalunya— demostra que la seva activitat preferent era la distribució dels botins obtinguts mitjançant saqueigs, no l'establiment de xarxes comercials estables.

L'assimilació de les tècniques comercial italianes i occitanes

Un cop els comtes de Barcelona havien refermat els contactes polítics i econòmics amb el Lenguadoc i les repúbliques de la Itàlia septentrional, Barcelona es va anar integrant en els circuits principals del comerç mediterrani. Fins aleshores havia estat una plaça excèntrica respecte a la xarxa de rutes navals que articulava la conca occidental del Mare Nostrum. La lleuda de Barcelona, instaurada cap al 1150, reflectia encara una oferta exterior força estreta; entre les cinquanta-sis mercaderies mencionades als seus aranzels, preponderaven els cuirs, les pells, el bestiar, els draps de qualitat mitjana, sense esment de provenença, i les espècies (pebre, canyella, màstic, anís i comí).³⁷ El procés —l'envol del qual ha estat situat cap al 1140—³⁸ es va endegar bàsicament amb la ràpida assimilació pels mercaders locals de les experiències i els coneixements tècnics aportats pels comerciants estrangers residents a la capital catalana. La documentació coetània palesa la formació, durant la segona meitat del segle XII, d'un ampli i dinàmic col·lectiu d'homes de negocis forans en què preponderaven els occitans (Guilhem d'Alest, Pèire de Salzet, Bertran de Fontanes i Pèire de Carcassona), els italians (Eimerico da Perugia i Lamberto Pisano) i els francoseptentrionals (els Daunis).³⁹ Contràriament que a Castella, els estrangers no hi van formar col·lectius compactes, concentrats en indrets concrets de la perifèria de les ciutats, sinó que s'hi van espargir pels diversos ravals i viles noves, tot establint ràpidament vincles econòmics i familiars amb els mercaders i els menestrals locals. Una bona part de l'experiència comercial acumulada a la Itàlia septentrional i a Occitània es va disseminar discretament, abans de 1200, per les ciutats portuàries catalanes. En el testament del mercader Sanç,⁴⁰ atorgat el 1184, apareixien dues altres formes d'associació contractual que també serien crucials per al desenvolupament del comerç exterior català en les dècades següents: l'armament conjunt d'un vaixell i la societat.

Amb la posada al dia de les tècniques comercials, Barcelona va emergir com plaça mediterrània. Tot i que per comerciar amb Ultramar encara s'havien d'utilitzar embarcacions estrangeres, s'hi anaven difonent unes noves formes de copropietat dels vaixells

36. *I Libri Iurium della Reipubblica di Genova*, a cura d'A. Rovere, Roma, I/1, 1992, doc. 3; Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 238; Maria Teresa FERRER i MALLOL, «El comerç amb els estats italians en temps de Jaume I», a *Jaume I. Commemoració*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 634.

37. Jaume SOBREQÜÉS i Sebastià RIERA, «La lleuda de Barcelona del segle XII», a *Miscel·lània Aramon i Serra*, vol. IV, Barcelona, 1984, pàg. 329-346.

38. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 206-207.

39. Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 234-235.

40. ACB, *Libri Antiquitatum*, I, f. 47r; ed. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 379-380.

que permetien distribuir-ne els costos de construcció o de proveïment entre dos, tres o quatre porcioners, tot posant-los a l'abast de les capes mitjanes urbanes. La possessió d'embarcacions, durant la segona meitat del segle XII, va deixar de ser, a Catalunya, un monopoli dels comtes i dels barons; la compra d'una part d'un lleny, d'una barca o, fins i tot, d'una galera va esdevenir una forma d'inversió atractiva per les capes solvents de la societat.⁴¹ La modalitat més antiga d'explotació comercial d'un navili era l'anomenada «per parts», cada una de les quals no era només una porció indivisa del dret de propietat, sinó que es materialitzava en la disponibilitat d'un espai determinat sota la coberta. El propietari d'aquesta part de l'arqueig la gestionava amb independència dels altres copropietaris del vaixell i per compte propi, o bé cedint-la en arrendament o comanda a un tercer perquè ho fes.⁴² La tripulació estava integrada per alguns parçoners del vaixell, que viatjaven amb les seves pròpies mercaderies i amb les que havien rebut en comanda d'altri, i pels comandataris o consocis dels parçoners que havien decidit no embarcar-se.⁴³ Aquesta opció, que en les *Ordinacions de la Ribera* apareix com la més usual,⁴⁴ era força restrictiva per als mercaders, que només podien aportar càrrega a l'embarcació associant-se amb els parçoners sedentaris.⁴⁵ Per a poder atendre aquesta primera demanda es va construir una grada al sector oriental de la platja, al costat de la porta de Regomir, destinada a la construcció i carenat de vaixells.⁴⁶

La *societas* barcelonina inicial va consistir en un acord de cooperació entre dues persones per a un viatge comercial⁴⁷ o per a l'explotació d'un obrador.⁴⁸ Un dels socis

41. Pere Adarró, mostassaf, posseïa, el 1162, una galera amb la qual comerciava amb Granada (Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 679). Guillem Jornet i els seus nebots Cima demar, pels volts de 1184, compartien dos llenys i una sagetia (Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 679-680). Ramon d'Òdena disposava, el 1196, d'una galera (Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 39). Els germans Arnau i Sunyer Sunyer havien adquirit, el 1189, una part en una galiota (Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 39).

42. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat de Mar*, Barcelona, III/1, 1984, pàg. 216-221; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils medievals a Barcelona*, vol. I, Barcelona, 1986, pàg. 56-56.

43. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, pàg. 61 i 66.

44. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 25-30; Josep Maria FONT i RIUS, «La universidad de prohombres», *op. cit.*, pàg. 703-704; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, pàg. 66 i 192.

45. Com a comandataris o noliejadors.

46. Philip BANKS, «L'estructura urbana de Barcelona, 714-1300», a Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona*, *op. cit.*, vol. 2, pàg. 58 i 68; Pere ORTÍ, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, 2000, pàg. 116; Antoni RIERA i MELIS, «La construcció de infraestructuras navals en la Baja Edad Media. Las atarazanas de Barcelona (1378-1387)», a *L'edilizia prima della Rivoluzione industriale. Seccoli XIII-XVIII. Atti della Trentaseiesima Settimana di Studi dell'Istituto Internazionale di Storia Economica Francesco Datini*, a cura de S. Cavaciocchi, Florència, 2005, pàg. 760.

47. Pere Blanes, notari reial de Barcelona, i el seu germà Ramon Arbert liquidaren, el 8 de desembre de 1212, una societat concertada per a un viatge que aquest havia fet a Palestina a la qual el primer havia aportat noranta lliures i el segon, quaranta-cinc: Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 108-109, vol. II, pàg. 10-11.

48. Com la que havien constituït, pocs abans de 1196, Bord de Girona i Nicolau de Sarlat per a rendibilitzar l'obrador de draperia que aquest darrer posseïa a Lleida (Agustí ALTISENT, «Una societat

aportava dues terceres parts del capital i l'altre el terç restant i tota la feina de gestió; els beneficis i les pèrdues es distribuïen per meitats.⁴⁹ Les quantitats esmerçades solien ser aleshores modestes, entorn de les 150 lliures,⁵⁰ i la durada d'associació rarament superava l'any. Es tractava, doncs, d'una col·laboració força eventual, de l'equivalent local de la *societas maris* genovesa i de la *colleganza veneciana*.

A la darrerria de la centúria, es començà a difondre també pel litoral català una tercera modalitat de contracte mercantil, la comanda de viatge, que lligava capital i treball en empreses mercantils de curt termini. L'inversor (*stans*), normalment sedentari, confiava, al seu propi risc, una quantitat de diners o una partida de mercaderies, o les dues coses alhora, a un comerciant (*gestor, comandatarius*) que es comprometia a esmerçar-los a l'estranger i reintegrar-los, a la seva tornada, en metàl·lic o en espècie. El repartiment dels guanys, que sempre s'especificaven al contracte, solia consistir en tres quartes parts per al comandant, que havia arriscat tot el capital, i la quarta part restant per al comanditari, en compensació pel seu treball i pels perills que havia corregut durant el viatge.⁵¹ En la modalitat originària de la comanda de viatge, «a esparç», el comanditari havia de gestionar els béns que li havien estat confiats per separat dels propis i dels de qualsevol altre comandant.⁵² La difusió d'aquest mètode⁵³ permetria canalitzar, després del 1200, excedents econòmics de quantia i provenença social molt diverses cap al comerç exterior. Els mercaders acceptaven mercaderies i diners de nombrosos inversors per tal d'augmentar la rendibilitat del viatge. Els comandants intentaven minimitzar els riscos confiant els seus béns a diversos comanditaris. El decalatge tecnològic entre els negociants catalans i els seus concurrents italians i provençals s'esvaïria definitivament durant el primer quart del segle XIII.

L'obertura a l'exterior

Amb la integració en les xarxes de les rutes navals i la millora de les tècniques comercials, l'oferta exterior de mercaderies, a Barcelona, es va ampliar i diversificar; s'hi van incrementar els articles de luxe. Els draps fins de Bruges —com ja s'ha exposat—

mercantil a Catalunya a darreries del segle XII», *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), xxxii (1967-1968), pàg. 45-65; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils, op. cit.*, vol. 1, pàg. 105-107). Tot i que encara no ens ha arribat cap testimoni documental, és molt probable que aquest tipus de societat ja fos conegut a Barcelona.

49. Arcadi GARCIA SANZ i Gaspar FELIU, «Estudi introductori», a André E. SAYOUS, *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona, 1975, pàg. 12-13; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils, op. cit.*, vol. 1, pàg. 68-69 i 77-81.

50. Vegeu *supra*, notes 47-49.

51. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1973, pàg. 123-130.

52. *Ibidem*, pàg. 94.

53. El primer testimoni documental del qual data de 1194 i fou concertat a Tarragona: Agustí ALTISENT, «Comerç marítim i capitalisme incipient. Episodis de la vida econòmica d'un matrimoni tarraconí (1191-1203)», a *Miscel·lània Històrica Catalana*, Poblet, 1970, pàg. 161-180; Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas, op. cit.*, pàg. 63.

apareixen documentats el 1180 i els de Stamford, el 1203;⁵⁴ en aquests anys aparegueren els drapers, els importadors d'articles tèxtils d'alta qualitat, que ben prest esdevindrien una nova elit comercial.⁵⁵ Així, doncs, tot i que la marina no podia cobrir la demanda de nòlits i la manufactura no generava encara contingents d'articles importants per a l'exportació, Barcelona, al darrer terç del segle XII, va prosperar utilitzant els recursos navals i comercials dels italians i occitans que l'expansió dinàstica havia posat al seu servei. Els immigrants i les naus estrangeres, que gairebé no havien participat en el despertar econòmic de mitjan segle XI, van tenir un paper important en la inserció de la capital catalana, cent anys més tard, en els corrents del gran comerç mediterrani.

Un cop els guanys provinents dels intercanvis comercials exteriors van començar a excedir els que s'obtenien mitjançant el saqueig i la venda de l'emparament, els sobirans van procurar obtenir noves rendes del comerç marítim. Això explica, en part, l'àmplia reorganització del litoral de la ciutat empresa just després del 1200. El poder, sense renunciar al preu de la protecció exercida amb el monopoli de la força, assumí la promoció directa del comerç exterior. Pere el Catòlic va concentrar els mercaders en trànsit per Barcelona en alfòndecs⁵⁶ situats al sector central de la platja i va instaurar una fira⁵⁷ per dinamitzar els intercanvis. Els principals financers locals, a més de lucrar-se amb l'exercici de càrrecs públics i la urbanització de la franja marítima, reservaren una part creixent dels seus capitals per al comerç exterior. Durant el primer quart del segle XIII, la presència de mercaders i d'embarcacions catalanes està documentada tant al Llenguadoc, la Provença i Gènova, com a les illes Balears, Barbaria i Llevant. Fins i tot quan els negociants barcelonins exploraren rutes llunyanes, molt més enllà de l'abast del mantell protector de la Corona, les seves iniciatives comercials van continuar articulades als recursos navals i polítics del sobirà. Aquesta coincidència d'interessos convertiria, al llarg del segle XIII, els mercaders en el nucli del patriciat de Barcelona i garantiria un suport decidit i constant a una monarquia les rendes de la qual quedaven força per davall de les seves ambicions.

El crèdit

Quin paper va jugar el crèdit, entre 1100 i 1220, en l'economia barcelonina? Arran de l'abundància d'or aportada per les paries,⁵⁸ tant els membres de l'oligarquia

54. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 208-209.

55. L'ascens econòmic i social d'un membre representatiu de la qual, Burget Banyeres, ha estat analitzat per Carme BATLLE, «La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 2 (1981), pàg. 69-91.

56. Philip BANKS, «L'estructura urbana», *op. cit.*, pàg. 57-58; Pere ORTÍ, *Renda i fiscalitat*, *op. cit.*, pàg. 112-118.

57. Estudiada per Carme BATLLE, «Entorn de la fira de Barcelona», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* (Barcelona), 18 (1977), pàg. 129-139.

58. Aspecte estudiat per primera vegada amb una àmplia base documental i rigor a Pierre BONNASSIE, *La Catalogne*, *op. cit.*, vol. 1, pàg. 372-398.

urbana com els petits aloers del pla ja havien procurat, del 1010 ençà, incrementar els seus recursos monetaris arrendant-los durant períodes curts de temps, que rares vegades superaven l'any, a uns tipus d'interès elevat, entre el trenta i el cinquanta per cent,⁵⁹ i amb garanties immobiliàries. Durant el segle XII, el creixement urbà va anar acompanyat d'una difusió social de crèdit en la qual ni els jueus ni les comunitats monàstiques tingueren un paper important;⁶⁰ el protagonisme van continuar assumint-lo prestadors cristians no especialitzats, mercaders, administradors i propietaris urbans.⁶¹ La multiplicació dels manlleus va provocar en poques dècades canvis en la praxi creditícia; del préstec a curt termini amb interessos elevats i guanys fixos monetitzats es va passar a un sistema d'hipoteques a llarg termini i renovables a perpetuïtat, en les quals els interessos provenien de l'explotació de les terres de cultiu ofertes com a penyora. Amb aquest canvi de plantejaments, el crèdit, més que actuar com una eina de formació ràpida de capital comercial, va esdevenir un mitjà d'adquisició de terra.⁶² Aquesta opció dels prestadors «no parla gaire en favor d'una ràpida mercantilització de l'economia urbana».⁶³

Pel que fa al canvistes, no es dedicaven exclusivament a l'intercanvi manual de moneda estrangera, encara que aquesta activitat els distingís d'altres ciutadans que aleshores ja concedien préstecs i rebien dipòsits. Al segle XII, sis veïns, un dels quals jueu,⁶⁴ apareixen a la documentació com a canviadors a Barcelona;⁶⁵ amb tot, poc es pot dir sobre les seves activitats. Degueren ser ells qui hi introduïren el préstec marítim⁶⁶ i el canvi marítim,⁶⁷ dues modalitats de contractes comercials documentades per primera vegada el 1147⁶⁸ i el 1198,⁶⁹ respectivament. Tant en un cas com en l'altre encara es tractava, tanmateix, de préstecs ordinaris, atès que el deutor es comprometia a retornar incondicionalment la quantitat rebuda, tant si el vaixell arribava estal-

59. Pierre BONNASSIE, *La Catalogne, op. cit.*, vol. 1, pàg. 408-409; Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 103-104; Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària de Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 19 (1989), pàg. 315; Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, «El crèdit jueu a la Barcelona del segle XIII», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), 13 (2007), pàg. 164.

60. Dels vuitanta-tres contractes de préstec documentats entre l'any 1100 i el 1180, només el 2% i el 8% van ser concedit per jueus i per membres del clergat, respectivament: Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 177, nota 45.

61. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 314.

62. Stephen P. BENSCH, «Barcelona i els seus dirigents», *op. cit.*, pàg. 178-180.

63. *Ibidem*, pàg. 179.

64. Anomenat Bonjudà.

65. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 313.

66. Un préstec rebut abans d'emprendre un viatge i que es restituïa al retorn o en una data convinguda si l'embarcació en què viatjava el prestatari no retornava a port.

67. Un préstec concertat en una plaça, en moneda local, que es retornava en una altra, en el numerari que hi corria. El lucre es dissimulava mitjançant una modificació de l'equivalència entre les dues divises favorable al prestamista: Arcadi GARCIA SANZ i Gaspar FELIU, «Estudi introductor», *op. cit.*, pàg. 29.

68. José Enrique RUIZ-DOMÈNECH, «Introducción al estudio del crédito en la ciudad de Barcelona durante los siglos XI y XII», *Miscellania Barcinonesa* (Barcelona), 42 (1975), pàg. 32; Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis, op. cit.*, vol. 1, pàg. 37, i vol. II, pàg. 305.

69. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis, op. cit.*, vol. 1, pàg. 39, i vol. II, pàg. 307.

vi a port com si es perdia.⁷⁰ La seva funció era, doncs, exclusivament creditícia: aportar diners a un comerciant o a un navilier per a adquirir mercaderies o afrontar les despeses d'expedició d'un vaixell, amb l'obligació de retornar-los, amb la taxa de lucre pactada, al final del viatge, quan ja havia pogut realitzar i liquidar les operacions que tenia programades. Quant als canvistes, eren persones d'una certa solvència econòmica, però no formaven part de l'oligarquia local ni solien passar el negoci als seus descendents.⁷¹

L'ARRENCADA DE L'EXPANSIÓ COMERCIAL ULTRAMARINA (1229-1282)

La conquesta de Mallorca, finalitzada cruentament l'estiu del 1232, va obrir una nova fase en la història marítima i comercial de la Corona d'Aragó.⁷² El pretext aduït pels catalans per a iniciar l'ofensiva ja fou la captura, cap al 1226, de dues naus barcelonines per embarcacions illenques: una, al port de Madina Mayurqa, provinent de Bugia, i l'altra, en aigües d'Eivissa, quan es dirigia a Ceuta.⁷³ Tot i que, el 1229, a l'ofensiva naval van participar embarcacions de Marsella, Montpeller, Narbona i d'altres ports occitans, el gros de la flota el van aportar les ciutats de la franja marítima del comtat de Barcelona. La iniciativa era un senyal palès dels avenços registrats, durant les dècades anteriors, per la marina catalana. Jaume I va ser el primer comte rei capaç de dirigir una complicada operació naval sense la contribució de cap flota italiana. La conquesta de València, tot i que tàcticament més simple, fou força més costosa que la de les illes, tant en termes humans com econòmics, a causa de la resistència persistent d'una població islàmica molt més nombrosa i de les subsegüents revoltes mudèjars.

El trasllat, entre 1229 i 1245, dels confins orientals i meridionals de la «Confederació» a Maó i la Vila Joiosa, respectivament, va tenir conseqüències importants: amplià en més d'un 30% la seva superfície i n'accentuà el caràcter marítim, pel fet de prolongar en uns 230 quilòmetres el litoral i d'integrar un estratègic enclavament insular, ubicat gairebé al centre mateix de la Mediterrània occidental. Barcelona, que hi havia aportat importants contingents navals i econòmics, fou una de les grans beneficiàries d'ambdues empreses; va obtenir del sobirà que els seus ciutadans poguessin comerciar, lliurement i exempts de tota mena d'impostos, al regne de Mallorca, el 1231, i pertot arreu de la «Confederació» l'any següent.⁷⁴ Ambdues concessions reials

70. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, op. cit., vol. 1, pàg. 40.

71. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», op. cit., pàg. 313-314.

72. Ja analitzada per mi mateix a Antoni RIERA i MELIS, «El comerç internacional de la Corona catalanoaragonesa durant el segon terç del segle XIII», a *Un mar de lleis. De Jaume I a Lepant*; Barcelona, 2008, pàg. 41-62.

73. Bernat DESCLOT, *Crònica*, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, 1971, pàg. 421.

74. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, op. cit., II/1, pàg. 14-16.

significaren per a la capital catalana un fort impuls econòmic, superior al generat pel botí, les cases i els alous rurals que va obtenir als dos nous territoris. La creació dels regnes de Mallorca i València va incrementar substancialment la seguretat de la navegació cristiana pel Mediterrani nord-occidental, en la mesura que hi va reduir el cors i la pirateria islàmics. Els ports balears i valencians van esdevenir prest nous importants de la incipient xarxa de vies comercials de Barcelona i van orientar cap al sud-est la seva agressivitat naval.

La Ciutat Comtal, al segon terç del segle XIII, va experimentar una expansió demogràfica i urbanística sense parí en el passat, com ho demostren la cobertura del Merdançà, la construcció de diverses baixades que seccionaven la vella murada romana i la integració de les viles noves en un segon recinte fortificat.⁷⁵ La nova muralla, al revés que la romana, ja completament privatitzada,⁷⁶ era comunal; tothom contribuïa al finançament de la construcció i tothom hauria d'assumir-ne la conservació i la defensa. Les edificacions particulars no s'hi podrien atansar per tal de no entrebancar la circulació, a peu i a cavall, dels membres de la milícia local. El seu traçat arrancava al convent de framenors, als confins occidentals de la platja, i continuava, per l'arenys de la Rambla, fins al convent de Santa Anna, des d'on s'adreçava cap al convent de Jonqueres,⁷⁷ indret en què les obres s'interromperen el 1275, poc abans de la mort de Jaume I.⁷⁸

La manufactura tèxtil

El dinamisme econòmic coincident amb la segona fase del regnat de Jaume I es va traduir, a Barcelona, en una renovació de la manufactura i, sobretot, en un notable creixement del comerç exterior. Quant a les activitats secundàries, destacaren pel seu dinamisme la draperia i la construcció naval. La manufactura tèxtil va adquirir aleshores uns trets especials: exigia més capital i evolucionava tècnicament més de pressa que les restants. Els poders públics li concediren, a més, una atenció preferent, per raons tant fiscals com socials, atès el valor global de la seva producció i el volum d'ocupació que generava.

Treballar d'acord amb càlculs monetaris de costos i de beneficis va orientar els promotors de la manufactura tèxtil, amb una precocitat sense paral·lel, cap a la recerca d'un increment simultani de la magnitud i la qualitat de la producció. Les noves exigències dels mercats només podien ser ateses, a preus raonables, mitjançant progressos tècnics i nous sistemes de producció basats en la segmentació i l'especialitza-

75. Philip BANKS, «El creixement físic de Barcelona, segles X-XIII», a Albert CUBELES i Ramon GRAU (coord.), *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona*, Barcelona, 2003, pàg. 28-29.

76. Pel fet de servir de base de nombrosos palaus i grans casals aristocràtics.

77. Manuel GUÀRDIA i Albert GARCIA ESPUCHE, «Consolidació d'una estructura urbana: 1300-1516», a Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona, op. cit.*, vol. 3, pàg. 43-44.

78. *Ibidem, op. cit.*, pàg. 44.

ció de la mà d'obra, dintre del marc d'una empresa,⁷⁹ regida normalment per un paire, un teixidor, un draper o, menys sovint, un mercader no especialitzat. Si de la història econòmica passem a la de les mentalitats, el teixidor, el menestral més representatiu del sector, constituïa, des del segle XII, el prototip de l'home descontent, subversiu, propens a l'heretgia,⁸⁰ «inestable, sempre prompte a traslladar-se d'un país a un altre, en una societat en què les persones errants eren observades sempre amb desconfiança».⁸¹ En conseqüència, la manufactura tèxtil no sols és la millor documentada de l'època, sinó que assumeix endemés un valor emblemàtic per a una anàlisi de les transformacions generals que experimentaren, arreu de l'Europa occidental, les estructures econòmiques,⁸² no sols aleshores, sinó també durant els segles XIII-XV.

El creixement de la manufactura tèxtil barcelonina,⁸³ iniciat en l'etapa anterior, s'intensifica durant la primera meitat del segle XIII, com es desprèn de diverses referències indirectes. Alguns representants de l'incipient patriciat urbà, com els germans Bernat i Berenguer Durfort, esmercen, entre 1228 i 1260, contingents importants de recursos en la construcció de molins drapers al Baix Llobregat.⁸⁴ Coetàniament, Jaume I autoritza l'edificació d'un molí draper al Clot,⁸⁵ damunt el rec Comtal, als confins nord-orientals del terme de la ciutat. Sembla que ambdues operacions s'han de relacionar amb la demanda d'infraestructures per part dels paraires de Barcelona, on la puixança de la draperia ja plantejava problemes urbanístics i de contaminació: el batlle concentra, el 1255, els obradors dels bataners i dels tintorers a la vila nova del Mar, fora del recinte urbà, davant les queixes dels veïns pels sorolls de les maces, que

79. Silvana COLLODO, *Società e istituzioni in area veneta. Itinerari di ricerca (secoli XII-XV)*, Fiesole, 1999, pàg. 69.

80. Jacques LE GOFF, «Il tessitore nella società medievale», a Marco SPALLANZANI (ed.), *Produzione, commercio e consumo dei panni di lana (secoli XIII-XVIII)*, Florència, 1976, pàg. 7-18.

81. *Ibidem*, pàg. 10.

82. Segons Stephan R. EPSTEIN, «Manifatture tessili e strutture politico-istituzionali nella Lombardia tardo-medievale. Ipotesi di ricerca», *Studi di Storia Medievale e di Diplomatica* (Milà), 14 (1993), pàg. 56.

83. Analitzat amb més detall a: Antoni RIERA I MELIS i Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques (segles XIV i XV)», a Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona, op. cit.*, vol. 3, pàg. 154-165; Antoni RIERA I MELIS, «Els orígens de la manufactura tèxtil a la Corona catalanoaragonesa (c. 1150-1298)», a *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II, València, 2005, pàg. 821-902; Antoni RIERA I MELIS, «La draperia a la Corona catalanoaragonesa durant el segon terç del segle XIII», a *Jaume I. Commemoració, op. cit.*, vol. II, pàg. 764-834.

84. ACA, C, Jaume I, perg. 359 i 1318; Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «En els orígens de la indústria. Els molins de la conca baixa del Llobregat a l'edat mitjana (segles XII-XVI)», *Materials del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), 6 (2000), pàg. 90-91; Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Molins de Rei. 1190-1481. Política, societat i economia en una vila catalana medieval*, Molins de Rei, 2005, pàg. 72-74; Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «Grans establiments moliners a la vall baixa del riu Llobregat: els casals de Martorell, Sant Vicenç dels Horts i Molins de Rei», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXVI (2008), pàg. 9-30.

85. Pere ORTÍ, «L'explotació d'una renda reial: Els molins del rec Comtal de Barcelona fins al segle XIII», a Manuel SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, 1993, pàg. 264. Pere ORTÍ, *Renda i fiscalitat, op. cit.*, pàg. 255, 259 i 261.

treballaven *die noctuque*.⁸⁶ Alguns tintorers barcelonins devien començar a gaudir, aleshores, d'una certa solvència econòmica, ja que dos d'ells figuren en una llista de creditors del sobirà.⁸⁷

El 1258, Jaume I, en el decurs de la primera reestructuració del municipi barceloní, va reservar —segons l'historiador il·lustrat Antoni de Capmany—⁸⁸ dinou escons del Consell dels Dos-cents als artesans tèxtils. La representació —d'una quantia sense paral·lel entre els altres sectors de la manufactura— es va distribuir d'acord amb la magnitud de cada ofici: nou consellers per als paraires, quatre per als cotoners, quatre per als teixidors de lli i dos per als tintorers. Aquesta llista, malgrat no disposar actualment de cap mena de suport heurístic,⁸⁹ ha estat acceptada sense gaire escrúpols pels experts catalans,⁹⁰ que consideren Capmany incapaç de «fabricar» una citació documental. Mentre que, en els rams de les fibres vegetals, la representació l'assumien els teixidors, en el de la llana, el protagonisme polític corresponia als paraires. La manufactura tèxtil, al tercer quart de la centúria, creixeria a bon ritme, com es desprèn de les referències notariales d'obradors, especialment a les viles noves del Mar i de Sant Pere, als confins orientals de la ciutat, per on discorria el rec Comtal.

La manufactura tèxtil, durant el segle XIII, també va conèixer, doncs, un notable creixement a Barcelona. El sector més innovador no va ser, emperò, el llaner, sinó el cotoner, una opció força original, ja que el cotó era aleshores l'única fibra, a la Corona catalanoaragonesa, de provenença estrangera. La preponderància inicial dels fustanys sobre els draps palesa que la Ciutat Comtal, abans de 1282, havia esdevingut un centre comercial internacional, en el sentit que, per a l'abastament d'alguns queviures i matèries primeres bàsics, depenia ja tant d'ultramar com del rerepaís. El cotó hi arribava aleshores des de Sicília i Llevant;⁹¹ havia esdevingut una de les mercaderies de tornada més freqüent dels comerciants catalans en els seus desplaçaments a Trinària. El protagonisme dels cotoners, documentats des del 1231,⁹² palesa també que la manufactura tèxtil barcelonina, en la seva fase inicial, no es va inspirar tant en

86. AHCB, Llibre de Privilegis de la Ciutat de Barcelona, f. 154v-155r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, op. cit., II-1, pàg. 23. El vet ha estat analitzat, entre d'altres, per Miguel GUAL CAMARENA, «El comercio de telas en el siglo XIII hispano», *Anuario de Historia Económica y Social* (Madrid), I (1968), pàg. 125; Agustí DURAN i SANPERE, *Barcelona i la seva història*, vol. II, Barcelona, 1972-1975, pàg. 288; Antoni RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV*, I, *Las repercusiones arancelarias de la autonomía balear (1298-1311)*, Madrid-Barcelona, 1986, pàg. 119-120.

87. Miguel GUAL CAMARENA, «Para un mapa de la industria textil hispana en la Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 4 (1967), pàg. 125.

88. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, op. cit., II-2, pàg. 915.

89. Com va demostrar, a la darrereria del segle XIX, Salvador SANPERE i MIQUEL, *Barcelona, son passat, present y porvenir. Memòria històrica, filosòfica i social*, Barcelona, 1878, pàg. 130-137

90. Fins i tot per professionals rigorosos com Carme Batlle. Vegeu Carme BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, vol. I, Barcelona, CSIC, 1973, pàg. 73.

91. Vegeu *infra*, notes 200 i 226.

92. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, op. cit., vol. II, pàg. 311-312.

els models septentrionals com en els meridionals i orientals. Sembla que a la Ciutat Comtal, l'experiència andalusina es va combinar amb l'occitana i la francoflamenca. La draperia barcelonina pareix ser, doncs, la més mediterrània de les catalanes i hauria estat indissociable, fins i tot en la seva gènesi, del comerç exterior, la incidència del qual damunt l'arrencada de la manufactura tèxtil no degué ser, doncs, tan sistemàticament negativa com s'ha afirmat.⁹³

Els fustanyns eren teixits amb l'ordit de lli i la trama de cotó o de llana, amb un grau de cardat diferent a l'anvers i al revers. Més assequibles que els draps, van gaudir, per la seva solidesa, d'una gran acceptació entre les capes intermèdies i baixes, que els destinaven sobretot a la confecció dels vestits d'estiu. La variant fina, amb trama de seda, només estava a l'abast, en canvi, dels col·lectius privilegiats. La producció fustanyera barcelonina, durant el tercer quart del segle XIII, treballava més per als mercats locals⁹⁴ i comarcals que no pas per a l'exportació: la documentació notarial coetània només registra algunes trameses escadusseres al Magrib.⁹⁵ La draperia pròpiament dita, en canvi, s'hi desvetllaria amb un cert retard respecte a Lleida, Perpinyà, Banyoles, Ripoll, Valls o Sant Daniel.⁹⁶

La draperia catalana, tècnicament poc evolucionada i amb unes unitats de producció petites i escassament equipades, encara no havia aconseguit, al tercer quart del segle XIII, conferir als draps un nivell de qualitat internacionalment homologable⁹⁷ que els fes atractius per als grups privilegiats locals. Només les capes intermèdies de la societat feien un consum continuat de teixits «de la terra», amb què confeccionaven la seva indumentària quotidiana; per a l'abillament festiu empraven robes occitanes. Els estaments baixos cobrien les seves necessitats amb la producció domèstica i els articles de recuperació. L'aristocràcia de sang i la dels diners vestien diàriament draps de la França meridional i, en les grans ocasions, fines i vistoses teles flamenques, de Brabant i de les conques de l'Escalda, el Somme i el Sena.

Tant els articles de luxe nòrdics com els de bona qualitat mitjana llenguadocians i provençals eren aportats per mercaders francesos a Perpinyà, Montpeller i, en menor grau, a Barcelona. Les fires d'agost de la capital rossellonesa havien esdevingut el punt principal d'articulació dels homes de negocis de Sent Antonin, Narbona, Arràs

93. Paulino Iradiel, fa gairebé vint anys, ja va qüestionar que la concurrència de les importacions hagués retardat el desenvolupament de la manufactura tèxtil al País Valencià i a Múrcia: Paulino IRADIEL, «En el Mediterráneo Occidental Peninsular: Dominantes y periferias dominadas en la Baja Edad Media», *Áreas. Revista de Ciencias Sociales* (Múrcia), s.n. (1986), pàg. 66.

94. Apareixen esmentats, com un article de transacció freqüent, a les tarifes de carreratge de Barcelona, promulgades el 1271: Miguel GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval, Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*, Barcelona, 1976, pàg. 133.

95. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas, op. cit.*, pàg. 177, doc. 34.

96. Miguel GUAL CAMARENA, «Orígenes y expansión de la industria textil catalana», a Marco SPALANZANI (ed.), *Produzione, commercio, op. cit.*, pàg. 514; Antoni RIERA i MELIS, «La draperia a la Corona catalanoaragonesa», *op. cit.*, pàg. 770-774

97. Abans de 1282, només havien aconseguit obrir-se pas als mercats de Sicília i Ligúria, dues àrees amb poca tradició tèxtil: vegeu *infra*, notes 200, 202, i 208-209.

i Albi amb els comerciants catalans.⁹⁸ Els mercaders de la capital rossellonesa i de la Ciutat Comtal contribuïen també, amb compres efectuades a les fires de la Xampanya o directament als nuclis manufacturadors del mar del Nord i del Llenguadoc, a l'abastiment tèxtil del mercat interior català. Les connexions entre el Principat i les valls del Sena, el Somme i l'Escalda es feien per dues vies terrestres el punt d'arrencada de les quals era Montpeller: la *Regordane*, que travessava el massís Central francès, i la vella ruta romana del Roine-Saona, que passava per Avinyó i Lió.⁹⁹ Catalunya i tota la Corona d'Aragó depenien, per al seu normal proveïment tèxtil, de França, on estaven ubicats molts dels centres de producció i les vies principals de distribució. El funcionament del mercat draper català depenia en bona part, doncs, de la dinàmica dels intercanvis comercials i del to de les relacions polítiques de la Corona d'Aragó amb França. El replegament polític de la casa de Barcelona del Llenguadoc i la renúncia a Provença van contribuir, durant la primera meitat del segle XIII, a fer permeable la frontera septentrional de la Corona d'Aragó i a potenciar el comerç en ambdós sentits.

La marina

Durant el segon terç del segle XIII, el sector que va experimentar un avenç més important va ser, emperò, el terciari, el comerç exterior, l'enlairament del qual va dinamitzar la construcció naval i el mercat dels nòlits arreu del litoral català. Tot i els progressos que havia efectuat durant les dècades anteriors, la marina barcelonina, pels volts de 1225, encara no era capaç de cobrir la demanda local de transports i el dèficit era cobert per embarcacions foranes. Per tal d'incrementar-ne el tonatge global, Jaume I, a la tardor de 1227, al començament dels preparatius de la conquesta de Mallorca, adoptà una iniciativa proteccionista: va prohibir carregar mercaderies a Barcelona, amb destinació ultramar, Ceuta o Alexandria, en vaixells estrangers mentre hi hagués «naus o llenys» locals disposats a efectuar el viatge.¹⁰⁰ La mesura no degué provocar tots els efectes esperats, atès que va haver de ser ampliada el 1268, quan el

98. Richard W. EMERY, «Tissus et marchands flamands a Perpignan au XIIIe siècle», *CERCA* (Perpinyà), 32-32 (1966), pàg. 117-119; Antoni RIERA I MELIS, «Perpiñán, 1025-1285. Crecimiento económico, diversificación social y expansión urbana», a David ABULAFIA i Blanca GARÍ (dir.), *En las costas del Mediterráneo Occidental. Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*, Barcelona, 1996, pàg. 15-19.

99. Jean COMBES, «Transports terrestres à travers la France central à la fin du XIVe siècle et au commencement du XVe», a *XXIXe Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Montpeller, 1957, pàg. 43-47; Robert-Henri BAUTIER, «Recherches sur les routes de l'Europe Médiévale. I: De Paris et de Foires de Champagne a la Méditerranée par le Massif Central», *Bulletin Philologique et Historique* (París), s.n. (1961), pàg. 111-126; Henri LAURENT, *Un grand commerce d'exportation au Moyen Âge: la draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranéens (XIIIe-XVe siècles)*, París, 1935, pàg. 79-80, 106-111 i 181; Antoni RIERA I MELIS, «Perpiñán, 1025-1285», *op. cit.*, pàg. 15-16.

100. AHCB, Llibre Verd, I, f. 213v-214r, ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas, op. cit.*, II/1, pàg. 12-13. La iniciativa reial ha estat estudiada per Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani, op. cit.*, pàg. 7; Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 239; Antoni RIERA I MELIS, «El comerç internacional», *op. cit.*, pàg. 47.

sobirà va prohibir als armadors i mercaders estrangers instal·lar taules d'acordar a Barcelona per contractar nòlits.¹⁰¹

Quins tipus de vaixells van utilitzar els mercaders catalans al segon terç del segle XIII? Per conèixer la composició qualitativa de la flota catalana disposem d'una font important: un procés referent a la recaptació de la lleuda de Tortosa, instruït per Bernat Bonet, jutge de la cúria reial, a Barcelona, el 1302.¹⁰² Mentre que els mercaders de la Ciutat Comtal sostenien que no estaven obligats a pagar la lleuda de Tortosa per als viatges que efectuaven a Hispània (sultanat de Granada) i al Magrib, els recaptadors consideraven que l'exempció no tenia suport jurídic. Per resoldre el contenciós, es va obrir una enquesta que fou contestada per nombrosos comerciants barcelonins, que declararen unànimement que, als darrers cinquanta anys, és a dir, des del 1250 ençà, no hi havia record d'haver satisfet mai la lleuda. El procés¹⁰³ aporta informació molt valuosa sobre el comerç exterior i la marina de la Ciutat Comtal, ja que els declarant esmenten tant el nombre de viatges realitzats, les rutes que seguiren i el tipus d'embarcació, com les mercaderies embarcades i la data aproximada del trajecte. Quant al tipus de vaixell, sobresurten els llenys grossos i les naus, seguits pels llenys i les barques. A la segona meitat del segle XIII, la marina de Barcelona estava integrada bàsicament, doncs, per embarcacions de capacitat mitjana alta, d'entre 100 i 2.000 salmes (entre 10 i 200 tones Moorsom).¹⁰⁴ Ni les galeres ni les tarides apareixen esmentades en l'enquesta de 1302, tot i que la seva utilització pels mercaders catalans i balears ja està documentada per altres fonts coetànies.

Molt més escassa és la informació sobre les quantitats que es pagaven aleshores, a Barcelona, per les embarcacions. El 1229, una carraca amb eixàrcia, àncora, arbre, antena, vela, tres remos i la resta de l'aparell fou adquirida per 230 sous barcelonins,¹⁰⁵ quantitat que sembla força baixa per a una embarcació de dimensions considerables, propulsada a vela;¹⁰⁶ es devia tractar d'un navili vell. La galera de Bernat Marquet va ser valorada, en 1242, en 7.500 besants¹⁰⁷ (uns 37.600 sous barcelonines). Una setzena

101. AHCB, Llibre Verd, I, f. 228v-229r, ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas, op. cit.*, II/1, pàg. 38.

102. AHCB, Processos, vol. 2.

103. Es poden trobar sengles anàlisis breus d'aquests procés a Carme BATLLE, Joan Josep BUSQUETA i Coral CUADRADA, «Notes sobre l'eix comercial Barcelona-Mallorca-Barbaria, a la segona meitat del segle XIII», a *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Palma de Mallorca, II/1, 1989, pàg. 33-48; Maria Teresa FERRER i MALLOL, «Catalan commerce in the late Middle Ages», *Catalan Historical Review* (Barcelona), 5 (2012), pàg. 37.

104. Rolf EBERENZ, *Schiffe an den Küsten der Pyrenäenhalbinsel. Eine kulturgeschichtliche Untersuchung zur Schiffstypologie und —terminologie in den iberoromanischen Sprachen bis 1600*, Berna/Frankfurt, 1975, pàg. 213 i 223; Arcadi GARCIA SANZ, *Història de la marina catalana*, Barcelona, 1977, pàg. 57, 70 i 71-72.

105. Carme BATLLE, «La burguesia de Barcelona a mediados del siglo XIII», a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, II/2, Saragossa, 1982, pàg. 17.

106. Rolf EBERENZ, *Schiffe an den Küsten, op. cit.*, pàg. 92.

107. Maria Teresa FERRER i MALLOL, «Una família de navegants: els Marquet», a Carme BATLLE, Maria Teresa FERRER i MALLOL, Maria Cinta MAÑÉ, Josefina MUTGÉ, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA, *El Llibre del Consell' de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: les eleccions municipals*, Barcelona, 2007, pàg. 143.

part d'un lleny en construcció va ser venuda, en 1255, per 749 sous¹⁰⁸ i vuit anys després es pagaren, per una setzena part d'un altre lleny, 540 sous.¹⁰⁹ Pere Bonfill, barceloní, i Pere de Llobregat, mallorquí, van adquirir a Tunis, en 1258, un lleny i una tarida a dos genovesos per 1.250 millaresos.¹¹⁰

TAULA 1. EL PREU DE LES EMBARCACIONS A BARCELONA
AL SEGON TERÇ DEL SEGLE XIII

Any de la transacció	Tipus d'embarcació	Part adquirida	Preu	Comprador
1229	Carraca	Tota l'embarcació	230 s. barc.	Arnau i Bernat Eimeric ¹¹¹
1254	Lleny	1/36	133 s. barc.	Pere Calafat ¹¹²
1255	Lleny	1/16	749 s. barc.	Ramon Ricard, Guillem, Ricard i Jaume Vinyals ¹¹³
1263	Lleny	1/16	540 s. barc.	Guillemó Ricard ¹¹⁴

Malgrat que, al segon terç del segle XIII, ja existien, a la Ciutat Comtal, membres de l'alta burgesia amb solvència econòmica suficient per adquirir un vaixell,¹¹⁵ encara eren pocs els que es mostraven disposats a fer-ho. L'estructura ordinària de l'empresa de navegació a Barcelona continuava essent la copropietat del vaixell, però amb dues novetats importants. Les parts eren considerades només com a porcions indivises de la propietat de l'embarcació,¹¹⁶ purament ideals i sense cap materialització en un espai determinat, ni tan sols en l'atribució als seus respectius titulars de la disponibilitat d'una part de l'arqueig.¹¹⁷ Els parçoners, que havien quedat reduïts a la condició de mers aportadors de capital, confiaven la gestió conjunta de l'embarcació al senyor,

108. Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 686.

109. *Ibidem*, pàg. 686.

110. *Ibidem*, pàg. 689.

111. Carme BATLLE, «La burgesia de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 17.

112. Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 688, nota 23.

113. *Ibidem*, pàg. 686.

114. *Ibidem*, pàg. 686.

115. Com Arnau Sanahuja i Pere Ferrer, que, en 1258 i 1265, posseïen sengles naus (Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília a la segona meitat del segle XIII», a *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona*, vol. II, Palerm, 1983, pàg. 148; Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 688; Carme BATLLE, Joan Josep BUSQUETA i Coral CUADRADA, «Notes sobre l'eix comercial», *op. cit.*, pàg. 36). Pere Ris, el 1261, disposava d'una nau (vegeu *infra*, nota 116).

116. Que se solia dividir en un nombre parell de porcions: en meitans, quarts, vuitenes o setzenes. Ramon Ricard, Guillem Ricard i Jaume Vinyals, el 1255, compraren a Pere de Sant Feliu una setzena part d'un lleny nou (Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 686). El canvista Jaume Ferran, en 1261, va adquirir, amb diversos socis, la nau de Pere Ris, en la qual tenien una setzena part i mitja el draper Sesfont i Joan Homdedeu (Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 687).

117. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, *op. cit.*, pàg. 221-223; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 62-66.

que deixava de ser un parçoner més o menys qualificat per a convertir-se en la figura central de l'explotació del vaixell, en el patró. El parçoner, en aquesta nova concepció de l'empresa armadora, perd, doncs, el paper actiu que havia tingut en l'estructura antiga i resta relegat al de capitalista que esmerça diners en una part indivisa d'un navili, tot esperant obtenir-ne un benefici, sense haver-hi d'aportar treball. El patró, en canvi, veu ampliades les seves competències, entre les quals figura fins i tot la d'elegir el viatge, al final del qual haurà de retre comptes als parçoners i distribuir entre ells els guanys, d'acord amb la participació respectiva en la propietat del vaixell.¹¹⁸

L'explotació comercial conjunta d'una embarcació es podia fer, tanmateix, pel sistema tradicional de carregar-la amb mercaderies pròpies o bé noliejant-la a comerciants. La tripulació estava integrada per alguns parçoners del vaixell, que viatjaven amb les seves pròpies mercaderies i amb les que havien rebut en comanda d'altri, i per mariners professionals, amb dret a sou i pacotilla; cada un dels dos grups gaudia d'estatut específic, que impedia la confusió.¹¹⁹ El gros del carregament pertanyia ara a tercers, que havien adquirit els nòlits corresponents.¹²⁰ Aquesta segona modalitat d'explotació, més adient per als vaixells grans que per als petits, no relegaria la primera, tot i que ja havia estat recollida a les *Ordinacions de la Ribera*,¹²¹ fins ben estrat el segle XIV.¹²²

La copropietat proindivisa dels vaixells, pel fet de protegir suficientment els capitals esmerçats pels parçoners, va contribuir d'una manera decisiva a crear les condicions idònies perquè aflúessin cap al sector del transport naval recursos de procedència molt diversa. A mesura que el desenvolupament del comerç exterior estimulava la demanda de nòlits i n'elevava el preu, es va eixamplar gradualment el cercle dels interessats en la construcció naval, que incloïa, a més dels mercaders, els menestrals, els membres de professions liberals i alguns representats de la noblesa local. Les participacions en naus, des de 1250, es comercialitzaven, donaven o llegaven com qualsevol altre bé moble. Abans de les esmentades *Ordinacions de la Ribera*, ja havien aparegut a Barcelona els naviliers, propietaris que noliejaven el seu vaixell a comerciants i que, alhora, mercadejaven. Uns són membres de l'alta burgesia local, com Guillem Grony¹²³ o Arnau Sanahuja.¹²⁴ Uns altres pertanyen a famílies més modestes, com Pere Bofill,¹²⁵ Bonanat Remer,¹²⁶ Pere de Sant Feliu, Arnau Guerau, Bernat Des-

118. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, op. cit., vol. I, pàg. 62-66.

119. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, op. cit., pàg. 223.

120. L'estatut jurídic del qual ha esta analitzat a Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, op. cit., pàg. 230-234.

121. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, op. cit., vol. I, pàg. 193.

122. *Ibidem*, vol. I, pàg. 66.

123. Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», op. cit., pàg. 688.

124. Que el 1258 posseïa una nau: Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», op. cit., pàg. 688.

125. Propietari de la tarida *Sant Miquel*: Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», op. cit., pàg. 688.

126. Que encarregà la construcció d'un lleny: *Ibidem*, pàg. 688.

màs.¹²⁷ De tots els naviliers, només s'han pogut analitzar, emperò, els negocis de Pere Bonfill¹²⁸ i de la família Marquet.¹²⁹

La forta dependència de la projecció comercial exterior del transport naval i l'aposta ferma dels naviliers i dels parçoners sedentaris per la venda de nòlits a mercaders convertiren, del 1230 ençà, aquesta modalitat de conveni en un dels instruments bàsics del comerç barceloní. La modalitat més antiga de noliejaments, a Barcelona, és l'anomenada «a quintalades». Consistia en un contracte concertat per un comerciant amb un transportista per tal de traslladar un conjunt de mercaderies entre dos ports determinats. La quantia del nòlit s'establia aplicant a cada fardell una tarifa per unitat de pes o de capacitat, normalment per cada quintar, d'on deriva el nom d'aquesta modalitat de contracte.¹³⁰ El pagament del nòlit no s'efectuava fins a l'arribada al port de destinació, abans d'iniciar la descàrrega, tot i que era molt freqüent que el patró exigís als comerciants un avenç en el moment de concertar el conveni o durant el trajecte.¹³¹ Es tractava d'un arrendament d'obra (el transport), tal com configurava el noliejament el Dret romà. El vaixell viatjava a risc dels porcioners.

Aquesta modalitat de nòlit s'adaptava perfectament a les característiques econòmiques del comerç mediterrani del segon quart del segle XIII, una època expansiva en la qual la majoria de les mercaderies que circulaven eren articles de luxe, cars i lleugers. Les espècies, les teles fines, els esclaus o els colorants tèxtils de qualitat, com a conseqüència dels seus preus elevats, podien resistir els costos de transport en petits carregaments heterogenis. Hom precisava, emperò, reunir-ne uns quants per a emplenar suficientment les bodegues d'una embarcació i poder salpar. Es tractava, d'altra banda, d'un comerç centrat entorn d'un nombre restringit de grans places (Alexandria, Constantinoble, Tunis, Ceuta, Sevilla, etc.) i que es basava en el viatge rodó, d'anada i tornada, amb mercaderies distintes en cada cas. La migradesa de la documentació notarial coetània no permet tanmateix copsar la taxa de rendibilitat que oferien aleshores les inversions en vaixells. El 15 de setembre de 1266, un patró mallorquí exigia a un mercader barcelonès, per transportar el seu carregament de Tunis a la capital catalana, cinc millaresos per quintar.¹³²

Des de mitjan segle XIII, les embarcacions, a Barcelona, es podien utilitzar també per al transport de persones: diplomàtics, contingents militars i peregrins. En el primer cas, se solia tractar d'ambaixadors que viatjaven per compte del sobirà, acompanyats de comitiva, als quals s'havien de garantir uns mínims d'espai i confort a bord.

127. *Ibidem*, pàg. 688-689.

128. *Ibidem*, pàg. 689-691.

129. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Una família de navegants», *op. cit.*, pàg. 135-267.

130. Arcadi GARCIA SANZ, «Fletamentos catalanes medievales», *Historia. Instituciones. Documentos* (Sevilla), 5 (1978), pàg. 241-245; Manuel J. PELÁEZ, «Los contratos de fletamento en el derecho histórico catalán», *Anuario de Derecho Marítimo*, II (1984), 96-97; Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani, op. cit.*, pàg. 546-547.

131. Arcadi GARCIA SANZ, «Fletamentos catalanes medievales», *op. cit.*, pàg. 241-245.

132. Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 690, nota 26; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils, op. cit.*, vol. I, pàg. 193.

En 1257, el legat reial Jaume de Montjuïc es va traslladar de Barcelona a Tunis amb un contingent de servidors i de cavallers, i amb diversos presents per al sultà,¹³³ en un lleny abastat pel batlle local, Benvenist Saporta. La quantia del noli va ser de 300 besants d'argent¹³⁴ (uns 900 sous barcelonins). El cavaller Guillem de Vilanova, el 1273, va fer el mateix trajecte i amb condicions parelles, en una embarcació noliejada per 450 besants d'argent¹³⁵ (uns 1.350 sous barcelonins). L'any següent, l'ambaixador Ramon Ricard va viatjar de la capital catalana a la capital hàfsida amb una escorta de vint-i-una persones i una trentena de cavalls; el transportista, en aquest cas, va exigir 7.200 sous barcelonins.¹³⁶ De tot això es desprèn que, a mitjan segle XIII, la quantia del nòlit d'un vaixell per a un viatge de Barcelona a Tunis —d'uns vint dies de durada— oscil·lava entre els 300 i el 2.000 besants, entre 900 i 6.000 sous, en funció tant de la seva capacitat, estat de conservació i magnitud de la tripulació, com de la relació de l'oferta i la demanda de viatges i la conjuntura política en el moment de concertar el contracte. Relacionant aquestes dades amb els preus de les embarcacions, algun recercador ha considerat força probable que amb vuit viatges de Barcelona a Tunis, amb uns sis mesos de navegació, l'esmerç dels parçoners ja estava amortitzat.¹³⁷

Per aquesta mateixa època, el 13 de gener de 1270, durant els preparatius de la darrera croada de Lluís IX, Berenguer Mallol, ciutadà de Barcelona, i Guglielmo de Bevilacqua, senyor de Châteauroux, concertaren, a Montpeller, un noli per a un viatge d'Aigüesmortes a Tunis.¹³⁸ El patró es va comprometre a posar la seva nau, condicionada per al transport de cavalls, a disposició del noliejador, a canvi de 2.500 lliures torneses, que li serien pegades en quatre terminis. Aquest contracte, poc interessant des del punt de vista mercantil, palesa, en canvi, la incorporació dels naviliers barcelonins a una activitat, el transport de contingents armats, gairebé monopolitzada, fins aleshores, pels seus homòlegs de Gènova i Marsella.

Aquests contractes demostren que, a mitjan segle XIII, en les embarcacions barcelonines viatjaven no sols negociants amb les seves bales de mercaderies, sinó també diplomàtics i nobles amb els seus seguicis i escortes, contingents militars, cavalls i armes. Alguns naviliers, a més, seguien preferint el cors i la pirateria al comerç. Les conquestes i els repartiments de les illes Balears i del regne de València havien provocat, pel fet de debilitar el potencial naval islàmic a la Mediterrània occidental i proporcionar a la marina catalana un conjunt de nous ports avançats, un esclat de la pirateria, en el qual participaven no sols els mercaders i naviliers urbans, sinó també els clergues. Domènec Llull, Ramon de Caldes i Guillem Bossa, en 1238, ja havien

133. Falcons, cavalls i mules, proveïts de cimeres i cobertures.

134. ACA, C, reg. 10, f. 16r; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles*, París, 1966, pàg. 110-111 i 171-172.

135. ACA, C, reg. 19, f. 48v; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, op. cit., pàg. 125 i 171.

136. ACA, C, reg. 19, f. 161r; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, op. cit., pàg. 171-172.

137. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, op. cit., pàg. 172-173.

138. ACB, perg. 1-6-4110; cit. Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», op. cit., pàg. 691, nota 27.

invertit 36 sous en l'armament d'una barca destinada a saquejar el litoral magribí. Berenguer Burget, de Barcelona, amb el bisbe de Mallorca i altres persones, va reunir, quatre anys més tard, 10.000 besants (uns 36.800 sous barcelonins) a la capital illenca amb un propòsit idèntic.¹³⁹ En aquest context d'agressivitat antisarraïna, Jaume I va prohibir als seus súbdits, el 1250, practicar cap mena de saqueig naval sense una autorització expressa seva;¹⁴⁰ el veto no anava adreçat, emperò, a prohibir el cors, sinó a regular-lo. Com molt bé ha assenyalat Stephen P. Bensch, aquesta reglamentació marca una fita important en el control reial sobre la marina catalana, ja que, des d'aleshores, interceptar embarcacions i fer ràtzies a les costes islàmiques deixava de ser un dret ancestral de ciutats i d'aristòcrates bel·licosos per a esdevenir una concessió personal del sobirà, que l'atorgava en consonància amb els fluxos i els reffluxos de les relacions diplomàtiques amb els sultanats berbers i marínida.¹⁴¹

El creixement de la demanda de vaixells i l'avenç del teixit urbà per la façana marítima acabaren col·lapsant el funcionament del port i de la grada vella de Barcelona. Jaume I, el 1243, va haver de reservar un segment de la platja a la construcció i l'avarada de vaixells.¹⁴² L'espai elegit limitava amb la drassana per ponent, amb la casa nova de Bernat Olzet per llevant, amb les aigües del mar pel sud i amb la façana marítima del nucli urbà pel nord. Tot i que no es pot traslladar amb precisió al plànol actual de Barcelona, correspondria a la zona compresa entre la porta de Regomir i el barri de Santa Maria del Mar.¹⁴³ Quinze anys més tard, el 1258, el sobirà adoptava una sèrie de mesures per a dinamitzar el funcionament de la platja de Barcelona. Concedia al barri mariner una certa autonomia respecte al govern municipal i en confiava la gestió a una nova corporació administrativa, la Universitat dels Prohoms de Ribera,¹⁴⁴ un organisme força efímer tanmateix.¹⁴⁵ El poder naval del sobirà era aleshores força limitat: consistia en unes quantes galeres. Durant tot el seu regnat, va portar a terme les seves conquestes i empreses ultramarines no pas amb una armada estatal, sinó amb les millors embarcacions dels seus súbdits,¹⁴⁶ que condicionaven la seva participació en les campanyes a l'obtenció prèvia de concessions mercantils, fiscals o monetàries.

139. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, op. cit., pàg. 300.

140. *Aureum Opus regaliū privilegiorū civitatīs et regnī Valentīe*, 2a ed., València, 1972, f. IIV; Charles-Emmanuel DUFORCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, op. cit., pàg. 89-91; Robert I. BURNS, «La pirateria: superfície de contacte cristiàno-musulmà a la València conquerida», a Robert I. BURNS, *Moros, cristians i jueus en el regne croat de València*, València, 1987, pàg. 175-176.

141. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, op. cit., pàg. 300.

142. Antoni de CAPMANY, *Memorias històricas*, op. cit., II/I, pàg. 19-20; Antoni RIERA I MELIS, «La construcció de infraestructuras», op. cit., pàg. 760.

143. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Topografia antiga de Barcelona. Rodalia de Corbera*, I, Barcelona, 1890, pàg. 29.

144. Vegeu *infra*, nota 245-255.

145. Vegeu *infra*, notes 257-259.

146. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, op. cit., pàg. 299.

Les tècniques comercials

En aquesta segona època, les tècniques comercials continuaren seguint el solc de les italianes, adaptant-les, emperò, a les pròpies necessitats. Tot i que mostraven encara un cert decalatge respecte als models genovesos o venecians, ja es podien parangonar perfectament a les d'altres emporis mediterranis com Marsella. La reducció del risc, l'obtenció de capital i evitar els entrebancs morals i les condemnes eclesiàstiques, ja havien esdevingut les preocupacions màximes dels mercaders.

Una de les modalitats més assequibles de reduir el risc, pel fet de facilitar-ne la fragmentació, va continuar sent la comanda. A la modalitat «a esparç» —ja analitzada— se li va afegir la «simul cum meis mercibus», en què els béns encomanats es negociaven ensems amb els del comanditari, que solia portar comandes de diversos capitalistes amb les quals es formava un conjunt que només tenia en comú la seva persona.¹⁴⁷

Les societats, aleshores, continuaven tenint com a objectius precipus un viatge comercial, per mar o per terra, o l'explotació, a curt termini,¹⁴⁸ d'un obrador o d'una taula de mercat o de canvi;¹⁴⁹ només en alguns pocs casos, les parts deixaven indeterminat el període de vigència del contracte, «dum eis placuerit».¹⁵⁰ Gairebé mai no incloïen més de dos inversors, un dels quals —com en l'època anterior— aportava els dos terços del capital i l'altre el terç restant i tota la feina de gestió. La distribució dels guanys solia ser a parts iguals; eventualment algun gestor es va haver de conformar, emperò, amb una tercera part dels beneficis.¹⁵¹ Al segon terç del segle XIII, al costat d'aquesta modalitat antiga de la societat, se'n va desenvolupar una altra, la companyia, els elements definidors de la qual eren el consens contractual de tots els socis i la gestió en comú dels béns aportats.¹⁵² Els socis contribuïen amb treball i quantitats idèntiques de capital o, menys sovint, només amb treball; tant en un cas com en l'altre, la gestió del negoci era conjunta i la distribució dels guanys i de les pèrdues a parts iguals i se saldaven en el moment de la dissolució.¹⁵³ Les primeres companyies, com les societats, només gestionaren contingents de recursos modestos i per períodes curts de temps. El capital comercial, a Barcelona, es movia aleshores amb rapidesa entre una àmplia varietat de mercaders i d'inversors que redefinien constantment antigues relacions comercials i buscaven nous socis.

147. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 94-95.

148. Normalment per un any.

149. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. 1, pàg. 73-74.

150. *Ibidem*, vol. 1, pàg. 74.

151. *Ibidem*, vol. 1, pàg. 75.

152. *Ibidem*, vol. 1, pàg. 135-136.

153. Arcadi GARCIA SANZ i Gaspar FELIU, «Estudi introductor», *op. cit.*, pàg. 18; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. 1, pàg. 135-136.

El crèdit

L'expansió comercial i manufacturera va comportar canvis importants també en el mercat dels diners. La dependència del crèdit es va accentuar en aquesta època entre els mercaders; per a la majoria va esdevenir gairebé sistemàtica, cosa que explica el desenvolupament dels préstecs recíprocs. Quan un negociant no disposava de prou liquiditat per a finançar una operació acudia a algun company, que li avançava diners a curt termini amb la convicció que, en un futur més o menys immediat, la relació s'invertiria. Entre les modalitats de crèdit comercial més practicades pels mercaders figuren els préstecs i els canvis marítims.

El desenvolupament del crèdit va implicar, emperò, l'aparició dels prestadors professionals. Durant el segon terç del segle XIII, arran de la creixença de la demanda de diners per a finançar el comerç internacional, els canviadors i els altres mutuants ocasionals van donar pas a les primeres societats bancàries, que ben prest es feren amb el control del crèdit a mitjà i llarg termini, i als prestadors jueus, que es van especialitzar en els préstecs al consum, de curta durada. Les Corts de Tarragona del 1235 van regular el crèdit cristià, tot establint-ne la taxa màxima d'interès en el 12% anual.¹⁵⁴ L'actitud agressiva que va adoptar l'Església després del Concili IV del Laterà va obligar els prestadors a ocultar l'interès sota l'aparença contractual de manlleus amicals, gratuïts, comandes dipòsit, vendes de béns mobles amb pagament aplaçat i d'immobles amb carta de gràcia.¹⁵⁵ El desenvolupament de les banques de dipòsit va facilitar que els prestataris, davant l'hostilitat dels moralistes, tendissin a saldar discretament els seus deutes amb una simple anotació en llibres de comptabilitat privats, dels quals, emperò, no ens n'ha arribat cap.¹⁵⁶ Aquests financers professionals no circumscrivien, tanmateix, la seva activitat a les manlleutes ordinàries, a curt termini i amb interessos moderats; destinaven també una part del seu propi capital i dels dipòsits que havien rebut de particulars solvents a operacions més arriscades i rendibles, com les comandes comercials,¹⁵⁷ els préstecs marítims i els canvis marítims. En aquesta opció també va tenir un paper important el fet que el canonistes no haguessin qualificat cap dels tres tipus de contracte, per la seva alta cota de risc, d'usuaris.

Els préstecs marítims i els canvis marítims es continuaren concertant d'acord amb la modalitat «salvos in terra» —ja esmentada—; el risc seguia, doncs, corrent a

154. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, Madrid, I/1, 1896, pàg. 131; Manuel RIU, «La banca i la societat a la Corona d'Aragó a finals de l'edat mitjana i començament de la moderna», *Acta Historica et Archaeologica Medievalia* (Barcelona), 11-12 (1990-1991), pàg. 201.

155. Josep HERNANDO, «El problema del crèdit i la moral a Catalunya (segle XIV)», a *La societat barcelonina a la baixa edat mitjana*, Barcelona, 1983, pàg. 113-136; Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, «El crèdit jueu a la Barcelona», *op. cit.*, pàg. 159.

156. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 315-319; Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 261.

157. El canvista barceloní Jaume Ferran esmerçava, al tercer quart del segle XIII, els diners de la seva taula en el comerç amb Tunís i Barbaria: Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comercials barceloneses*, *op. cit.*, pàg. 164, 168-170, 172-173 i 174-175.

càrrec del deutor, que havia de retornar el manlleu amb independència del resultat de l'operació per a la qual l'havia demanat.¹⁵⁸ Després de 1230 es va difondre, tanmateix, una segona variant, «ad risicum maris», força més atzarosa per al prestador, atès que només recuperava el manlleu si les mercaderies o la nau damunt de les quals s'havia constituït el contracte arribaven estalvies al port de destí. El testimoni documental més antic d'aquesta mena de préstec correspon al 15 de gener de 1241; tot i que es va concertar a la Ciutat de Mallorca, el deutor era un mercader barceloní i el creditor, un company local.¹⁵⁹ També es va precisar aleshores la forma de determinar la taxa màxima de lucre d'ambdues modalitats de contractes, que no podria superar l'obtinguda pel deutor amb la venda de les mercaderies del viatge. Arribat a aquest nivell, el crèdit ja no tenia interès per al comerciant, que no hi podria guanyar res.¹⁶⁰ En aquest segon cas, la quantia del lucre exigida pel creditor era més alta que en el primer.

Els préstecs i els canvis marítims «ad risicum maris», sense perdre la seva finalitat creditícia inicial, assumiren una nova funció: esdevingueren el primer mitjà de cobertura del risc inherent a qualsevol viatge comercial. El negociant o el patró que prenia a préstec o canvi «ad risicum maris» una quantitat de diners, per a esmerçar-la en la compra de mercaderies o en l'expedició d'un vaixell per a un trajecte determinat, transferia una part substancial de les possibles pèrdues al creditor, el qual, en cas de sinistre total, no recuperaria el capital i, en cas d'avaria parcial, només el recobriria en la proporció al valor del contingent que s'hagués salvat.¹⁶¹ Aleshores, la mateixa activitat mercantil presentava un seguit de deficiències, limitacions i mancances que convertien qualsevol operació a mitjà termini en un negoci atzarós: la pausada circulació de la informació; la lentitud del transport marítim, que implicava, per als trajectes llargs, mesos de navegació; la feblesa de les embarcacions, molt vulnerables davant els embats del mar; la necessitat d'efectuar fortes inversions de capital durant terminis de temps prolongats; les limitacions de les xarxes de sociabilitat professional, especialment a l'estranger. Tot plegat, ensems amb altres factors, feia del comerç una activitat subjecta a enormes contingències. Si la primera mesura emprada pels mercaders per a reduir el risc va ser —com ja s'ha exposat— fragmentar les inversions, la segona va consistir en dues modalitats de crèdits marítims que transferien del deutor al creditor, a canvi d'un increment del tipus d'interès, el risc de les mercaderies o del vaixell en què s'havia esmerçat el capital rebut. Els préstecs i els canvis a risc de mar permeteren als homes de negocis barcelonins, des de mitjan segle XIII, comprar seguretat, calcular el preu del risc i convertir-lo en un cost més de les operacions comercials.

158. Vegeu *supra*, nota 67.

159. Arnau Vallespir va entregar a Jaume Corretger, ciutadà de Barcelona, un quintar de manega de Menorca amb la condició que li hauria de ser retornat a Ceuta, quinze dies després de l'arribada, estalvia, de la nau de Gileno, probablement genovès: Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, op. cit., vol. I, pàg. 41.

160. *Ibidem*, vol. I, pàg. 43.

161. *Ibidem*, vol. I, pàg. 53.

La documentació generada per la fallida d'un canvista¹⁶² ha permès a Stephen B. Bensch¹⁶³ entreveure les activitats que desenvolupaven aquests professionals abans de 1250. El fet que l'abatut, anomenat David, fos jueu confereix excepcionalitat al cas; però la liquidació del seu patrimoni ha aportat informació força expressiva sobre la importància econòmica i les limitacions tècniques de la banca barcelonina, aplicable als seus concurrents cristians. David havia anat prou més enllà del canvi manual, atès que tretze impositors¹⁶⁴ li reclamaven per via judicial el reemborsament de tots els seus dipòsits, que ascendien a 620 lliures 13 sous i 10 diners barcelonins de «doblenc», 47 sous melgoresos, 215 besants i 50 auris.¹⁶⁵ L'existència d'altres creditors confirma, a més, que aquesta suma només representava una part dels diners gestionats pel canvista. La considerable quantia dels esmentats requeriments, que oscil·lava entre els 50 besants (uns 184 sous barcelonins) i les 100 lliures, suggereix que els seus titulars estaven més interessats pels dipòsits a llarg termini (gratificats probablement amb interès) que per les transferències ràpides de moneda. Els tretze denunciants al·legaven disposar d'un dret preferent de cobrament pel fet d'haver obtingut del canvista garanties notariales («cartas vel ypothecas»). El veguer, després d'examinar la documentació aportada, va relegar els impositors sense justificants acreditatius del dipòsit al final de la carrandella dels demandants. Aleshores, les transaccions bancàries importants, a Barcelona, encara s'efectuaven, doncs, mitjançant escriptures notariales més que no pas amb acords verbals inscrits en registres comptables.¹⁶⁶ David devia portar un d'aquests registres, però el costum local i, molt més, la llei formal no consideraven vinculant la informació que contenia. El dipòsits estaven garantits pel conjunt del patrimoni del dipositari. Tot i que el recurs a l'escriptura notarial complicava i alentia el dipòsit i la transferència dels diners, la majoria dels impositors l'exigia pel fet que aportava seguretat al seu retorn, circumstància que podria explicar que David, tres anys després d'haver fet fallida, tornés a rebre un dipòsit de 50 sous melgoresos.¹⁶⁷

Barcelona, a mitjan segle XIII, no figurava encara entre les grans places financeres mediterrànies; els seus bancs no podien competir, en magnitud ni en organització, amb els de Siena, Lucca i Piacenza. Jaume I, per tal d'accelerar-ne l'evolució, va prohibir, el 1268, als estrangers establir taula a Barcelona.¹⁶⁸ L'absència total de tota mena de referències a banquers italians en la documentació local demostra que la mesura proteccionista va assolir el seu objectiu.

Pel que fa al crèdit jueu, investigacions recents han demostrat que només unes quantes famílies acabalades del call barceloní (els Adret, Cap, Gracià, Malet i Salomó) concedien aleshores una atenció preferent al crèdit; per a la resta només era una

162. ACA, Varis, Sentmenat, núm. 7, cit. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 316, nota 25.

163. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 316-317.

164. Deu burgesos acabalats, dos propietaris rurals de la rodalia de la ciutat i un cavaller.

165. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 316.

166. *Ibidem*, pàg. 317.

167. ACB, 1-6-2737, cit. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 317, nota 30.

168. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 38.

font d'ingressos complementària.¹⁶⁹ Entre els usuaris del crèdit jueu preponderaven els membres de l'oligarquia urbana (els Banyeres, Grony, Durfort, Sanahuja, Eimeric i Romeu) i de la petita noblesa del pla (Bernat de Fonollar, Pere de Vallromanes),¹⁷⁰ seguits pels menestrals. La quantia del capital oscil·la, segons la condició social del manllevedor, entre els 8 sous i els 36 morabatins; la mitjana se situa en els 400 sous.¹⁷¹ La durada dels manlleus solia ser curta, des d'alguns dies fins a un any. Dels 371 contractes analitzats per Jordi Fernández-Cuadrench, el 51,68% no arribava als dotze mesos i el 25,21% era inferior als sis.¹⁷² La vigència del contracte acostumava a variar en funció de la quantia: com més alt era el capital rebut més temps tenia el prestatari per a retornar-lo.

Un tema especialment delicat era el del tipus d'interès. Tot i que a les Corts de Barcelona de 1228 i a les de Tarragona de 1235 s'havia limitat, per als prestadors jueus, al 20% anual,¹⁷³ un control poc curós els permetia manllevar diners a taxes força més altes, de l'ordre del 50%.¹⁷⁴ Els crèdits jueus, fins al 1241, adoptaren, tanmateix, l'aparença de manlleus gratuïts. El deutor, segons el text del contracte, només hauria de pagar interessos a partir de la data de venciment. El prestador justificava, en part, les seves elevades exigències amb els perjudicis que li ocasionaria la demora en la liquidació del deute.¹⁷⁵ El creditor podia assegurar-se l'obtenció d'interessos imposant al deutor una data de venciment impossible de respectar o escripturant una quantitat superior a la realment lliurada. Davant les queixes dels afectats, les Corts de Barcelona de 1228 ja havien acordat que l'interès, en cap cas, podria superar el doble del capital¹⁷⁶ i les de Tarragona de 1235 havien prohibit barrejar el capital i l'interès.¹⁷⁷ Els acords no degueren obtenir tanmateix els resultats previstos, atès que la qüestió va ser reexaminada, el 1241, a les Corts de Girona, que aprovaren un *statutum usurarum*.¹⁷⁸ La nova normativa, a més de ratificar la taxa màxima del 20% anual i la prohibició de camuflar l'interès en el capital, involucrava els notaris en la lluita contra el frau creditici jueu obligant-los a escripturar per separat i amb precisió, en els contractes, el capital lliurat pel creditor i l'interès que cobraria la data del venciment, sota pena d'inhabilitació professional per als transgressors. Aquestes mesures van provocar una reducció important de l'interès, pel fet de permetre al prestatari denunciar com a usuràries davant el batlle o el veguer les taxes superiors a la legal. L'abaratiment del crèdit i la refermança de les garanties del manllevedor van esperar, a mitjan segle XIII, la sol·licitud de préstecs entre les capes mitjanes i fins i tot populars.

169. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, op. cit., pàg. 260; Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, «El crèdit jueu a la Barcelona», op. cit., pàg. 182-186

170. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, op. cit., pàg. 261; Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, «El crèdit jueu a la Barcelona», op. cit., pàg. 188-195.

171. Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, «El crèdit jueu a la Barcelona», op. cit., pàg. 162-163.

172. *Ibidem*, pàg. 169-170.

173. *Cortes de los antiguos reinos*, op. cit., pàg. 120 i 131.

174. Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, «El crèdit jueu a la Barcelona», op. cit., pàg. 164-165.

175. *Ibidem*, pàg. 165.

176. *Cortes de los antiguos reinos*, op. cit., pàg. 121.

177. *Ibidem*, pàg. 126.

178. *Ibidem*, pàg. 133-137.

El creditor, per a establir les garanties, tenia en compte més la solvència i la reputació del manllevador que no pas la quantia del préstec. Els jueus barcelonins, en el 70,21% dels 371 contractes documentats, no es conformaren amb les garanties ordinàries —el jurament per part del deutor de respectar els termes del contracte i l'obligança general dels seus béns— i en requeriren de suplementàries.¹⁷⁹ El deutor solia oferir com a fermança béns mobles o immobles per un valor superior al capital rebut. Quan la solvència o la reputació del prestatari no eren prou fermes, el creditor exigia, a més de la garantia real, la presentació de fiadors, clàusula que apareix en trette contracte.¹⁸⁰

Malgrat les garanties ja esmentades, una bona part dels deutors, el 72,94%, cancel·lava els préstecs amb retard, sovint després de renegociar-los amb els creditors i, algunes vegades, constrets per la justícia. Tot i la força legal que els atorgaven les actes notarials, els prestadors jueus barcelonins eren conscients de la seva posició de feblesa a l'hora d'exigir la cancel·lació d'un manlleu per via judicial; preferien renegociar-los amb els seus deutors. Davant la impossibilitat de recuperar tot el capital en un sol cobrament, el prestador acostumava a acceptar el reembossament d'una part, previ reconeixement del deutor de la quantitat restant o dels interessos que havia generat fins aleshores la mota.¹⁸¹

Al segon terç del segle XIII, els prestadors jueus barcelonins, més que finançar operacions comercials importants, oferien diners en quantitats modestes i a curt termini a una clientela força diversa. Treballaven sobretot amb mercaders i negociants, que destinaven els seus recursos no sols al comerç i a la construcció naval, sinó també a l'administració, l'especulació urbanística i l'adquisició de terres. Entre els seus clients no mancaven tampoc els menestrals, que els demanaven crèdit amb finalitat professional, per renovar l'equipament o adquirir matèries primeres, o per a superar conjuntures adverses. «Encara que les arque dels jueus no van proporcionar el capital per activar el motor econòmic de la ciutat, sí que van oferir liquiditat suficient per a fer que l'engranatge funcionés bé i amb prou velocitat.»¹⁸²

Al costat del mercat de capitals a curt termini, va començar a aparèixer, a mitjan segle XIII, un mercat de capitals a llarg termini. Les modalitats inicials d'aquesta mena de crèdit van ser el censal mort i el violari, documentats a Barcelona al segon quart del mateix segle. El censal mort era el dret de percebre una pensió monetària anual adquirint mitjançant el pagament d'una quantitat; la transacció era redimible i estava garantida, a més, per la hipoteca sobre un bé. El violari era un censal mort amb la vigència limitada a la duració d'una o dues vides. Del 1250 ençà, la venda de rendes esdevingué una pràctica creixent entre particulars,¹⁸³ com ho demostren tant l'atenció que li van dedicar els juristes i els moralistes per tal de dife-

179. Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, «El crèdit jueu a la Barcelona», *op. cit.*, pàg. 172.

180. *Ibidem*, pàg. 173.

181. *Ibidem*, pàg. 179-180.

182. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 261-262.

183. Josep HERNANDO, «Quæstio disputata de licitudine contractus emptionis et venditionis censualis cum conditione revenditionis». Tratado sobre la licitud del contracto de compravenda de rentas

renciar-lo del préstec a interès com la legislació específica promulgada per Jaume I sobre els punts discutits del contracte. El censal, des d'aleshores, es va convertir en un mitjà còmode de mobilització de capital que permetia al venedor (censatari) obtenir diners a un interès més baix que el dels préstecs temporals, amb la possibilitat de retornar-los quan li escaigués, i al comprador (censalista) esmerçar els seus estalvis i obtenir-ne un benefici que suscitava entre els canonistes menys suspicàcies que els manlleus a interès, amb un elevat grau de liquiditat, atesa la facilitat de transmissió del contracte.¹⁸⁴

El comerç exterior

Atès que no disposem de registres comptables de duanes ni de companyies i que els contractes comercials individuals només s'han conservat d'una manera molt fragmentària, no és possible fer una estimació, ni tan sols aproximativa, de la magnitud dels intercanvis externs de la Ciutat Comtal. Però les comandes, els préstecs i els canvis marítims, i els testaments, analitzats conjuntament, permeten, almenys, entreveure els escenaris en què treballaren els homes de negocis catalans durant el segon terç del segle XIII.

Pel nombre de viatges, sobresurt el nord d'Àfrica, que havia estat, després de les illes Balears,¹⁸⁵ la primera àrea d'ultramar prospectada militarment i comercial pels catalans. El Magrib, del 950 ençà, constituïa l'àrea de destinació d'una doble xarxa de rutes de caravanes per la qual arribaven al Mediterrani occidental tant l'or i els esclaus negres de l'Àfrica subtropical com les espècies i altres articles de luxe provinents de l'Orient Llunyà.¹⁸⁶ Els vaixells i els mercaders barcelonins arribaren a Tunis, Bona, Bugia, Alger, Orà i Honein pels volts del 1200, amb un cert retard respecte als concurrents genovesos, pisans i marsellesos. La conquesta i colonització de Mallorca i València van afermar la presència naval dels catalans a les costes del Magrib central i oriental, dues regions on, per mitjà de les milícies mercenàries, les colònies mercantils i els missioners, van establir, durant el segon terç del segle XIII, un protectorat permanent, però de caràcter flexible. Jaume I, a més d'arrendar soldats i vaixells als

personales y redimibles. Bernat de Puigercós, O.P. (siglo XIV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediævalia* (Barcelona), 10 (1989), pàg. 11-12.

184. A. CORBELLA, «Censal», a *Enciclopedia jurídica española*, Barcelona, 1910, 5, pàg. 539-545; Abbot Payson USHER, «La banca de depósito en Barcelona (1300-1700)», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña* (Barcelona), s.n. (1969-1970), pàg. 165; Yvan ROUSTIT, «La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du XIVe siècle», *Estudios de Historia Moderna* (Barcelona), 4 (1954), pàg. 6; Arcadi GARCIA SANZ, «El censal», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (Castelló de la Plana), XXXVII (1961), pàg. 286-289; Josep HERNANDO, «Quæstio disputata de licitudine», *op. cit.*, pàg. 9-33

185. On l'activitat mercantil dels catalans està documentada des del 1187: Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 306.

186. Shelomo DOV GOITEIN, *A Mediterranean society: the Jewish communities of the Arab world as portrayed in the documents of the Cairo Geniza*, vol. I, Berkeley/Los Angeles, 1969, pàg. 211-214.

sultans hàfsides i abdalwadites, i vendre'ls la pau,¹⁸⁷ va promocionar l'activitat econòmica dels seus súbdits als principals emporis de Barbaria: abans de 1253, ja havia obtingut un alfòndec a Tunis i, el 1258, en va aconseguir un altre a Bugia. Cada un d'aquests magatzems fortificats era regit per un cònsol de catalans, anomenat directament pel sobirà.¹⁸⁸

Els homes de negocis de la capital catalana, abans de 1282, ja exportaven al Magrib fustanys, teles de lli i cuirs del país, un ampli conjunt d'aliments ordinaris (oli, figues, vi, arròs i, en els anys en què les collites hi havien estat minses, cereals) i algun colorant tèxtil inorgànic (vermelló). També hi redistribuïen draps de qualitat del nord de França i Flandes, laca i seda de Llevant, pebre de l'Orient Llunyà, i sucre i cotó sicilians.¹⁸⁹ A aquestes vendes legals s'han d'afegir les clandestines d'armes, embarcacions i tota mena de matèries primeres per a la construcció naval,¹⁹⁰ articles estratègics l'exportació dels quals a territoris musulmans, pel fet d'afermar-hi el poder militar, havia esta prohibida pel pontífex.¹⁹¹ Les embarcacions retornaven carregades tant de productes locals, entre els quals figuraven les matèries primeres (cera, pells, alum), queviures (figues i dàtils), condiments (comí) i colorants tèxtils de baixa qualitat (orxella), com espècies orientals (pebre, canyella i gíngebre).¹⁹² Les figues i el pebre aleshores circulaven, doncs, entre Catalunya i el nord d'Àfrica, en les dues direccions, en funció de les divergències de preus. Les comandes, en aquesta època, van servir també per a transferir moneda de Catalunya al Magrib,¹⁹³ cosa que sembla indicar no una balança de pagaments deficitària, sinó que una part dels botins obtinguts amb les conquestes territorials recents degué ser esmerçada en la compra de productes berbers, amb l'esperança que la seva venda, al mercat interior, generaria guanys importants.

A les dècades centrals del segle XIII, el comerç amb el Magrib —que els darrers avenços territorials i l'ascens de la puixança naval catalana havien convertit en una àrea pròxima i segura— va esdevenir el motor de l'expansió ultramarina de Barcelona, el factor que la va transformar en un empori mediterrani. Durant el bienni 1248-1249, la subhasta de les lleudes amb els territoris sarraïns va proporcionar al sobirà

187. A canvi de periòdics presents en numerari, als quals se solia designar púdicament com a «joies»: Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée Orientale et l'Afrique», a *X Congreso de Historia*, op. cit., pàg. 16-17.

188. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les consulats catalans de Tunis et de Bougie au temps de Jacques le Conquerant», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 3 (1966), pàg. 469-479; Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», op. cit., pàg. 695-700.

189. Vegeu *infra*, nota 192.

190. Fusta, ferro, canem, pega i sèu.

191. Des del Concili III del Laterà (1179): Josep TRENCHS, «“De Alexandrinis” (El comercio prohibido con los musulmanes y el Papado de Aviñón durante la primera mitad del siglo XIV)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 10 (1980), pàg. 245.

192. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, op. cit., pàg. 153-155, 164, 170, 171-172, 174-177, 180-181, 182-183, 184-185 i 190-191; Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, op. cit., pàg. 267-268; Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», op. cit., pàg. 689-690.

193. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, op. cit., pàg. 152-153, 154-155, 164, 168-169, 172 i 177-178.

12.260 sous barcelonins;¹⁹⁴ les transaccions amb el Magrib representaven aleshores aproximadament dos terços dels intercanvis exteriors de Barcelona¹⁹⁵. Tot i el seu elevat volum global, el comerç català amb el nord d'Àfrica encara tenia un marcat caràcter popular i recolzava en nombroses inversions individuals; la quantia mitjana de les comades barcelonines només era de 187 sous.¹⁹⁶ La situació, emperò, va començar a evolucionar a mitjan centúria: durant el vintenni 1250-1269, no sols es van incrementar el nombre dels viatges, sinó que a més es va elevar espectacularment la quantia de les comandes, la mitjana aritmètica de les quals va assolir ja els 723 sous.

Al Magrib central i occidental, els interessos directes de la Corona van coincidir amb els de les ciutats, amb els de nombrosos burgesos, petits o grans. El sobirà i els seus col·laboradors, i els capitalistes, armadors i mercaders van actuar en aquesta àrea cohesionadament i solidària. Algunes famílies barcelonines de comerciants i de naviliers van seguir atentament i amb dedicació les relacions amb Ifriqiya; aquest és el cas dels Grony, els Vic, els Eimeric, els Ricart, els Banyeres, els Bou, els Maillol, els Bonfill;¹⁹⁷ membres d'aquestes nissagues actuaren sovint com a emissaris reials a Tunís, alhora que hi realitzaven importants operacions comercials.

Sembla que fou des d'Ifriqiya i no per la «diagonal insular» com els mercaders i els vaixells catalans s'introduïren als port del Mezzogiorno italià, aprofitant les mesures punitives instaurades per l'emperador Frederic II, el 1238, contra els genovesos;¹⁹⁸ la presència d'homes de negocis barcelonins està documentada, ja aquell any, a Palerm i, el següent, a Reggio de Calàbria.¹⁹⁹ Des d'aleshores, com es desprèn de la documentació notarial coetània, Sicília va quedar integrada en la xarxa de rutes navals catalanes. Ens han arribat, per al període 1238-1282, tretze comandes per a viatges que, partint de Barcelona, es dirigiren a l'illa, que, en alguns casos, n'era la destinació final i, en d'altres, només una escala en un trajecte més llarg la meta del qual solia ser Alexandria, Damasc, Constantinoble o Tunís.

Des de Barcelona, Mallorca o València circulaven cap a Palerm, Trapani o Messina, articles tèxtils del país (draps de Lleida i flassades), aliments (oli i, eventualment, blat), paper valencià, estores i esclaus. Els mercaders catalans hi redistribuïen també draps flamencs i francoseptentrionals i paper murcià. Els tornaviatges consistien en cotó i, força menys sovint, comí.²⁰⁰ El forment, en aquesta època, va aparèixer esca-

194. ACA, C, Pergamins de Jaume I, 1120; cit. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 268, nota 40.

195. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 268.

196. *Ibidem*, pàg. 263.

197. *Ibidem*, pàg. 266-267; Carme BATLLE, «Mercaders de Barcelona», *op. cit.*, pàg. 682-688.

198. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 269.

199. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comercials barceloneses*, *op. cit.*, pàg. 151-152; Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília», *op. cit.*, pàg. 14; Maria Teresa FERRER i MALLOL, «El comerç amb els estats italians», *op. cit.*, pàg. 645.

200. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 151-152, 157-158, 167-168 i 172-173; Rafael CONDE, «Los Lull: una familia de la burguesía barcelonesa del siglo XIII», a *XI Congreso di Storia*, *op. cit.*, pàg. 382; Maria Teresa FERRER i MALLOL, «El comerç amb els estats italians», *op. cit.*, pàg. 645-648.

dusserament entre les exportacions, mai entre les importacions, si més no entre les reflectides per les comandes.

El replantejament de la política exterior de Jaume I, en la segona fase del seu regnat, i la seva opció decidida per l'àmbit mediterrani, plasmada en el matrimoni de l'infant Pere amb Constança, filla de Manfred de Hohenstaufen,²⁰¹ havien afermat, del 1260 ençà, la penetració econòmica dels seus súbdits en els mercats del sud d'Itàlia. Alguns mercaders barcelonins, encapçalats per Guillem Perellada, començaren a participar en el lucratiu comerç d'exportació dels cereals sicilians a les grans ciutats de la Itàlia septentrional²⁰², el Baix Llenguadoc²⁰³ i Ifriqiya.²⁰⁴ En aquesta època, la quantia mitjana de les comandes barcelonines era de 823 sous,²⁰⁵ un nivell no assolit en cap de les altres àrees freqüentades pels homes de negocis catalans.

La negativa de Jaume I a secundar militarment Manfred i Conrado, els descendents legítims de Frederic II, davant l'ofensiva de Carles d'Anjou,²⁰⁶ no va col·lapsar l'activitat econòmica dels seus súbdits a Sicília. No seria fins al 1272 quan la incompatibilitat de la projecció ultramarina de la Corona catalanoaragonesa amb l'imperialisme angeví a ambdues conques del Mediterrani els barraria l'accés als estratègics ports de l'illa.²⁰⁷ El replegament forçós seria, tanmateix, breu, ja que el 1282, arran de la conquesta catalana, els homes de negocis barcelonins i mallorquins reiniciarien decididament —com es veurà més endavant— la seva activitat mercantil i financera a Palerm, Messina i Trapani.

Prou menys fermes degueren ser aleshores les relacions comercials de Barcelona amb les ciutats estat de la Itàlia septentrional. Actualment coneixem força millor el comerç passiu que l'actiu, l'activitat desenvolupada pels genovesos, pisans i florentins a Barcelona, Tortosa, Mallorca i València, que no pas la portada a terme coetà-

201. La iniciativa diplomàtica —els efectes de la qual el vell monarca només arribà a albirar— ha atret l'atenció de diversos historiadors, tant catalans [Daniel GIRONA, «Mullerament de l'infant Pere de Catalunya amb madona Constança de Sicília», a *I Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, Barcelona, 1909, pàg. 232-299; Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran. Primera part: l'infant*, Barcelona, 1/1, 1950, pàg. 90-106] com estrangers [Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani. Storia del mondo mediterraneo alla fine del tredicesimo secolo*, Bari, 1976, pàg. 77, 92, 107 i 155; J. P. CUVILLIER, «Barcelona, Gènes et le blé de Sicilie vers le milieu du XIIIe siècle», a *I Congresso storico Liguria-Catalogna*, Bordighera, 1974, pàg. 163; Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes en el Mediterráneo*, Barcelona, 1989, pàg. 22-23].

202. J. P. CUVILLIER, «Barcelona, Gènes et le blé de Sicilie», *op. cit.*, pàg. 163-170; David ABULAFIA, «Sul commercio del grano siciliano nel tardo Duecento», a *XI Congresso di Storia*, *op. cit.*, pàg. 11-15; Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 318-319.

203. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 317-318.

204. On les importacions de cereals realitzades pels comerciants catalans no estaven gravades, des del 1271, per cap mena d'aranzel: Louis DE MAS-LATRIE, *Traité de paix et de commerce concernant les relations des chrétiens avec les arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*, París, 1866, pàg. 283.

205. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 263.

206. Joaquim MIRET i SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, 2007, pàg. 324-325; Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, *op. cit.*, pàg. 92.

207. Vicent SALAVERT, «El Tratado de Anagni», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), v (1952), pàg. 266-270; Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, *op. cit.*, pàg. 195-260.

niament pels catalans a la Ligúria i la Toscana.²⁰⁸ Aquest decalatge pot ser degut, emperò, a un desequilibri heurístic, a una distribució esbiaixada dels protocols notariais, nombrosos als arxius italians i gairebé inexistents als ibèrics. Si jutgem per la informació aportada per les esmentades fonts, els homes de negocis de la Ciutat Comtal, en aquestes àrees, van ser eclipsats pels seus homòlegs de Tortosa i Mallorca, que van esdevenir també les dues destinacions preferides dels vaixells i dels mercaders lígurs i toscans.²⁰⁹ Des dels ports catalans sortien cap als lígurs i toscans cereals, llana, sal, draps i esclaus; en sentit contrari, viatjaven fustanys, sendals, armadures i alum.²¹⁰

Arran de la seva expansió mercantil i naval per la Mediterrània occidental, els homes de negocis barcelonins van establir contactes estrets amb Llevant i amb l'Imperi bizantí. Tot i que Benjamí de Tudela ja havia esmentat la seva presència, a mitjan segle XII, a Alexandria²¹¹ i compartien, des del 1187, un consolat a Tir amb els ciutadans de Marsella, Nimes, Montpeller i Sant Gèli,²¹² no fou fins al 1240 que els comerciants de la Ciutat Comtal hi començaren a emergir com un grup mercantil diferenciat.²¹³ Uns anys després, el 1256, obtingueren del soldà franqueses comercials a Egipte.²¹⁴ Els contactes diplomàtics entre la cort de Barcelona i la del Caire s'intensificaren en la dècada següent, després de la victòria dels mamelucs sobre els mogols. El sultà Baybars, el 1262, va autoritzar l'establiment, a Alexandria, d'un consolat per a atendre tots els ciutadans de la Corona d'Aragó que operaven a Llevant, «inclosos els mercaders de Montpeller».²¹⁵ Jaume I n'encarregà l'organització a Simó Ricart, membre d'una poderosa família barcelonina, amb força experiència en el comerç amb els musulmans.²¹⁶ La jurisdicció del nou cònsol va ser rebutjada, emperò, pels

208. Carme BATLLE, «La presenza degli stranieri a Barcellona nei secoli XII e XIII», a *Dentro la città, Stranieri e realtà urbane nell'Europa dei secoli XII-XV*, a cura de G. Rossetti, Nàpols, 1989, pàg. 87-110; Maria Teresa FERRER i MALLOL, «El comerç amb els estats italians», *op. cit.*, pàg. 633-644.

209. Maria Teresa FERRER i MALLOL, «El comerç amb els estats italians», *op. cit.*, pàg. 635-636.

210. Maria Teresa FERRER i MALLOL, «El comerç amb els estats italians», *op. cit.*, pàg. 653-651.

211. *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*, trad. de J. R. Magdalena Nom de Déu, Barcelona, 1982, pàg. 120-121.

212. Walter HABERSTUMPF, *Regesto dei marchesi di Monferrato di stirpe Aleramica i Paleologa per l'«Outremer» e l'Orient (secoli XII-XV)*, Torí, 1989, pàg. 95-97; Damien COULON, «Los consulados catalanes en Siria (1187-1400). Algunos datos de historia e historiografía», a *XVIII Congrés d'Història*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 179-188; Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins i altres formes d'organització nauticomercantil en l'àmbit català», a *Jaume I. Commemoració*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 747-748.

213. D'aquell any data la primera transacció comercial amb una plaça de Llevant, un canvi marítim concertat a Barcelona amb retorn a Acre: Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 313-314; Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán en el Mediterráneo oriental durante el reinado de Jaime I», a *Jaume I. Commemoració*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 662.

214. Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán», *op. cit.*, pàg. 662-663.

215. Amada LÓPEZ DE MENESES, «Los consulados catalanes de Alejandría y Damasco en el reinado de Pedro el Ceremonioso», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), 6 (1956), pàg. 86; Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán», *op. cit.*, pàg. 666.

216. Amada LÓPEZ DE MENESES, «Los consulados catalanes», *op. cit.*, pàg. 85-89; Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán», *op. cit.*, pàg. 664.

comerciants de l'esmentada ciutat occitana, que fins aleshores havien elegit lliurement els seus representants a Tir i a Acre.²¹⁷ El sobirà, per tal de tancar definitivament el contenciós, va atorgar, el 1266, el nomenament del cònsols d'Alexandria al Consell de Cent de Barcelona,²¹⁸ que el conservaria durant unes quantes centúries.

El 1265, Berenguer Mallol s'havia embarcat en el vaixell de Ramon Marquet, amb un carregament de draps de Châlons-sur-Marne, Arràs i Lleida, rumb «ad partes ultramarinas».²¹⁹ L'activitat comercial dels barcelonins i dels catalans a Egipte i Síria va experimentar, emperò, un sotrac important poc després. El 1269, Jaume I, a qui la mort de Manfred de Hohenstaufen i el triomf definitiu de Carles d'Anjou al Mezzogiorno havien aïllat diplomàticament, va haver d'iniciar una aproximació a la Santa Seu i al front güelf; el preu exigint per la normalització de relacions fou la participació en una croada contra el sultanat mameluc.²²⁰ Tot i que molts dels patrons barcelonins es negaren a participar en l'empresa²²¹ i que el monarca no va passar de les illes Balears, les conseqüències en el comerç català a Llevant van ser duradores. Pressionat pel Concili de Lió, el sobirà, el 1274, va prohibir als seus súbdits tota mena de comerç amb els ports d'Egipte i Síria;²²² la interdicció era total, no circumscrita, com en el passat, a un conjunt de mercaderies estratègiques.²²³ El veto va entrebancar considerablement el comerç entre Barcelona i Alexandria, sense arribar a col·lapsar-lo. La majoria dels mercaders, des d'aleshores, preferiren concentrar la seva activitat als ports dels estats croats i de Bizanci. Els més agosarats es dedicaren, en canvi, a vendre als emporis mamelucs armes, minerals, matèries primeres per a la construcció naval, cereals i cavalls, articles que, arran dels vetos pontificis i reials, hi assolirien preus sense parió a Occident. El contraban devia assolir a les rutes de Llevant xifres encara més altes, doncs, que a les de Barbaria.

El restabliment del legitimisme grec, que compartia amb la Corona d'Aragó la necessitat de contenir l'imperialisme angeví a la Mediterrània, i l'afany pontifici per blocar el comerç amb el sultanat mameluc van afavorir la penetració comercial dels catalans a Bizanci: Jaume I, el 1268, va estendre a Romania la potestat del Consell

217. Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins», *op. cit.*, pàg. 751.

218. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 34-36; Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge*, Madrid/Barcelona, 2004, pàg. 63-64; Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán», *op. cit.*, pàg. 666. Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins», *op. cit.*, pàg. 758-759.

219. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 164-165.

220. Estudiada per Francesc Carreras Candi i, més recentment, per Ernest Marco: Francesc CARRERAS CANDI, «La creuada a Terra Santa (1269-1270)», a *I Congrés d'Història*, *op. cit.*, pàg. 106-138; Ernest MARCO, *La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*, Barcelona, 2006.

221. Obligant el sobirà a noliejat embarcacions italianes: Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán», *op. cit.*, pàg. 673-674.

222. ACA, C, reg. 19, f. 164r; AHCB, Llibre Verd, I, f. 237r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 41-42; Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán», *op. cit.*, pàg. 667-668.

223. Vegeu *supra*, notes 190-191, i *infra*, nota 524.

Municipal barceloní d'elegir els còsols residents a ultramar.²²⁴ L'escàs volum de negoci en retardaria, emperò, l'establiment: no seria fins al 1281 que desembarcaria a Constantinoble un primer còsol, transeünt, el barceloní Pere Ris.²²⁵ La seva arribada confirmava indirectament l'ascens dels intercanvis i anunciava la instal·lació immediata d'un còsol resident a Romania.

Les vendes catalanes a Llevant giraven, com en el cas de Sicília, a l'entorn dels draps francesos i flamencs, articles tèxtils del país (draps de Lleida, flassades, barrangans), paper valencià, uns pocs queviures (oli i ametllons) i colorants tèxtils inorgànics (vermelló). Les compres consistien en espècies (pebre, canyella, nou moscada, macís, gingebre, clau de girofle i cardamom), resines (laca i encens), colorants tèxtils orgànics (brasil i indi), cotó, alum i cera.²²⁶ La balança de pagaments es devia tancar sovint amb dèficit, ja que els diners circulaven sempre des de Barcelona cap a Llevant.²²⁷ De la informació aportada per les comandes i els canvis marítims es desprèn que els catalans exportaven i importaven de Llevant gairebé les mateixes mercaderies que els seus concurrents genovesos, venecians, pisans i marsellesos, que hi havien delimitat abans les seves respectives zones d'influència comercial. El seu estatut aranzelari, en el millor dels casos, era idèntic als dels seus poderosos concurrents.

L'import mitjà de les comandes barcelonines amb destinació a Llevant, al vintenni 1250-1269, fou de 784 sous,²²⁸ una quantitat que no excedia gaire la corresponent al Magrib. Abans de 1282, el comerç amb el sultanat d'Egipte i amb Bizanci no degué assolir, doncs, una magnitud suficient per a crear una zona d'intercanvis privilegiada que reportés prou beneficis per crear una elit diferenciada al si de la comunitat mercantil, tal com va succeir a Gènova i a Venècia. Va atreure alguns dels mercaders i patrons barcelonins més emprenedors, com Ramon Marquet, Pere de Bosc, Bernat Sesfontes i Pere de Malla, que no n'assoliren, però, el monopoli, ja que sovint també hi esmerçaren capitals Berenguer Adarró, Bernat de Vic i Berenguer Mallol, membres de les primeres famílies patrícies.²²⁹

Els draps de luxe provinents del nord de França i de Flandes gaudiren —com ja s'ha exposat— d'una gran acceptació al Magrib i a Llevant; els mercaders catalans els

224. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, op. cit., II/1, pàg. 39; Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, op. cit., II/1, pàg. 76.

225. ACB, *Diversorum C* (d), carpeta 5, núm. 4037; Stephen P. BENSCH, «Early Catalan Contacts with Byzantium», a Larry J. SIMON (ed.), *Iberia and Mediterranean World of The Middle Ages. Studies in Honor of Robert I. Burns S.J.*, Leiden-Nova York, 1995, pàg. 133-160; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Sobre els orígens del Consolat de Mar de Barcelona el 1279 i sobre els còsols d'ultramar a bord de vaixells. Un exemple de 1281», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 23 (1993), pàg. 141-150; Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins», op. cit., pàg. 755.

226. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, op. cit., pàg.-154, 158-159, 160-162, 183-184 i 186; Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán», op. cit., pàg.-669-670.

227. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, op. cit., pàg. 183-184.

228. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, op. cit., pàg. 263.

229. *Ibidem*, p 272-273; Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán», op. cit., pàg. 674-675.

adquirien a Perpinyà i Montpeller, on els havien portat comerciants gals, de Sent Antonin, Arràs o Càors.²³⁰ Com a conseqüència tant dels estrets lligams polítics i culturals que vinculaven les regions costaneres de Catalunya i el Rosselló amb el Baix Lluenguadoc com de la intensitat dels intercanvis, el comerç s'hi va organitzar d'acord amb uns esquemes diferents als que regien el tràfic amb ultramar. Les comandes hi van ser escasses i d'una quantia molt baixa. En lloc de concloure les seves operacions comercials després de cada viatge, els drapers barcelonins més innovadors, com Joan de Banyeres o Ramon Oliver, solien comprar els teixits flamencs a crèdit a proveïdors locals, a Perpinyà o a Montpeller.²³¹

Per les ja esmentades vies *Regordane* i del Roine i el Saona,²³² comerciants rossellonesos, montpellerins i catalans arribaren, durant el segon quart del segle XIII, a les fires de la Xampanya,²³³ on venien cuirs i espècies. El 1259, Jaume I va autoritzar els mercaders lleidatans a nomenar un cònsol, que, amb el de Barcelona, distribuís els llocs de venda dels cordovans a la llotja comuna que hi posseïen.²³⁴ Sengles contractes de préstec acrediten, el 1261, la presència de dos comerciants de la Ciutat Comtal a les fires, on havien acudit a vendre cuirs i, probablement, a adquirir draps.²³⁵ En el seu avenç cap al nord, els negociants barcelonins no trigaren a flanquejar els confins de Flandes; el 1267, ja estan documentats a les fires de Lilla.²³⁶

El comerç exterior va experimentar, doncs, un creixement important durant el segon terç del segle XIII, arran de l'entesa dels burgesos amb la monarquia. Les conquestes territorials de Jaume I, finançades en part per les ciutats, proporcionaren als mercaders catalans enclavaments estratègics des dels quals pogueren freqüentar amb més seguretat els mercats de la conca occidental de la Mediterrània, des de l'estret de Gibraltar fins al canal de Sicília. La presència a Llevant, tot i que prou documentada, fou, en canvi, feble arran de la forta concurrència dels genovesos i dels lígurs. Fins al 1280, la Mediterrània oriental només va ser un complement valuós de l'àrea mercantil demarcada pel poder naval de la Corona catalanoaragonesa, que s'estenia des de València fins a Sicília i des del Magrib fins al Baix Lluenguadoc. Els comerciants, naviliers i inversors barcelonins «miraven molt més cap al Sud que no pas en direcció a l'Orient».²³⁷

230. Richard W. EMERY, «Flemish cloth and Flemish merchants in Perpignan in the thirteenth century», a *Essays in medieval life and thought in honor of A.P. Evans*, Nova York, 1955, pàg. 153-166; Kathryn L. REYERSON, «Le Rôle de Montpellier dans le commerce des draps de laine avant 1350», *Annales du Midi* (Tolosa de Lluenguadoc), 94 (1982), pàg. 25-26; ANTONI RIERA I MELIS, «Perpiñán, 1025-1285», *op. cit.*, pàg. 15-34.

231. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 274.

232. Vegeu *supra*, nota 99.

233. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Nous documents sobre els catalans a les fires de Xampanya», a *X Congreso de Historia*, *op. cit.*, pàg. 151-159; Stephen P. BENSCH, «The Commercial Surge of Catalonia», a *Jaume I. Commemoració*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 612; Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins», *op. cit.*, pàg. 754.

234. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 31

235. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Nous documents», *op. cit.*, pàg. 151-159.

236. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 46.

237. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 273.

El primer esclat de la conflictivitat social

Els beneficis del comerç, molt considerables, no foren, emperò, prou alts per a crear una clivella social ferma al si de les ciutats catalanes entre els diners «vells» i els «nous», entre patricis i mercaders.²³⁸ Els uns i els altres esmerçaven sistemàticament capitals en el comerç exterior, la construcció naval i les finances. La concurrència d'interessos i la disputa del lideratge van provocar un ascens important de la conflictivitat social: el 1257, durant un avalot, Bernat Marquet, ciutadà honorat de Barcelona, membre de l'oligarquia local, va morir apedregat i les seves cases van ser saquejades i incendiades.²³⁹ Aquesta explosió conjuntural de violència havia estat interpretada com una crisi de creixement, un tumult de les capes mitjanes contra la preponderància oligàrquica a la Ribera i al Consell Municipal,²⁴⁰ la manifestació local de l'onada de revoltes populars que va sacsejar Occident al segon terç del segle XIII.²⁴¹

Stephen P. Bensch, després d'analitzar curosament l'extracció social dels participants, ha arribat a la conclusió que es va tractar d'un enfrontament entre faccions oligàrquiques pel control del barri de la Ribera, entre els qui hi especulaven urbanísticament i els qui volien entrar en el negoci immobiliari.²⁴² Segons l'historiador nord-americà, Bernat Marquet hauria estat víctima d'un avalot dels poderosos en una ciutat on «les nissagues patricies eren curtes, i la nova riquesa comercial potencialment desestabilitzadora».²⁴³ Recentment, la qüestió ha estat revisada breument per Maria Teresa Ferrer i Mallol, que, després de qüestionar que un conflicte intern del patriariat pogués provocar una reacció tan virulenta, ha adoptat una actitud eclèctica; suggereix que podria estar relacionat tant amb una ocupació arbitrària de sol al barri marítim per part de Bernat Marquet com amb un abús de poder sobre la tripulació d'un del seus vaixells. Recolza la seva hipòtesi en el fet que la reorganització reial de la Ribera, tot just després de l'avalot, es va orientar en dues direccions: la reestructuració urbanística i la reglamentació de les relacions entre patrons, mariners i mercaders embarcats.²⁴⁴ El sentit de la revolta, tot i els avenços experimentats darrerament en la seva anàlisi, dista encara de ser dilucidat.

238. *Ibidem*, pàg. 274-275.

239. ACA, C, Ciutat de Barcelona, perg. 9; Ferran SOLDEVILA, *L'almirall Ramon Marquet*, Barcelona, 1953, pàg. 10-12; Carme BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 70-71; Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 307-308; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Una família de navegants», *op. cit.*, pàg. 143-144.

240. Josep Maria FONT I RIUS, «Jaume I i la municipalitat de Barcelona», a Josep Maria FONT I RIUS, *Estudis sobre els drets*, *op. cit.*, pàg. 670-672; Carme BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 71-73;

241. Estudiades per primera vegada, fa més de cinquanta anys, d'una manera global per Mollat i Wolff: Michel MOLLAT i Philippe WOLFF, *Uñas azules, Jacques i Ciompi. Las revoluciones populares en Europa en los siglos XIV y XV*, Madrid, 1976, pàg. 12-45.

242. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 258 i 311-312.

243. *Ibidem*, pàg. 258.

244. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Una família de navegants», *op. cit.*, pàg. 143-144.

El naixement d'una normativa i d'una jurisdicció naval i mercantil

L'arrencada de la navegació i del comerç, d'altra banda, havia incrementat el nombre i la complexitat dels plets, que acabaren per desbordar, a Barcelona, les estructures judicials vigents basades en el veguer i el batlle. Els representants més qualificats dels mercaders i dels armadors van convèncer Jaume I que, per a neutralitzar la tensió social creixent i garantir alhora una solució ràpida i justa als contenciosos, s'havia de crear una jurisdicció especial, de caràcter naval i mercantil. La primera fase del llarg procés que cristallitzaria en la creació del Consolat de Mar es va iniciar a mitjan segle XIII. El sobirà, el 7 de gener de 1258, va confiar la gestió i la defensa de la platja a la Universitat dels Prohoms de la Ribera de Barcelona,²⁴⁵ una nova corporació de dret públic, autònoma respecte al municipi, encara en curs d'afaiçonament.²⁴⁶ Les seves competències inicials ja van ser especificades en l'acta de creació: elegir un dels seus membres com a «cap i major» per tal que, amb el consell de tots, fes allò que calgués per al bé i la defensa de la Ribera; aplegar diners per a finançar les activitats de la corporació; armar embarcacions per a protegir la Ribera, i redactar ordinations per al regiment de la Universitat. Uns mesos després, el 26 d'agost, sancionava unes ordenances —redactades per Jaume Grony— que regulaven tant la policia i la seguretat del port i del tràfic naval com les relacions mercantils privades.²⁴⁷

Aquestes ordinations especificaven els deures del patró i de l'escrivà; imposaven a les embarcacions de Barcelona l'obligació d'auxili recíproc en cas de mal temps; limitaven la càrrega dels vaixells, per tal de garantir-ne la navegabilitat; definien les obligacions dels membres de la tripulació; regulaven les comunitats de mercaderies transportades pels mariners i els mercaders, i precisaven els drets dels tripulants morts, malalts o ferits al servei del navili. L'esmentada normativa conferia a la corporació una autoritat de caràcter executiu en tots els aspectes relacionats tant amb la seguretat de la navegació i de les mercaderies transportades per vaixells de Barcelona com amb tot el personal participant en el tràfic marítim. Li atorgava també la facultat d'imposar sancions pecuniàries als infractors dels corresponents preceptes, que serien repartides a pars iguales entre el sobirà i la Universitat.²⁴⁸

245. ACA, C, reg. 9, f. 7r; ed. Ferran VALLS I TABERNER, *Consolat de Mar*, vol. II, Barcelona, 1931, pàg. 117; Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, *op. cit.*, III/2, pàg. 9-10. La nova corporació ha estat estudiada amb deteniment per Font i Rius (Josep Maria FONT I RIUS, «La universidad de prohombres», *op. cit.*, pàg. 685-712) i d'una manera més concisa per Duran (Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins», *op. cit.*, pàg. 755-757) i Jordà (Antoni JORDÀ, «Normas de derecho portuario en la Corona de Aragón (siglos XII-XVI)», a *XVIII Congrès d'Història*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 1431-1433).

246. Vegeu *infra*, notes 261-262.

247. AHCB, Llibre Verd, I, f. 222r-226r; Pergamins municipals, B-14. Han estat editades per Antoni de CAPMANY, *Memorias històriques*, *op. cit.*, II/1, pàg. 25-30; Ferran VALLS I TABERNER, *Consolat de Mar*, *op. cit.*, pàg. 119-136.

248. Antoni de CAPMANY, *Memorias històriques*, *op. cit.*, II/1, pàg. 26 i 28; Ferran VALLS I TABERNER, *Consolat de Mar*, *op. cit.*, pàg. 121-122 i 124; Josep Maria FONT I RIUS, «La universidad de prohombres», *op. cit.*, pàg. 696.

Les ordinacions preveien, així mateix, la creació de comissions reduïdes que viatjarien en cada embarcació que salpés del port de Barcelona, integrades per dos pròcers i cinc assessors per a les naus i dos pròcers i dos assessors per als llenys, fos quin fos el seu destí. Ambdós pròcers, tot i haver estat elegits per la tripulació, esdevenien delegats de la Universitat de la Ribera i del sobirà, amb autoritat plena sobre totes les persones que viatjaven al vaixell i sobre tots els comerciants barcelonins que es trobessin en cada una de les escales del trajecte.²⁴⁹ La jurisdicció de la corporació no es circumscribia, doncs, al litoral de Barcelona, sinó que s'estenia a totes les embarcacions i a tots els mercaders locals durant les seves estades a Ultramar, aspecte aquest darrer que preludeja la institució consular que s'analitzarà més endavant. La Universitat de la Ribera podia instituir finalment un ens més modest i reduït, les comissions de dos prohoms, destinades a resoldre arbitralment qüestions conflictives, ambigües o dubtoses plantejades pel tràfic naval.²⁵⁰ Per aquesta via, amb la promulgació d'un primer corpus de dret naval i mercantil, s'iniciava la construcció d'un marc legislatiu i institucional que protegiria els homes de negocis locals de frauds i abusos.

Alguns autors, al segle XIX, consideraven que la Universitat del Prohoms de Ribera, fora d'aquestes facultats de nomenar pròcers i àrbitres, no va posseir una jurisdicció contenciosa per a solucionar dels litigis de caràcter marítim, una jurisdicció de tipus consular. Sostenien que els seus membres, dintre dels confins de Catalunya, només degueren actuar com a assessors del batlle i del veguer de Barcelona, que continuaven instruint i fallant els litigis mercantils i navals.²⁵¹ Altres experts defensaven coetàniament, en canvi, que la majoria dels conflictes d'aquesta natura devien ser resolts pel cap i alguns prohoms de la Ribera, tot i que les parts podien portar les causes als tribunals ordinaris.²⁵² Ferran Valls i Taberner, posteriorment, va sostenir la tesi que la potestat general de gestionar i defensar la Ribera que reberen del sobirà implicava la facultat de jutjar els litigis i conflictes marítims que s'hi produïssin, tot i que no ens n'hagin arribat testimonis documental.²⁵³ Josep Maria Font i Rius, més prudent, és del parer que la suposada actuació judicial dels Prohoms del Mar es limitava a una competència adquirida i exercida de fet, a la pràctica, exempta de sanció legal i molt efímera.²⁵⁴ Aquesta proposta és força concordant amb les conclusions a què arribaria, unes dècades després, Arcadi Garcia Sanz sobre les competències judicials originàries del cònsols de mar de Barcelona.²⁵⁵

249. A Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, op. cit., II/1, pàg. 30; Ferran VALLS I TABERNER, *Consolat de Mar*, op. cit., pàg. 134-135; Josep Maria FONT I RIUS, «La universidad de prohombres», op. cit., pàg. 697; Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins», op. cit., pàg. 755.

250. Josep Maria FONT I RIUS, «La universidad de prohombres», op. cit., pàg. 698.

251. Jean-Marie PARDESSUS, *Collections des lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle*, vol. v, París, 1831, pàg. 313-315.

252. R. WAGNER, «Sobre els orígens del Consolat de Mar», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), XXXVIII (1931), pàg. 264.

253. Ferran VALLS I TABERNER, «Notes sobre el Consolat de Mar», *Revista de Catalunya* (Barcelona), XI (1929), pàg. 176.

254. Josep Maria FONT I RIUS, «La universidad de prohombres», op. cit., pàg. 700.

255. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, op. cit., III/1, pàg. 78-80.

La Universitat dels Prohoms de Ribera, creada durant el procés de configuració del municipi, ha estat considerada una resposta conjuntural del sobirà a l'ascens de la conflictivitat social que va patir la ciutat de Barcelona durant la segona meitat del segle XIII.²⁵⁶ Es tractava, doncs, d'una entitat puntual, efímera, les atribucions de la qual van ser ràpidament «reabsorbides» pel Consell Municipal, tot just s'acabà la ti-bantor.²⁵⁷ El 12 d'agost de 1266, Jaume I concedia al Consistori la facultat de nomenar anualment cònsols en els vaixells que naveguessin a Ultramar, amb jurisdicció sobre totes les persones de bord i sobre els mercaders residents allà.²⁵⁸ Els paral·lelismes entre aquests nous cònsols i els anteriors pròcers són força evidents, però també presenten algunes diferències importants: depenen del Consistori, no de la Universitat de la Ribera. El caràcter municipal del cònsols, respecte al corporatiu dels pròcers, marca, doncs, un gir important en el procés de configuració del Consolat de Mar.²⁵⁹

La creació del Consell Municipal

El creixement econòmic, l'expansió urbanística i les tensions socials van complicar, al segon quart del segle XIII, el govern de la ciutat, que fins aleshores havien assumit dos funcionaris reials, el batlle i el veguer, tot i que auxiliats per un reduït conjunt de prohoms, de membres de l'oligarquia local, amb atribucions exclusivament assessores. Jaume I, el 1249, va ampliar aquesta organització inicial, afegint-li una corporació, amb quadres directius, normes i competències pròpies, i una important funció representativa.²⁶⁰ Amb aquesta reforma del govern local, es creava el municipi barceloní, una rèplica gairebé idèntica del valencià, instaurat quatre anys abans.²⁶¹ Segons el privilegi creacional, el Consistori estava integrat per quatre magistrats, els paers, de renovació anual, competents per a elegir un nombre no especificat d'assessors, els consellers. Els paers aconsellarien el batlle i el veguer, ajudarien a aquest darrer, juntament amb els prohoms, en l'administració de la justícia i la seva única competència pròpia seria la de procurar la utilitat i la defensa de la ciutat.²⁶² Els paers no tenien cap jurisdicció sobre els ciutadans i estaven estretament supeditats als oficials reials.

256. Vegeu *supra*, notes 238-244.

257. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, *op. cit.*, III/2, pàg. 74; Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins», *op. cit.*, pàg. 756-757.

258. AHCB, Llibre Verd, I, f. 228r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 35-36; Josep Maria FONT I RIUS, «La universidad de prohombres», *op. cit.*, pàg. 708; Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, *op. cit.*, III/1, pàg. 75; Daniel DURAN, «Consolats nàutics, consolats ultramarins», *op. cit.*, pàg. 756-758.

259. Josep Maria FONT I RIUS, «La universidad de prohombres», *op. cit.*, pàg. 709.

260. Josep Maria FONT I RIUS, «Jaume I i la municipalitat», *op. cit.*, pàg. 68-69.

261. Josep Maria FONT I RIUS, «Valencia y Barcelona en los orígenes de su régimen municipal», a Josep Maria FONT I RIUS, *Estudis sobre els drets*, *op. cit.*, pàg. 646-651; A. SANTAMARÍA, «Los "consells" municipales de la Corona de Aragón en el siglo XIII. El sistema de cooptación», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), 51(1981), pàg. 281-364.

262. Josep Maria FONT I RIUS, «Jaume I i la municipalitat», *op. cit.*, pàg. 670.

L'autonomia inicial del municipi era, doncs, força relativa. Successives disposicions reials anaren afaïçonant la nova institució, per tal d'adaptar-la a la societat coetània, força dinàmica. Especialment important foren les reformes de 1265, quan es va crear el Consell de Cent, que no trigaria a convertir-se en el principal organisme representatiu de la ciutat, i de 1274, que refermava les competències del Consistori a costa dels dos oficials reials, que haurien d'estar al consell dels assessors municipals i no podrien convocar el conjunt de prohoms sense el seu requeriment.²⁶³

A través del sistema de cooptació i de càrrecs anuals no renovables, una bona part de l'oligarquia local va passar pels escons del Consistori. Tot i que la pèrdua dels primers volums del Llibre del Consell impedeix fer-ne una anàlisi prosopogràfica prou rigorosa, Stephen P. Bensch, a partir de la documentació notarial i reial coetània, ha demostrat que, a la segona meitat del segle XIII, els membres de vint-i-quatre nissagues patrícies van ocupar gairebé la meitat dels càrrecs de paers i consellers;²⁶⁴ els mercaders i els menestrals qualificats es distribuïren els restants. El col·lectiu més ric i influent de la ciutat es va reservar, doncs, la responsabilitat de vetllar pels privilegis urbans i l'obligació de donar suport a la Corona, i va assignar a les altres famílies burgeses una participació minoritària en el Consistori.

El Consell Municipal barceloní va iniciar la seva actuació en els terrenys judicial i normatiu amb força tímidesa. Els dirigents de la ciutat, fins a la penúltima dècada del segle XIII, no qüestionaren el protagonisme de què gaudien el batlle i el veguer en el manteniment de l'ordre públic i en la regulació dels afers cívics, ni exigiren un tribunal municipal independent.²⁶⁵ Prou més decidida va ser, en canvi, la seva actuació fiscal i financera. La creació del Consistori va implicar la formació d'uns fons comunals per a pagar, d'entrada, els salaris dels primers paers. Els seus successors maldaren per ampliar aquests recursos municipals, que el 1251 ja eren suficients per obtenir del sobirà, probablement com a contrapartida d'un préstec, les rendes reials de la batllia de Barcelona.²⁶⁶ Des d'aleshores, Jaume I va dependre financerament de la municipalitat de la capital catalana, que va esdevenir ràpidament «un dels seus tresors més valuosos».²⁶⁷ Els magistrats, d'altra banda, estaven sempre disposats a oferir préstecs generosos, «favors», a la Corona a canvi d'exempcions fiscals a curt termini.²⁶⁸ La creació d'un govern municipal, més que afavorir la independència financera de la ciutat enfront de la monarquia, va consolidar, doncs, els lligams ja existents entre ambdues institucions. Els patricis de Barcelona aprofitaren els càrrecs municipals per

263. *Ibidem*, pàg. 674-676.

264. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 289.

265. Josep Maria FONT I RIUS, «Jaume I i la municipalitat», *op. cit.*, pàg. 678-680.

266. ACA, C, Jaume I, perg. 1255; Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 291.

267. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 291.

268. Jaume I, el 1266, es va comprometre, com a contrapartida d'un préstec de 60.000 sous, a no exigir cap més impost a la ciutat abans del seu reemborsament. Tres anys més tard, després de rebre un ajut de 80.000 sous per a la croada que estava preparant, li va atorgar una exempció fiscal de quatre anys de durada (ACA, C, reg. 14, f. 82v-83r; reg. 16, f. 144v i 159v; cit. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 292, nota 101).

garantir-se el patronatge del sobirà, assegurar-se el reintegrament ràpid, per via fiscal, dels préstecs que li concedien i obtenir guanys importants.²⁶⁹

LES CONSEQÜÈNCIES ECONÒMIQUES I SOCIALS DE LA GUERRA DE SICÍLIA A BARCELONA (1282-1317)

A la Mediterrània, des de mitjan segle XIII, coincidien dues modalitats d'expansions ultramarines: les mercantils (la genovesa i la veneciana) i les territorials (la catalanoaragonesa i l'angevina). Les primeres es conformaven a garantir als seus ciutadans un accés fiscalment privilegiat als mercats i una jurisdicció civil autònoma, personificada en els còsols; no reclamaven més territori que el necessari per a crear alfòndecs; recolzaven sobre un poder naval soberg, unes fortes concentracions de capital i una tecnologia mercantil i financera evolucionada, i ampliaven les concessions obtingudes dels governs estrangers combinant les represàlies navals intermitents i la ingerència econòmica sistemàtica. Les segones, desenvolupades per estats amb un potencial demogràfic i militar superior al de les seves estructures navals, mercantils i financeres, refermaven la penetració dels seus comerciants i naviliers en els emporis d'Ultramar mitjançant l'agressivitat militar a gran escala, conquerint el territori, instal·lant-hi efectius bèl·lics i quadres administratius i afavorint-hi el traslladat de contingents demogràfics.

L'emergència de la Corona catalanoaragonesa com a potència naval a escala mediterrània

Des de la irrupció dels francesos al sud d'Itàlia, el 1266, les potències de la Mediterrània occidental maldaven per a reforçar-hi les seves posicions. La tensió entre Gènova i Pisa per la supremacia a la mar Tirrena i el control del port i de les salines de Càller, d'un gran valor estratègic i econòmic, s'incrementaven a un ritme desconegut fins aleshores. La Corona catalanoaragonesa maniobrava coetàniament per entrebancar la consolidació del domini angeví al Mezzogiorno, per a garantir als seus mercaders i armadors l'accés als ports de Sicília, situats al centre del Mare Nostrum, a mig camí entre Catalunya i Egipte.

El 1276, les illes Balears, els comtats de Rosselló i Cerdanya i la senyoria de Montpeller s'havien segregat de la Corona catalanoaragonesa per a constituir, d'acord amb les normatives successòries de Jaume I, el regne de Mallorca, un estat sobirà on regnaria una branca secundària del casal de Barcelona. Des d'aleshores, discordances d'in-

269. Dels 60.000 sous que el Consistori va recaptar el 1266, 30.000 van ser consignats al retorn d'un préstec que Ramon Ricart i Romeu Gerard, dos representants qualificats del patriciat local, havien concedit al sobirà (ACA, C, reg. 14, f. 83r; cit. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, op. cit.*, pàg. 292, nota 103). Liquidacions de deutes d'aquesta mena sovintejen en la fase final del regnat.

teressos generarien, emperò, conflictes intermitents entre els governs de Barcelona i Perpinyà. El domini angeví es consolidava mentrestant a la Campània, Pulla, Calàbria i Basilicata, on havia millorat les infraestructures i dinamitzat els mercats, però suscitava una resistència creixent a Sicília, menys afavorida econòmicament per les reformes endegades per la nova monarquia, que n'havia confiat l'administració a funcionaris francesos, provençals i napolitans. Joan de Pròixida, metge sicilià exiliat a la cort de Pere el Gran, promovia secretament aquest despit durant els primers mesos de 1282 mitjançant la tramesa d'emissaris.

Els descontents estaven també en estret contacte amb Constantinoble, que els havia ofert diners i armes. Així es va anar formant, enfront de la coalició güelfa encapçalada per Carles d'Anjou, una aliança gibel·lina coordinada tàcitament per Pere el Gran, que, des del 1281, estava armant una flota la destinació oficial de la qual era Ifriqiya. El 30 de març de 1282 es produí a Palerm un aixecament popular, les Vespres Sicilianes, que va aconseguir fer-se amb el control de l'illa i desmuntar-hi les estructures administratives angevines.²⁷⁰ Els sicilians, després d'uns mesos de negociacions estèrils amb la Santa Seu, oferiren el tron a Pere el Gran, el marit de Constança, la darrera hereva de Manfred de Hohenstaufen. El sobirà, que es trobava a Constantina dirigint una ràtzia contra el litoral occidental d'Ifriqiya, va acceptar l'oferta i es va traslladar, amb l'armada, a Palerm, on va ser proclamat rei de Sicília pel Parlament el 4 de setembre.²⁷¹ Després de desenvolupar una política magnànima per guanyar-se els seus nous súbdits, el comte rei va atacar Calàbria, però, mancat de recursos, es va haver de retirar. Com correspon a una ocupació feudal, els nobles participants²⁷² reberen castells, terres i càrrecs a l'illa, mentre que el monarca es va reservar béns, rendes i impostos, com els duaners i els de la treta de gra.

Martí IV, que havia considerat la segregació de Sicília del regne de Nàpols un desafiament directe al seu projecte de reestructuració política d'Itàlia, va utilitzar contra els «rebels» tots els mitjans de poder eclesiàstics: entre el novembre de 1282 i l'agost de 1283, va excomunicar Pere el Gran, el desposseí oficialment dels seus regnes, va declarar la guerra a la Corona d'Aragó i als seus aliats, va involucrar-hi França, oferint el títol de rei d'Aragó a Carles de Valois,²⁷³ va conferir a la invasió de Catalunya el caràcter de croada i va contribuir al seu finançament consignant-li la dècima pontifícia per un període de tres anys.²⁷⁴ La revolta siciliana, amb aquestes contundents iniciatives del front güelfoangeví, es transformava en una conflagració de llarg abast que polaritzaria les relacions internacionals i sacsejaria els intercanvis comercials a escala mediterrània. La Corona d'Aragó, per no sucumbir en una guerra d'una magnitud sense paral·lel fins aleshores, hauria de desenvolupar, al darrer quart del segle XIII, una flota poderosa, una diplomàcia àgil i un sistema fiscal eficient.

270. Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, op. cit., pàg. 279-296.

271. Bernat DESCLOT, *Crònica*, op. cit., pàg. 478-479.

272. Entre els quals preponderen fadristerns de les grans nissagues feudals com les dels Queralt, Sarrià, Bellpuig, Tallac, Torres i Alagó.

273. Tercer fill del monarca gal Felip III.

274. Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, op. cit., pàg. 315-316.

La situació es va tensar durant el bienni 1283-1284, quan França, després d'ocupar la Vall d'Aran, organitzava, a Tolosa de Llenguadoc, una croada per a envair Catalunya i Pere el Gran, per tal de contenir l'agressivitat naval a Sicília i terrestre al Principat, comprava amb concessions el suport militar i econòmic de la noblesa i l'alta burgesia catalana i aragonesa, i contractava fins i tot genets mercenaris marroquins.²⁷⁵ La ruptura d'hostilitats, al front pirinenc, es va produir el juny de 1285, quan la host croada, amb Felip III al capdavant, va irrompre, amb l'aquiescència forçada de Jaume II de Mallorca, a l'Empordà.²⁷⁶ L'ofensiva fracassaria, emperò, poc mesos després, a les illes Formigues i a Girona, davant la superioritat tàctica dels almiralls catalans Ramon Marquet i Berenguer Mallol i la manca de provisions i la pesta, respectivament. La mort successiva, entre març i novembre d'aquell mateix any, de Carles d'Anjou, Martí IV, Felip III i Pere el Gran, pel fet d'obrir simultàniament processos successoris a Nàpols, Roma, París i Barcelona, paralitzaria transitòriament la guerra i afavoriria l'obertura de negociacions diplomàtiques entre la segona generació dels contendents.

La mort de Pere el Gran, el 10 de novembre de 1285, va deixar una complicada herència a dos joves: Alfons el Franc, que el va succeir en els regnes patrimonials de la dinastia, i Jaume, que va assumir el govern de Sicília. El primogènit va aprofitar l'impacte que havia provocat el fracàs de la croada en el front francoangeví per a envair les illes Balears i sostreure Menorca del domini islàmic. El secundogènit, tot just després de la coronació, va estendre als súbdits del seu germà el favorable estatut comercial i aranzelari de què gaudien els genovesos a l'illa. La refermança de les relacions econòmiques, segons els seus consellers, podria contrarestar, doncs, la segregació de l'enclavament insular de la «Confederació».

Del Tractat d'Anagni (1295) al de Poissy (1313)

Del 1286 ençà, totes les peces de la Mediterrània occidental començaren a recol·locar-se en un nou escenari que permetria desencallar els principals contenciosos oberts per la incorporació de Sicília a la Corona d'Aragó mitjançant una llarga sèrie de negociacions.²⁷⁷ El prematur traspàs d'Alfons el Franc va posar, el 18 de juny de 1291, el secundogènit de Pere el Gran al capdavant de la Corona catalanoaragonesa. Jaume II no va renunciar a la sobirania de Sicília, davant les Corts de la qual va acreditar com a lloctinent el seu germà Frederic.²⁷⁸ El restabliment de la unió d'ambdues corones

275. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, op. cit., pàg. 205-206.

276. Bernat DESCLOT, *Crònica*, op. cit., pàg. 544-545.

277. Osca (1286), Bordeus (1286), Oleron (1287), Jaca i Canfranc (1288), Brinhòlas-Tarascó (1291), Guadalajara (1292), Pontoise (1293) i Logronyo (1293).

278. Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses, anni MCCLXX-MCCLXXXIII», ed. Cesare IMPERIALE DI SANT'ANGELO, *Annali genovesi di Caffaro e de' suoi continuatori*, vol. v, Roma, 1929, pàg. 131; Ramon MUNTANER, *Crònica*, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, op. cit., pàg. 824-825; Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, vol. II, ed. a cura d'A. Canellas, Saragossa, 1970, pàg. 416-421;

en la persona del comte rei reforçava la presència política i econòmica de la «Confederació» catalanoaragonesa a la Mediterrània, conferia un nou impuls al front gibel·lí a Itàlia i refermava les seves posicions en les conferències multilaterals.

Tot i això, l'equilibri de forces, la manca de recursos, l'obertura d'altres espais als imperialismes francoangeví i catalanoaragonès i l'afany de protagonisme polític de Bonifaci VIII, un dels darrers representants de la teocràcia pontifícia, desembocaren, el primer semestre de 1295, en una conferència de pau quadripartida. La proposta de solució arranjada pels assessors del pontífex intentava restablir les fronteres existents abans de 1282: Jaume II hauria d'evacuar, doncs, Sicília, les illes Balears i alguns enclavaments al Mezzogiorno italià, però rebria en compensació Sardenya, un enclavament insular d'un valor estratègic força superior a l'econòmic, que els pisans i els genovesos es disputaven des de feia anys. L'infant Frederic s'hauria de conformar amb una opció de conquesta de l'Imperi bizantí, mitjançant el seu enllaç amb Caterina de Courtenay, hereva del darrer emperador llatí. Felip IV de França i el seu germà Carles de Valois renunciarien a les seves pretensions sobre la Corona catalanoaragonesa i evacuarien la Vall d'Aran. Bonifaci VIII reintegraria al si de l'Església el comte rei, la seva família i el poble de Sicília.²⁷⁹

La permuta de les dues illes majors de la Mediterrània occidental, pel fet que els principals perjudicats²⁸⁰ no participaven en la conferència, no va provocar grans controvèrsies. Els negociadors no van poder posar-se d'acord, en canvi, sobre dues qüestions menors: les relatives a les evacuacions de les illes Balears i de la Vall d'Aran. Això no obstant, Bonifaci VIII, per tal d'evitar el bloqueig de la seva iniciativa diplomàtica, va pressionar les parts, que signaren el 12 de juny de 1295, a Anagni, els acords assolits i acceptaren sotmetre els dos litigis pendents a un arbitratge de la Santa Seu.²⁸¹ La concòrdia, a curt termini, no era tan favorable a Jaume II com ha suposat un ampli sector de la historiografia catalana, atès que l'obligava a renunciar, en un context de fortes despeses militars, als ingressos fiscals efectius de Sicília i de les illes Balears a canvi dels futurs de Sardenya, que no controlaria fins al 1324.

L'estabilització dels fronts italià i pirinenc va permetre al comte rei concedir una atenció preferent al litigi successori castellà, que la mort de Sanç IV, el 25 d'abril de 1295, havia reactivat. Va renovar, a Bordalba, l'aliança amb Alfons de la Cerda, que li va oferir, a canvi del seu suport militar, el regne de Múrcia, el comtat de Molina i la plaça de Requena. Les hostilitats es van iniciar l'abril de 1296, quan sengles milícies, dirigides pel pretendent i pel monarca aragonès, penetraren a la vall del Duero i a les terres alacantines, respectivament. La doble ofensiva va desbordar els castellans, que recularen a ambdues àrees. Els avenços van ser especialment ràpids al front me-

Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, vol. 1, Berlín-Leipzig, W. Rothschild, 1908, pàg. 8; Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, *op. cit.*, pàg. 350.

279. Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, *op. cit.*, pàg. 352-353; Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes*, *op. cit.*, pàg. 94-95.

280. Els sicilians, els pisans i els genovesos.

281. Vicent SALAVERT, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón, 1297-1314*, vol. 1, Madrid, 1956, pàg. 107-113; Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, *op. cit.*, pàg. 352.

ridional, on els catalans i els aragonesos ocuparen, entre maig i agost de 1296, gairebé tot el regne de Múrcia.²⁸² Buscava el comte rei a la vall del Segura uns ingressos fiscals que compensessin, si més no parcialment, la renúncia que acabava de fer dels de Trinària?

Els sicilians, alarmats per la imminent restauració del domini angeví al sud de l'estret de Messina, s'alinearen, amb el suport tàcit del gibel·linisme italià, darrere l'infant Frederic, que va ser coronat rei de Sicília l'11 de desembre.²⁸³ La negativa dels illencs a acceptar els acords d'Anagni significava la prolongació de la guerra, tot i que amb un radi d'acció força més curt, circumscrit al Mezzogiorno. Cada una de les parts, des d'aleshores, només comptaria amb les forces pròpies; les gran potències navals de la Mediterrània occidental, després de reservar els seus efectius per a altres contenciosos més importants, es limitarien a seguir els esdeveniments a distància.

Bonifaci VIII, davant la incapacitat dels napolitans per reconquerir Sicília, la reducció dels efectius navals aportats per la Corona catalanoaragonesa a la guerra i el desafiament cada cop més obert de les seves idees teocràtiques pels juristes de la cort de Felip IV, va efectuar, al llarg de 1296, un acostament a Jaume II, malgrat que, fins pocs mesos abans, hagués coordinat el front gibel·lí. El pontífex disposava de mitjans poderosos per a atreure el comte rei cap al camp güelf: el va nomenar «Sancte Romane Ecclesie capitaneus et admiratus generalis Ecclesiae»²⁸⁴ i li va atorgar en feu el regne de Còrsega i Sardenya.²⁸⁵ Aquesta nova entesa tenia com a objectius principals enfortir el poder i el prestigi de Jaume II, assestar un cop definitiu a la resistència dels sicilians i al laïcisme de la cort gal·la i instaurar un nou equilibri a la Mediterrània occidental sota el control directe del pontífex.²⁸⁶ Jaume II, després de

282. La conquesta de les comarques valencianes de més enllà del Xúquer i del regne de Múrcia —descrita breument pel cronista coetani Ramon Muntaner (Ramon MUNTANER, *Crònica, op. cit.*, pàg. 886-887) i amb més detall pel gran historiador aragonès del segle XVI Jerónimo Zurita (Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona, op. cit.*, pàg. 500-502)— ha generat una bibliografia considerable, entre la qual destaquen les aportacions de Maria Teresa Ferrer i Mallol (*La frontera amb l'islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*, Barcelona, 1988; *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, 1990; «La conquesta de les comarques meridionals valencianes per Jaume II», *Quaderns de Migjorn* (Alacant), 3 (1998), pàg. 9-26), de Juan Manuel del Estal (*Conquista y anexión de las tierras de Alicante, Elche, Oribeula y Guardamar al Reino de Valencia por Jaime II de Aragón (1296-1308)*, Alacant, 1982; *El Reino de Murcia bajo Aragón (1296-1305). Corpus documental*, Alacant, 1985-1990, 2 v.), de José Hinojosa (*Textos para la Historia de Alicante. Historia Medieval*, Alacant, 1990) i d'Enric Guinot (*Els límits del Regne. El procés de formació territorial del País Valencià medieval (1238-1500)*, València, 1995, pàg. 103-115). El 1996, amb motiu del set-centè aniversari, el Departament d'Història Medieval de la Universitat d'Alacant va organitzar un congrés sobre la conquesta de Múrcia per Jaume II i el seu context internacional, les actes del qual van ser publicades en un número monogràfic de la seva revista (*Anales de la Universidad de Alicante- Historia Medieval* (Alacant), 11 (1996-1997), 697 pàg.).

283. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona, op. cit.*, pàg. 484; Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani, op. cit.*, pàg. 353; Vicent SALAVERT, *Cerdeña y la expansión mediterránea, op. cit.*, vol. I, pàg. 151; Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes, op. cit.*, pàg. 128.

284. Vicent SALAVERT, *Cerdeña y la expansión mediterránea, op. cit.*, vol. II, doc. 19, pàg. 17-20.

285. El 4 d'abril d'aquell mateix any: Vicent SALAVERT, *Cerdeña y la expansión mediterránea, op. cit.*, vol. I, pàg. 117-121, i vol. II, pàg. 22-30.

286. Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes, op. cit.*, pàg. 64.

comprometre's a reconquerir-la amb el suport financer²⁸⁷ i simbòlic de la Santa Seu, va ordenar als seus súbdits que evacuessin Sicília. Molts ciutadans dels diversos districtes ibèrics de la Corona d'Aragó, ben arrelats al territori, van optar, emperò, per romandre a l'illa.

Durant el primer semestre de 1298, Jaume II d'Aragó, abans de reprendre la guerra amb els sicilians, va tancar un dels dos fronts secundaris no resolts a Anagni: el reintegrament de les illes Balears al regne de Mallorca.²⁸⁸ El comte rei i el seu oncle n'acordaren la transferència del domini el 29 de juny de 1298 als tractats d'Argelers.²⁸⁹ L'evacuació de l'arxipèlag implicava per al sobirà aragonès, malgrat les concessions jurisdiccionals i aranzelàries obtingudes a canvi, la pèrdua d'una altra font d'ingressos fiscals, menys rendible que Sicília però força considerable. La cort de París, pressionada per la Santa Seu, evacuava paral·lelament la Vall d'Aran, que era confiada en segrest, fins que els àrbitres pontificis decidissin la seva assignació definitiva, al monarca balear.²⁹⁰

La consignació de més recursos navals per part de la Corona catalanoaragonesa no va permetre, emperò, a la nova aliança güelfa reconquerir Trinàcria. Cada desembarcament aïrta amb una ràpida contraofensiva dels illencs, que coneixien millor el territori i comptaven amb el suport de qualificats contingents de mercenaris com Roger de Flor²⁹¹ i les companyies dels almogàvers. L'esgotament recíproc dels recursos disponibles i la necessitat d'atendre altres fronts, com el murcià, el bizantí i el flamenc, induïren els contendents, l'estiu de 1302, a aturar la guerra i obrir unes negociacions. La pau va ser signada, el 31 d'agost, a Caltabellotta.

Al tractat es reconeixia Frederic III com a sobirà vitalici de Sicília, amb la condició que, a la seva mort, l'illa seria retornada al regne de Nàpols i els seus hereus serien compensats amb el regne de Sardenya o el de Xipre, tot i que els angevins no disposaven de la seva jurisdicció, o amb 100.000 unces d'or. S'acordava l'evacuació mútua dels territoris ocupats durant la guerra i l'alliberament recíproc dels presoners. Per tal

287. Consignant-li la dècima pontificia: Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, op. cit., pàg. 354.

288. Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 32-33, 56-57 i 71-72; Antoni RIERA I MELIS, «El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle XIV», a *Homenatge a la memòria del professor Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, 1989, pàg. 55.

289. Que constaven de tres documents: el reconeixement de Jaume II de Mallorca que administrava el seu regne en qualitat del feudatari honorat de Jaume II d'Aragó, el seu nebot; i un acord de pau i mútua defensa a nivell d'estats, i un conjunt de mesures destinades a restablir gradualment el curs legal de la moneda barcelonina als comtats de Rosselló i Cerdanya, on havia estat pràcticament substituïda, durant la guerra, per la melgoresa: Manuel de BOFARULL, «Proceso contra el rey de Mallorca don Jaime III mandado formar por el rey Pedro IV de Aragón», a *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. XXIX, Barcelona, 1866, pàg. 45-52, 52-57 i 251-259; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 34 i 71-72; Antoni RIERA I MELIS, «Del tractat d'Argelers al de Poissy. El regne de Mallorca entre la Corona catalanoaragonesa i França (1298-1313)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 29 (2008), pàg. 300-301.

290. Joan REGLÀ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. I, Madrid, 1951, pàg. 88.

291. Ramon Muntaner ens ha deixat una breu però penetrant descripció del ràpid ascens social d'aquest curiós personatge, un navegant, de pare alemany, nascut a Bríndisi: Ramon MUNTANER, *Crònica*, op. cit., pàg. 840-842.

d'afermar la pau a ambdós marges de l'estret de Messina, els negociadors acordaren, finalment, oferir a Frederic III Elionor d'Anjou, la filla de Carles II, per esposa.²⁹² El tractat va ser ben rebut a les corts de Barcelona i Palerm, com un mal menor a la de Nàpols i amb recel per Bonifaci VIII, que, després d'introduir petits retocs al text,²⁹³ va reintegrar de mala gana Frederic III i els sicilians al si de l'Església.

El tractat de Caltabellotta no es pot considerar la conseqüència lògica del d'Anagni, sinó una treva, una solució transitòria que permetria als contendents resoldre problemes prioritaris i rearmar-se de cara a un futur reinici de les hostilitats. La qüestió siciliana, l'estiu de 1302, havia perdut importància tant per a Bonifaci VIII com per a Carles II.²⁹⁴ Els grans triomfadors van ser Frederic III i els sicilians, els quals, pel fet d'haver impedit el restabliment del domini angeví sobre l'illa, consideraren que havien guanyat la guerra, que els vint anys de lluita no havien estat estèrils. L'aixecament de l'excomunió a Frederic III va permetre, a més, el restabliment formal dels vincles familiars entre les tres branques del casal de Barcelona, entre Jaume II d'Aragó, Frederic III de Trinàcria i Jaume II de Mallorca; va comportar el redreçament de les relacions entre estats i la coordinació de les respectives polítiques exteriors. Caltabellotta va constituir, doncs, un triomf per a la Corona catalanoaragonesa, en la mesura que va refermar la seva expansió territorial, mercantil i cultural per la Mediterrània.

La pau va deixar sense feina, emperò, els contingents d'almogàvers que havien participat decisivament a la guerra al costat dels sicilians. Roger de Flor, en nom dels mercenaris, va arribar a un acord amb Andrònic II en virtut del qual la Gran Companyia contribuiria a la defensa de l'Imperi bizantí davant l'agressivitat dels turcs. L'expedició, que comptava amb més de 6.000 homes, va salpar del port de Messina, rumb a Constantinoble, on va arribar a mitjan setembre de 1303. La seva actuació a Orient, on crearen els ducats d'Atenes (1312) i Neopàtria (1318), va generar un volum de documentació important que ha estat recollida en bona part per Antoni Rubió i Lluch.²⁹⁵

L'exemple de Caltabellotta degué influir també en els assessors del comte rei, que replantejaren, amb criteris realistes, el conflicte murcià per tal d'arribar a una solució equilibrada que reflectís la relació de forces vigent aleshores a la península Ibèrica. Les negociacions desembocaren, la primavera de 1305, en el tractat d'Elx,²⁹⁶ que atribuïa a la Corona catalanoaragonesa els districtes d'Alacant, Elx, Oriola, Crevillent

292. Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, op. cit., pàg. 106, 108 i III; Émile-G. LÉONARD, *Les Angevins de Naples*, París, 1954, pàg. 194-196; Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, op. cit., pàg. 358-359; Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes*, op. cit., pàg. 95 i 128.

293. Que el títol concedit a Frederic fos el de «rei de Trinàcria», no el de «rei de Sicília», i que es fes començar oficialment el seu regnat en el moment de la ratificació pontifícia del tractat: Steven RUNCIMAN, *I Vespri Siciliani*, op. cit., pàg. 359.

294. El primer focalitzava aleshores la seva actuació en la controvèrsia doctrinal que mantenia amb Felip IV de França, referent a l'abast del poder papal sobre els sobirans en qüestions de natura no estrictament espiritual. El segon concedia una atenció preferent a la instauració d'una branca de la dinastia angevina al tron d'Hongria.

295. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409)*, 2a ed., Barcelona, 2001.

296. ACA, C, reg. 1521, f. 3r; ed. Juan Manuel del ESTAL, *El Reino de Murcia bajo Aragón*, op. cit., pàg. 420-422; Enric GUINOT, *Els límits del Regne*, op. cit., pàg. 112-115.

i Cartagena, i a Castella, els de Iecla, Molina i Múrcia. El 29 de maig, deu dies després de la signatura del conveni, Jaume II, per tal d'involucrar Ferran IV en una ofensiva conjunta contra el sultanat de Granada, va renunciar, emperò, a la ciutat i el terme de Cartagena. Amb aquesta incorporació territorial, la frontera meridional del regne de València es traslladava de la Vila Joiosa al Pilar de la Foradada.

De les restitucions territorials acordades a Anagni, ajornada *sine die* la de Sicília, només restava la de la Vall d'Aran, que, després de Caltabellotta, continuava administrada en segrest per Jaume II de Mallorca. L'assignació definitiva de l'enclavament pirinenc havia esdevingut, emperò, una de les nombroses divergències plantejades aleshores entre la Corona catalanoaragonesa i França, la resolució de la qual no es podia abordar per separat, ja que era indissociable tant del tancament a la navegació dels accessos marítims a Montpeller i de l'exigència sistemàtica de la lleuda d'Aigüesmortes com del veto a l'exportació de llana i articles tèxtils semielaborats i de les mesures instaurades pels duaners gals al golf de Lleó, per tal d'eradicar-hi el contraban.²⁹⁷ L'enduriment de les fronteres per part de l'Administració capeta va crear un nou escenari, caracteritzat per la desconfiança recíproca, la propensió a les mesures de força i la renúncia a la via de la negociació. La primera conseqüència fou el reinici, el 1306, dels robatoris i de les confiscacions de mercaderies a ambdós costats de la frontera.

Després d'anys de tibantor, de robatoris i de represàlies recíproques, la situació va començar a destibar-se el segon quadrimestre de 1312, quan Felip IV i els reis d'Aragó i de Mallorca obriren una important negociació diplomàtica per tal de tancar definitivament els litigis pendents entre els tres estats. Tot i que ambdues parts defensaren aferrissadament els seus respectius punts de vista, els negociadors catalans i francesos aconseguiren arribar a un acord que fou signat, durant la primavera de 1313, per Felip IV a Poissy i per Jaume II a Barcelona. El Capet reconeixia que la Vall d'Aran formava part de la Corona d'Aragó i autoritzava, per tant, Sanç de Mallorca a restituir-ne l'administració a Jaume II d'Aragó. Pel que feia a les represàlies comercials, Felip IV, el 26 de maig, comunicava als custodis dels ports i de les fronteres que, arran del nou tractat, restabliria la llibertat de tràfic per als comerciants i altres ciutadans de la Corona catalanoaragonesa, els quals, des d'ara, podrien entrar i sortir del regne, amb els seus semovents, mercaderies, diners i fins i tot metalls preciosos.²⁹⁸ Jaume II, com a contrapartida, feia saber, tres dies després, als seus oficials que havia prohibit la concessió de llicències de marca contra ciutadans francesos per defecte de justícia.²⁹⁹ Els damnificats, d'ara endavant, haurien de cursar una reclamació directament al sobirà,

297. Per a una visió més detallada d'aquesta seqüència d'innovacions comercials i duaneres instaurades per l'Administració capeta al litoral occità, vegeu: Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, *op. cit.*, pàg. 97-116 i 133-137; Antoni RIERA I MELIS, «Del tractat d'Argelers al de Poissy», *op. cit.*, pàg. 299-325.

298. ACA, C, CRD, Jaume II, núm. 4756 i 4759; Joan REGLÀ, «El comercio entre Francia y la Corona de Aragón en los siglos XIII y XIV y sus relaciones con el desenvolvimiento de la industria textil catalana», a *Primer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*, vol. VI, Saragossa, 1952, pàg. 64-65; Antoni RIERA I MELIS, «Del tractat d'Argelers al de Poissy», *op. cit.*, pàg. 324.

299. Joan REGLÀ, «El comercio entre Francia y la Corona de Aragón», *op. cit.*, pàg. 63-64.

detallant les circumstàncies del robatori i la magnitud de les pèrdues, perquè la fes arribar a les autoritats gales, que haurien d'indemnitzar el sol·licitant en un termini inferior als nou mesos. Només restava pendent, doncs, la tasca d'avaluar les quantitats encara no satisfetes als perjudicats d'ambdós costats de la frontera. Els oficials capets, a començament de 1314, presentaren una liquidació de pèrdues per un valor global de 3.227 lliures, 2.950 de les quals corresponien a mercaders narbonesos.³⁰⁰

El tractat de Poissy no havia resolt, tanmateix, tots els conflictes plantejats entre els tres estats; n'havia deixat dos sense solució: el tancament a la navegació dels accessos marítims a Montpeller i el veto d'exportació dels articles tèxtils semielaborats al Llenguadoc. Ambdues qüestions van ser reexaminades el 1317, quan els representats del comte rei obtingueren dels del Capet que les embarcacions petites catalanes podrien dirigir-se directament a Lattes, pels graus de Vic i Cauquilhaosa, sense passar prèviament per Aigüesmortes, sempre que hi abonessin la lleuda que es recaptava en aquest darrer port.³⁰¹ La mesura, pel fet d'escurçar el viatge, va contribuir a reactivar la presència de mercaders catalans a Montpeller.

Desactivats els principals contenciosos amb França, la política exterior de la Corona catalanoaragonesa es va centrar, des del 1317, en la preparació de la conquesta de Sardenya; els assessors de Jaume II van endegar un procés diplomàtic llarg i complex que tenia com a objectius preferents aïllar militarment Pisa, assolir la neutralitat de Gènova i dels altres principals comuns gibel·lins i garantir el suport de les ciutats güelfes toscanes a la contesa. Superades les seqüeles de la llarga guerra de Sicília, s'obria una altra etapa en l'expansió ultramarina de la «Confederació», en la consolidació de Barcelona com a plaça comercial i manufacturera, potència naval i capital política a escala mediterrània.

La Ciutat Comtal, entre 1282 i 1317, va continuar progressant demogràficament i urbanística, sota el control del Consell Municipal. Els avenços constructius foren especialment ràpids als espais intersticials de les diverses viles noves, que esdevingueren un eixample únic i compacte. L'empresa urbanística més important fou, emperò, la continuació del segon recinte murat, que, iniciat el 1260, va unificar el cos físic de la ciutat. Entre 1286 i 1295, es va construir el tram comprès entre el convent de Jonqueres i el monestir de Sant Pere de les Puel·les.³⁰² El darrer segment, que havia d'incloure el barri del Mar i el monestir de Santa Clara, no s'iniciaria fins al 1358, arran de la guerra amb Castella.³⁰³

El perímetre del nou recinte testimonia l'expansió de la ciutat. No va poder incloure, tanmateix, totes les construccions que envoltaven l'urbs, sinó que va deixar

300. Guy ROMESTAN, «Els mercaders llenguadocians en el Regne de València durant la primera meitat del segle XIV», a Antoni FURIÓ (ed.), *València, un mercat medieval*, València, 1985, pàg. 191.

301. A. GERMAIN, *Histoire du commerce de Montpellier*, vol. I, Montpeller, 1861, pàg. 441-442; Jean COMBES, «Origine et passé d'Aigues Mortes», *Revue d'Histoire Économique et Sociale* (París), I (1972), pàg. 323-324.

302. Manuel GUÀRDIA i Albert GARCIA ESPUCHE, «Consolidació d'una estructura urbana», *op. cit.*, pàg. 44.

303. *Ibidem*, pàg. 60.

fora alguns edificis religiosos i assistencials importants. A ponent, els monestirs de Sant Pau del Camp i Montalegre, els convents del Carme i del Peu de la Creu, i els hospitals d'en Colom i Sant Llätzer, i a llevant, el monestir de Santa Eulàlia del Camp. El seu traçat revela, emperò, la voluntat d'incloure-hi tots els possibles. El nou mur marcava, en el disseny de la ciutat, un límit que esdevindria històricament fonamental: separava el nucli de la rodalia i delimitava un recinte sotmès al control creixent del Consell Municipal. Cintura de seguretat i límit jurisdiccional, la muralla esdevindria, fins al 1718, el principal símbol material de l'autonomia administrativa, fiscal i política del Consistori de Barcelona, que no estalviaria recursos en la seva conservació.

Els avenços de la draperia

El funcionament del mercat draper català —com ja s'ha exposat— depenia en bona part de la dinàmica dels intercanvis comercials i del to de les relacions polítiques de la Corona d'Aragó amb França. Les relacions entre París i Barcelona havien experimentat, del 1260 ençà, una degradació progressiva com a conseqüència d'una sèrie de processos de natura diversa, però d'efectes concordants: l'acostament de Jaume I als Staufen de Sicília i al gibel·linisme italià, la conquesta angevina de Nàpols i Sicília i l'increment de la pressió aranzelària per part dels duaners francs als accessos marítims a Montpeller. El suport decisiu de Pere el Gran a l'aixecament antigal dels palermitans va provocar, el 1282, un trencament d'hostilitats entre la Corona d'Aragó i França, com ja s'ha exposat. Durant set anys, la frontera pirinenca romangué tancada i el subministrament de draps nòrdics i occitans es va interrompre.³⁰⁴

Els mercaders catalans, poc abans de 1290, aprofitant l'atenció gairebé exclusiva que Felip IV havia de concedir a la qüestió de Guiena i a l'alçament de Flandes, reprenien les compres de teixits de qualitat a Montpeller, que havia desplaçat Perpinyà com a principal centre meridional de redistribució de teles gal·les.³⁰⁵ Els vaixells barcelonins, rossellonesos i balears, en els seus viatges a l'empori occità, recalaven als graus de Vic i Cauquilhosa, dues obertures practicables de les barres dels estanys de Vic i de Peròus, respectivament.³⁰⁶ El març de 1298, després d'uns mesos d'incidents

304. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, op. cit., pàg. 48; Antoni RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 90.

305. Guy ROMESTAN, «Perpignan au XIIIe siècle d'après quelques travaux récents: 1955-1965», a *XXXIX Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Perpinyà, 1967, pàg. 150-151; Richard W. EMERY, «Tissus et marchands flamands», op. cit., pàg. 119-120; Kathryn L. REYERSON, «Le Rôle de Montpellier», op. cit., pàg. 26-27; Antoni RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 95-96.

306. Com es desprèn de les declaracions recollides en una enquesta realitzada per comissionats de Felip IV i de Jaume II de Mallorca en 1299: A. GERMAIN, *Histoire du commerce de Montpellier*, op. cit., pàg. 346; Antoni RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 95-97, 104 i 107.

navals reiterats,³⁰⁷ l'Administració capeta blocà les dues embocadures i concentrà tot el tràfic naval amb destinació a Montpeller al port d'Aigüesmortes,³⁰⁸ on es recaptava un aranzel d'un diner per lliura damunt tots els carregaments que penetraven a l'àrea compresa entre el cap d'Agde i el delta del Roine.³⁰⁹ Aquesta iniciativa perseguia objectius diversos: incrementar els ingressos fiscals al Midi, accentuar l'articulació econòmica de la senyoria de Montpeller, un enclavament mallorquí, al Baix Lenguadoc, entrebancar l'expansió comercial catalana a la Mediterrània i neutralitzar la col·laboració establerta, uns mesos abans, entre Barcelona i Perpinyà arran de la reintegració de l'arxipèlag balear al regne de Mallorca. El fet que França i la Corona catalanoaragonesa militessin, des del 1296, en el bàndol güelf en la guerra de Sicília no impedia, doncs, a l'Administració capeta defensar aferrissadament els seus interessos fiscals i polítics al Baix Lenguadoc.

L'escala preceptiva al nou port gal implicava per als catalans, a més d'una inge·rència estrangera en una de les seves principals rutes comercials, una prolongació dels viatges a Montpeller, amb l'alça consegüent dels costos de transport. Segons els delegats de Jaume II en la conferència de Montpeller, reunida l'estiu de 1300 per a examinar la qüestió, els tragins que gravaven un fardell de mercaderies des del desembarcament a Aigüesmortes fins a l'arribada a Lattes gairebé igualaven, sinó superaven, el nòlit pagat pel seu trasllat de Barcelona a Aigüesmortes.³¹⁰ Aquest increment arbitrari dels ports havia ocasionat als comerciants catalans, en poc més de dos anys, unes pèrdues de l'ordre de les 5.000 lliures barcelonines.³¹¹

L'increment de la pressió fiscal i les arbitrarietats dels duaners occitans, en produir-se en un moment en què la ruta marítima al mar del Nord tot just s'estava obrint, incideixen negativament damunt les importacions tèxtils catalanes, que experimenten, al mercat interior del Principat, una pujada important.³¹² L'alça dels preus dels

307. Berenguer de Finestres, el 1297, ja havia sol·licitat al comte Ponç Hug d'Empúries protecció per al seu soci Berengueró de Finestres, en viatge cap a Montpeller: Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 324, nota 64.

308. La construcció del complex portuari d'Aigüesmortes i la seva gradual transformació en la gran plaça comercial on les vies marítimes que connectaven Catalunya amb Ligúria s'articulaven amb les rutes terrestres que comunicaven el litoral occità amb les fires de la Xampanya i la França nord-oriental han estat estudiades, entre d'altres, per Jean MORIZE, «Aigues-Mortes au XIIIe siècle», *Annales du Midi* (Tolosa de Lenguadoc), xxvi (1914), pàg. 313-348; Jean COMBES, «Origine et passé d'Aigues Mortes», *op. cit.*, pàg. 304-326; Jean SABLON, «Saint Louis et le problème de la fondation d'Aigues-Mortes», a *Hommage a André Dupont*, Montpeller, 1974, pàg. 255-256; Georges JEHEL, *Aigues-Mortes, un port pour un roi. Les Capétiens et la Méditerranée*, Roanne/Le Coteau, 1985; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, *op. cit.*, pàg. 81-116.

309. Jean COMBES, «Origine et passé d'Aigues Mortes», *op. cit.*, pàg. 321, nota 91; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, *op. cit.*, pàg. 99.

310. Jean COMBES, «Origine et passé d'Aigues Mortes», *op. cit.*, pàg. 322, nota 97; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, *op. cit.*, pàg. 108.

311. Jean COMBES, «Origine et passé d'Aigues Mortes», *op. cit.*, pàg. 322; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, *op. cit.*, pàg. 108.

312. El 1302, la cana de bifa de París es pagava, a Barcelona, a 20 sous; la de drap de Douai, a 56 sous 8 diners, i la de drap de Malines a 20 sous: Eduardo GONZÁLEZ HURTEBISE, *Los libros de tesorería*

draps flamencs i occitans, pel fet de no coincidir amb una conjuntura depressiva ni amb cap crisi comercial, provoca a Catalunya una caiguda selectiva, no global, de la demanda tèxtil. Els col·lectius privilegiats substitueixen una part de les teles del mar del Nord per teixits del Midi, menys cars, i els estaments intermedis incrementen el consum de «draps de la terra». Els homes de negocis, per als quals les robes aprimorades constituïen l'article de més fàcil col·locació als mercats d'ultramar, busquen també en la draperia local una alternativa als cada cop més cars teixits gals. És ara quan el comerç exterior deixa d'actuar sobre el sector llaner com un mer estímul indirecte de creixement per a esdevenir un autèntic factor de desenvolupament. La política duanera capeta al Midi i l'esclat coetani de les tensions socials als principals centres de producció flamencs³¹³ contribueixen a harmonitzar els interessos dels mercaders i dels menestrals tèxtils i actuen damunt el sector llaner català com un aranzel proteccionista. Aquesta convergència puntual d'afanys permetrà a la draperia aprofitar l'impuls del gran comerç per modernitzar les tècniques, elevar el nivell de qualitat i incrementar la producció.

Els mercaders catalans, que fins a la interferència francesa als accessos marítims a Montpeller s'havien mostrat poc interessats en les inversions industrials, s'associen ara amb els menestrals per a constituir companyies draperes parel·les a les ja existents aleshores a Itàlia i al Llenguadoc. Els esmerços d'excédents de capital comercial en el sector llaner milloren els canals d'abastament de matèries primeres, estimulen la immigració de mà d'obra qualificada, provinent del Midi francès, i possibiliten la construcció de nous obradors, de dimensions superiors i amb un utillatge més complet que els tradicionals. La transferència de recursos des del sector terciari i l'increment de la demanda interior constitueixen, doncs, els dos principals pilars d'assentament de la nova draperia barcelonina, el despertar de la qual va saber reflectir amb tanta exactitud, l'abril de 1304, el batlle Romeu de Marimon en la seva famosa carta a Jaume II.

Sàpia, senyor, la vostra altesa que en la ciutat de Barchinona se comencen, en molts de lochs e per grans companyies, a fer draps de lana, la qual cosa nuill temps no y era estada; e si axí que per fer aquells draps són ja en molts lochs de la dita ciutat fets alberchs e lochs en aquest ofici necessaris. Són encara aquí molts mestres, axí hòmens com fembres, d'altres terres venguts. E segons que par manifestament, per aquella obra serà lo major profit comú qui hanc fos en la ciutat, ne encara la vostra terra.³¹⁴

de la casa real de Aragón, I, Jaime II. *Libros de cuentas de Pedro Boyl, tesorero del monarca desde marzo de 1302 a marzo de 1304*, Barcelona, 1911, pàg. 116, 175, 188 i 291.

313. On els menestrals pugnaven contra els grans drapers, que, com Johan de Boinebroke, de Douai, controlaven tota la cadena de producció i proletaritzaven la mà d'obra qualificada. Els teixidors i bataners reivindicaven la llibertat d'importació de llana i una participació suficient dels menestrals en els consells municipals. La situació va desembocar sovint en alçaments populars, amb els corresponents bandejaments, multes i execucions: Michel MOLLAT i Philippe WOLFF, *Uñas azules, Jacques i Ciompi*, *op. cit.*, pàg. 45-55.

314. ACA, C, CRD, Jaume II, núm. 2136; ed. Jesús ERNEST MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón, su vida familiar*, vol. 1, Barcelona, 1948, pàg. 339-340; Joan REGLÀ, «El comercio entre Francia y la Corona de Aragón», *op. cit.*, pàg. 56.

De la lectura d'aquest document, tan expressiu en la seva simplicitat, es desprèn una sèrie de trets conjunturals: la creació de les companyies draperes barcelonines era aleshores un fet recent; els nous obradors no es trobaven encara en plena producció, sinó en vies de muntatge; la seva creació era fruit de la iniciativa privada i no de les directrius d'una política oficial; en la seva arrencada estava tenint un paper important un contingent de mestres, tant homes com dones, de provinença estrangera, i el fenomen era observat de prop pels poders locals, que li vaticinaven un gran futur.

Malgrat els avenços tècnics i de gestió, i l'estirada de la demanda, la renovació de la draperia barcelonina constituirà un procés força complex com a conseqüència dels desfasaments intersectorials. Mentre que tenyidors, bataners i paraïres, amb les injeccions continuades de capital comercial, han estat capaços, en pocs anys, de depurar el seu treball fins al punt de poder resistir, el 1305, la concurrència dels seus homòlegs occitans, els teixidors, que arrencaven d'un estadi tècnic quelcom inferior, necessitaran, en les mateixes circumstàncies, un període d'adaptació força més llarg per a conferir a les teles una qualitat parecuda a la dels articles provinents del Midi francès. Aquest serà precisament el cavall de batalla de la draperia catalana, com ja ho havia estat de les italianes:³¹⁵ aconseguir millorar substancialment les fases inicials del procés productiu (la batuda, el pentinat, el cardat i el filat de la llana)³¹⁶ i perfeccionar el tissatge, mitjançant la renovació dels telers i l'ensinistrament dels teixidors. En aquest procés, que es beneficiava de l'experiència dels mestres immigrants i de la informació dels mercaders locals, s'esmerçaren les dues primeres dècades del segle XIV, durant les quals els draps barcelonins conqueriren el mercat interior de la Corona catalanoaragonesa, sense ultrapassar-ne encara les fronteres.

Els homes de negocis i els consumidors particulars barcelonins no van trigar a explotar aquest arítmic desenvolupament de les draperies locals: van tendir a substituir una bona part dels teixits francesos per teles semielaborades —crues— de Narbona, Carcassona, Montoliu i Tolosa de Llenguadoc, adquirides directament als centres productors. Els draps occitans presentaven aleshores un nivell de qualitat intermediari entre el dels flamencs i el dels catalans.³¹⁷ Aquest decalatge quantitatiu podia ser em-

315. Alfred DOREN, *Studien aus der Florentiner Wirtschaftsgeschichte*, I, *Die Florentiner Wollentuch-industrie vom XIV bis zum XVI Jahrhundert*, Stuttgart, 1901; Battista ZANAZZO (ed.), *L'Arte della lana a Vicenza (secoli XIII-XVI)*, Venècia, 1914; Roberto S. LÓPEZ, *Studi sull'economia genovese nel medio evo*, II: *Le origini dell'arte della lana*, Torí, 1936; Eleanora CARUS-WILSON, «La industria de la lana», a J. H. CLAPHAM i Eileen POWER (dir.), *Historia económica de Europa*, vol. II, Madrid, 1967, pàg. 490-503; Hidetoshi HOSHINO, *L'Arte della lana in Firenze nel basso Medioevo. Il commercio della lana e il mercato dei panni Fiorentini nei secoli XIII-XV*, Florència, 1980.

316. Tasques senzilles i mal pagades, que eren confiades normalment a mà d'obra rural o urbana poc especialitzada, per a la qual solien constituir un treball complementari. Com a conseqüència de la manca de professionalització d'aquests menestrals eventuals, el fil resultant era de baixa qualitat, irregular i ple de nusos.

317. Com han demostrat Romestan (Gui ROMESTAN, «Draperie roussillonnaise et draperie languedocienne dans la première moitié du XIVe siècle», a *XLII Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Montpellier, 1970, pàg. 321-369) i Wolff (Philippe WOLFF, «Esquisse d'une histoire de la draperie en Languedoc du XII au XVII siècle», a Marco SPALLANZANI (ed.), *Produzione, commercio, op. cit.*, pàg. 435-462.

mascarat, en part, mitjançant una tenyida, amb colorants orgànics,³¹⁸ i un refinatge i un aprest acurats, tasques que ja podien encarregar als menestrals locals, atès el «bo adop que ls catalans fan als draps».³¹⁹

Les compres creixents d'empesa efectuades pels catalans als mercats del Llenguadoc devien incidir positivament sobre l'activitat dels pentinadors, filadors i teixidors locals, però devien suscitar recels entre els tenyidors i els paraires, que veien com una part de les teles crues fabricades a les seves respectives ciutats se li escapava de les mans per ser acabada als obradors dels nous centres tèxtils meridionals. Les queixes dels principals perjudicats per aquestes exportacions, els menestrals més ben organitzats corporativament del sector llaner occità, van obligar l'Administració capeta a intervenir: Felip IV, el febrer de 1305, prohibia, a canvi del pagament d'una taxa per peça fabricada, l'exportació de llana, ramaderia ovina, empesa i teles blanques acabades en les dues senescalies del Midi.³²⁰

El vet implantat al Llenguadoc tancava el procés productiu a la ingerència dels mercaders estrangers,³²¹ assegurava als menestrals occitans tots els guanys generats per la draperia, provocava atur entre els tintorers i els paraires dels centres manufacturadors ubicats als sud de les Corberes i entrebancava l'expansió mercantil catalana per la Mediterrània. El decret significava, doncs, una presa de posició per part dels artesans del Llenguadoc davant l'emergent concurrència dels seus homòlegs de Perpinyà, Barcelona i altres nuclis tèxtils del Principat; tenia un marcat caràcter proteccionista per a una activitat vital al Midi. A les ordenances duaneres del 1305, la preocupació per garantir la feina a un sector clau de la menestralia occitana prevalia, doncs, sobre els aspectes fiscals.³²²

Les mesures instaurades per Felip IV van ser aplicades als territoris occitans amb un rigor extrem, segons un memorial adreçat pels mercaders rossellonesos i catalans, a la darrereria de 1305, als reis de Mallorca i d'Aragó.³²³ Els anònims autors de l'informe, després d'anitzar amb detall l'abast i les conseqüències de la nova normativa

318. Com l'anyil, el pastell, la grana, la roja i la galda, molt ben estudiats a Dominique CARDON, *Le monde des teintures naturelles*, París, 2003.

319. Segons els anònims redactors de l'informe de 1305: vegeu *infra*, nota 323.

320. Claude DEVIC i Joseph VAISSÈTE, *Histoire générale du Languedoc*, vol. IX, Tolosa de Llenguadoc, 1885, pàg. 377, nota 4; Georges BIGWOOD, «La politique de la laine en France sous les règnes de Philippe le Bel et de ses fils», *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* (Brusselles), XV (1936), pàg. 82-83; Edward MILLER, «La política económica de los gobiernos», a J. H. CLAPHAM i Eileen POWER (dir.), *Historia económica de Europa*, op. cit., pàg. 396; Guy ROMESTAN, «La gabelle des draps en Languedoc», a *Hommage à André Dupont*, Montpellier, 1974, pàg. 200; Antoni RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 136-137; Antoni RIERA i MELIS i Gaspar FELIU i MONTFORT, «Activitats econòmiques», op. cit., pàg. 161.

321. Que només tindrien accés a les teles acabades.

322. Guy ROMESTAN, «La gabelle des draps», op. cit., pàg. 199.

323. El document —que la manca de data va relegar a la secció C, Extra sèries, de l'ACA— va ser publicat a Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, op. cit., vol. III, pàg. 155-162. Més recentment ha estat analitzat per Romestan (Gui ROMESTAN, «Draperie roussillonnaise et draperie languedocienne», op. cit., pàg. 35-36; Guy ROMESTAN, «La gabelle des draps», op. cit., pàg. 200-201) i per Riera i Melis (Antoni RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 137-144).

galla, proposen als dos monarques un pla d'acció conjunt basat en dos punts: el tancament dels mercats catalanoaragonès i mallorquí als teixits francesos i la instauració, a ambdós reialmes, d'una resoluda política d'estímul a la manufactura llanera.

El tancament de les fronteres als draps gals seria total, abraçaria des de les importacions fins al mer trànsit amb destí a països tercers. El sector llaner occità havia orientat una part considerable de la seva producció cap als mercats meridionals. Les principals vies que connectaven Narbona, Carcassona o Tolosa amb les ciutats ibèriques discorrien per la Corona catalanoaragonesa; la seva oclusió actuaria, doncs, com una falca insalvable entre els centres de producció i els de consum.³²⁴ El vet començaria provocant superproducció i atur al nord de les Corberes i acabaria desencadenant-hi una emigració gradual de menestrals tèxtils, que, atrets per l'abundor de feina i els alts salaris, s'encaminarien cap al Rosselló i Catalunya.

Damunt el coneixement tècnic d'aquesta qualificada mà d'obra estrangera i l'experiència ja acumulada per un sector de la menestralia local podria afermar-se definitivament la draperia de qualitat a la Corona d'Aragó i al regne de Mallorca. L'envol del sector implicava, d'altra banda, un creixement paral·lel de la producció de fibra a ambdós estats, a fi d'atenuar la seva dependència de les importacions. La draperia, pel fet de crear molta ocupació³²⁵ i constituir una activitat molt rendible, podia esdevenir un important factor de desenvolupament econòmic. L'oferta sostinguda de draps de qualitat intermèdia atrauria cap a Barcelona, Perpinyà i Ciutat de Mallorca els mercaders ibèrics i italians, que hi acudirien, amb una àmplia gamma d'articles, a adquirir teixits. Aquest raonament és aplicable també als traficants de llanes, que, temptats per l'increment de la demanda, afluirien cap als centres tèxtils catalans i els transformarien en places ben abastades, i fins i tot reexportadores, d'estam anglès, berber i alemany.³²⁶

El programa ideat per aquest conjunt d'anònims «arbitristes» de començament del segle XIV era força agosarat en moltes de les seves propostes i contenia algun oblit, com les rutes que, per Bearn i Navarra o el golf de Biscaia, connectaven el Llenguadoc amb Castella. Això no obstant, ambdós destinataris van analitzar-lo amb cura i van aplicar moltes de les seves recomanacions, especialment les que tendien a incrementar la producció de llana i a atenuar els decalcatges tecnològics interns de la manufactura tèxtil. No van considerar econòmicament viable, en canvi, tancar les fronteres als draps gals, que continuaren circulant lliurement al sud de les Corberes.

Les autoritats catalanes i mallorquines, mentre negociaven amb les franceses la derogació de les restriccions comercials instaurades al Midi, procuraven, assessorades pels representants del menestrals barcelonins i perpinyanesos, esperonar el desenvolupament

324. Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia, op. cit.*, vol. III, pàg. 158; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca, op. cit.*, pàg. 141-142.

325. «Ítem, a mostrar lo profit que vé per l'obratge de les lanas apar en aysó: que de xx obradors que aya de parayres, en qualque loc en què lanas s'obren, viven D persones de so que gasaynen en obrar lanas»: Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia, op. cit.*, vol. III, pàg. 160.

326. Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia, op. cit.*, vol. III, pàg. 160 i 166; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca, op. cit.*, pàg. 143.

lupament de la manufactura tèxtil. La seva tasca es va veure afavorida per alguna contribució externa: la conquesta de diversos districtes de l'Imperi bizantí per la Gran Companyia³²⁷ va garantir, des d'aleshores, als comerciants barcelonins l'explotació de les mines d'alum de la Grècia central i la seva exportació per Nova Focea. Jaume II d'Aragó, el juny de 1307, eximia de tota càrrega aranzelària i fiscal la llana anglesa, que devia arribar a Catalunya, des de Guiena, pels ports del Pirineus centrals.³²⁸ Un mesos després, el gener de 1308, es redactaven a Barcelona unes ordenances tècniques —les primeres que ens han arribat— per als teixidors de llana.³²⁹ Aquesta normativa laboral devia ser, tanmateix, massa avançada respecte a les realitats manufactureres de l'època, atès que no entraria en vigor fins al juny de 1317.

Les ordinacions, encara que només van adreçades als teixidors, regulen amb prou detall la feina de tots els menestrals del sector llaner, des dels venedors de fibra fins als paraires. Dels vint-i-nou articles de la norma es desprèn que l'afany principal dels redactors consistia a situar la draperia local a un nivell de qualitat paregut al de l'occitana mitjançant l'eradicació del frau i la posada al dia de les tècniques.

Les ordenances defineixen amb precisió la unitat ponderal per a la llana, la lliura de divuit unces, i les tares a compensar pels venedors de llana bruta, dues lliures per quintar.³³⁰ Prohibeixen la utilització de fils de llanes de baixa qualitat i només permeten barrejar els de fibra vegetal amb els de fibra animal en els fustanys. Reserven els estams anglesos i de Sant Mateu per als draps de qualitat mitjana alta, de divuit faixes.³³¹ Autoritzen el batanatge de les teles amb el molí draper, documentat a la rodalia de Barcelona des del segon quart del segle XIII.³³² Prescriuen l'ús de la galda per a tenyir de verd, circumscriuen el color blau als teixits bastos i prohibeixen retenyir els draps vermells per tal de conferir-los una tonalitat més fosca.³³³ Els paraires, en cas de menyscapse d'un drap, hauran d'indemnitzar el propietari, que, en cap cas, no podrà recuperar la peça si no demostra que ja ha passat comptes amb el tintorer.³³⁴ Les teles, un cop acabades, passaran pel control de cinc cònsols (dos teixidors, dos paraires i un tintorer), que, si troben defectes en alguna peça, en quantificaran la incidència en el preu.³³⁵

La draperia barcelonina, segons la informació aportada per les ordenances tècniques, es trobava, pel volts de 1315, en un estadi quelcom més evolucionat que el que van descriure, uns deu anys abans, els anònims autors del memorial antifrancès. La fase de la teixidura ha atenuat considerablement el decalatge qualitatiu que la sepa-

327. A la qual el Tractat de Caltabellotta havia deixat sense feina a Sicília.

328. ACA, C, reg. 204, f. 76v.

329. AHCB, Judicials, Processos, Lligalls petits, núm. 1; ed. Manuel Riu, «Aportación a la organización gremial de la industria textil catalana en el siglo XIV», a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Barcelona, 1968, pàg. 556-559.

330. Manuel Riu, «Aportación a la organización gremial», *op. cit.*, pàg. 558 i 559.

331. *Ibidem*, pàg. 551, 556 i 557.

332. Vegeu *supra*, notes 84-86.

333. Manuel Riu, «Aportación a la organización gremial», *op. cit.*, pàg. 558.

334. *Ibidem*, pàg. 557.

335. *Ibidem*, pàg. 557.

rava de les del batanatge, el tenyit i l'aprest. Dels telers de la capital catalana surten ja, a més dels articles corrents, draps de qualitat mitjana i mitjana alta, amb ordit i trama de llana del Maestrat o anglesa, d'un valor suficient com per poder suportar els costos del tenyit i de l'aprest. Els menestrals del sector llaner ja gaudien, aleshores, d'una organització corporativa mancomunada, estretament vinculada al Consistori i al veguer, que aprovaven anualment la renovació dels càrrecs, els exigien comptes de la seva actuació i donaven força legal a les seves disposicions.³³⁶

El 1313, els delegats de Jaume II no havien aconseguit, a Poissy, posar-se d'acord amb els de Felip IV sobre els accessos marítims a Montpeller i la derogació del vet d'exportació de llana i draps crus al Llenguadoc. Ambdues qüestions van ser reexaminades el 1317, quan els representats del comte rei obtingueren dels del Capet que les embarcacions petites catalanes es podien dirigir directament a Lattes, pels graus de Vic i Cauquilha, sense passar prèviament per Aigüesmortes, sempre que aboressin la lleuda que es recaptava en aquest darrer port.³³⁷ La mesura, pel fet d'escurçar el viatge, va contribuir a reactivar la presència de mercaders catalans a Montpeller.

Arran de la represa de l'activitat comercial dels barcelonins i els perpinyanesos, l'exportació il·legal de draps crus degué experimentar al Migdia de França una alça considerable. Els representants dels paraires i tintorers de les senescalies de Tolosa de Llenguadoc i Carcassona ja havien sol·licitat, el 1316, a Lluís X la transformació del veto de temporal a definitiu. La proposta no trigà a ser acceptada pel seu successor Felip V, que, el 24 de febrer de 1318, renovava la interdicció, exigint, en concepte de lucre cessant, un cànon de dotze diners per cada drap acabat venut a l'exterior.³³⁸ Els efectes d'aquesta mesura sobre el funcionament del mercat tèxtil català ja eren, emperò, força més febles que tretze anys abans. Els avenços tècnics registrats mentrestant per la manufactura llanera havien provocat al sud de les Corberes un reflux gradual i irreversible de la demanda de draps occitans, de bona qualitat mitjana. Només les teles aprimorades de Flandes i de les conques de l'Escalda, la Somme i el Sena, per la seva qualitat sense paral·lel, continuaven gaudint aleshores d'una gran acceptació entre els grups privilegiats nacionals i als mercats d'ultramar. Altrament, Montpeller, al primer quart del segle XIV, declinava com a centre de distribució de draps septentrionals; els comerciants catalans n'adquirien una part creixent als centres de producció, on arribaven normalment per mar, tot seguint la nova via que, per l'estret de Gibraltar, connectava les riberes mediterrànies amb Bruges. El mercat tèxtil de la «Confederació» ha esdevingut, entre 1298 i 1318, menys vulnerable a la ingerència gal·la i els draps «de la terra» ja hi tenen un paper important.

336. Manuel RIU, «Aportación a la organización gremial», *op. cit.*, pàg. 550 i 558; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca*, *op. cit.*, pàg. 148; Antoni RIERA I MELIS, «La aparición de las corporaciones de oficio», *op. cit.*, pàg. 309.

337. A. GERMAIN, *Histoire du commerce de Montpellier*, *op. cit.*, pàg. 441-442; Jean COMBES, «Origine et passé d'Aigues Mortes», *op. cit.*, pàg. 323-324.

338. Philippe WOLFF, «Esquisse d'une histoire», *op. cit.*, pàg. 441-442; Guy ROMESTAN, «La gabelle des draps», *op. cit.*, pàg. 203-205.

L'ampliació de la flota

El desenvolupament del comerç internacional i la llarga guerra de Sicília, que es va dirimir, si més no en les seves fases àlgides, al mar, van tenir, entre 1282 i 1317, importants conseqüències en la marina de la Ciutat Comtal, que també va experimentar aleshores avenços considerables, més palesos en el pla quantitatiu que en el qualitatiu. Per analitzar-ne la composició, disposem de l'enquesta feta, en 1302, sobre la recaptació de la lleuda de Tortosa, ja esmentada. Segons aquesta font, al darrer quart del segle XIII, la flota barcelonina, si més no la que connectava el litoral català amb Barbaria, estava constituïda per llenys grossos, naus, llenys normals i barques.³³⁹ Tot i que la substitució, a la darrerria de la centúria, dels llenys grossos per les naus en el primer nivell sembla indicar un augment gradual del tonatge mitjà, un avenç dels velers sobre els navilis de rem, la preponderància de les embarcacions de capacitat intermèdia, d'entre 100 i 300 salmes (de 10 fins a 30 tones Moorsom), devia seguir vigent després de 1300. Aquesta hipòtesi ha de ser, emperò, matisada en vista d'altres documents coetanis³⁴⁰ que acrediten l'existència, a la platja de Barcelona, de vaixells grans, tant rodons (naus), amb una capacitat de càrrega d'unes 3.000 salmes³⁴¹ (300 tones Moorsom), com allargats (galeres, tarides, uixers i pàmfls), amb un arqueig mitjà d'unes 500 salmes (50 tones Moorsom). Va ser pel volts de 1300 quan la marina catalana, arran de l'obertura a la navegació comercial de l'estret de Gibraltar, va descobrir i adoptar la coca, un vaixell rodó de provenença atlàntica. La nova embarcació, amb un casc paregut però més reduït que el de la nau, una o dues cobertes, sengles castells a popa i proa, un o dos arbres amb veles quadrades, un sol timó lateral a estribord i un arqueig inferior a les 1.000 salmes (100 tones Moorsom), es va revelar com força maniobrera, però no gaire ràpida.³⁴² Al darrer quart del segle XIII, els canvis en la demanda de nòlits havien provocat, doncs, no sols un augment, sinó també una diversificació, de la flota barcelonina.

Quant al preu de les embarcacions, disposem de més referències documentals que per a l'etapa anterior. Pels volts del 1300, el valor dels vaixells, a Barcelona, oscil·lava entre els 7.500 i els 40.000 sous.³⁴³ Aquestes xifres corresponen, emperò, a embarcacions de tipus mitjà alt, d'ús corrent. El 1309, els comptes de la campanya d'Almeria acrediten un esmerç global de 220.000 sous en la construcció de vint-i-tres galeres i un uixer; cada vaixell degué costar, doncs, uns 9.200 sous.³⁴⁴ Uns anys des-

339. Cf. *supra*, notes 102-104.

340. De natura cancelleresca i notarial.

341. Rolf EBERENZ, *Schiffe an den Küsten*, *op. cit.*, pàg. 223; Arcadi GARCIA SANZ, *Història de la marina*, *op. cit.*, pàg. 57.

342. Rolf EBERENZ, *Schiffe an den Küsten*, *op. cit.*, pàg. 98; Arcadi GARCIA SANZ, *Història de la marina*, *op. cit.*, pàg. 73.

343. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, *op. cit.*, pàg. 531.

344. ACA, RP, reg. 623, f. 74v-75r; cit. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, *op. cit.*, pàg. 531, nota 7.

prés, el 1323, el preu mitjà de les vint galeres construïdes per a la conquesta de Sardeña seria, en canvi, bastant superior, de 38.000 sous.³⁴⁵ Els grans vaixell de càrrega, de buc rodó i propulsats únicament a vela, valien encara força més: dues naus propietat personal de Jaume II, l'*Àguila* i l'*Estancona*, van ser valorades, el 1295 i el 1301, en 2.000 dinars (30.000 sous barcelonins) i 4.000 dinars (60.000 sous barcelonins), respectivament.³⁴⁶ Aquesta darrera embarcació reial era, emperò, poc representativa, ja que es tractava probablement del vaixell més gran de l'època. Les seves espectaculars dimensions podien haver contribuït precisament, pel fet d'atansar-se al sostre controlable per les tècniques de navegació de l'època, al seu dramàtic final.³⁴⁷

**TAULA 2. EL PREU DE LES EMBARCACIONS A BARCELONA
ENTRE 1295 I 1316**

Any	Tipus de vaixell	Propietari	Part valorada	Preu
1309	Galera. ³⁴⁸	Jaume II d'Aragó	Tota l'embarcació	9.200 s.
1314	Barca ³⁴⁹		Tota l'embarcació	60 s.
1314	Lleny de càrrega d'una coberta ³⁵⁰		Tota l'embarcació	5.000 s.
1316	Barca ³⁵¹		1/2	130 s.
1316	Lleny ³⁵²		1/2	1.060 s.
1316	Barca ³⁵³		1/8	68 s.
1316	Barca ³⁵⁴		1/8	60 s.
1316	Coca de dues cobertes ³⁵⁵	Arnau de Cornellà i Guillem de Costabella	Tota l'embarcació	11.000 s.

Els vaixells petits, com posa de manifest la taula adjunta, es traspassaven, en canvi, per quantitats força inferiors: hom podia adquirir un lleny de càrrega d'una coberta per 5.000 sous i una barca per 60 sous. Aquests preus corresponen a contractes

345. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 532, nota 1.

346. *Ibidem*, pàg. 48 i 531-532.

347. Vegeu *infra*, nota 361.

348. Vegeu *supra*, nota 344.

349. AHPB, Manual de Pere de Torres, 1314, no foliat; cit. Charles-Emmanuel Dufourcq, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 533, nota 1.

350. AHPB, Manual de Pere de Torres, 1314, no foliat; cit. Charles-Emmanuel Dufourcq, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 532, nota 9.

351. AHPB, Manual de Pere de Torres, 1315-1316, no foliat; cit. Charles-Emmanuel Dufourcq, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 532, nota 5.

352. AHPB, Manual de Pere de Torres, 1315-1316, no foliat; cit. Charles-Emmanuel Dufourcq, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 532, nota 7.

353. AHPB, Manual de Pere de Torres, 1315-1316, no foliat; cit. Charles-Emmanuel Dufourcq, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 532, nota 10.

354. *Ibidem*.

355. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils, op. cit.*, vol. I, pàg. 32-34.

de venda de vaixells usats, realitzades en condicions variables, que depenien no sols de la relació vigent entre l'oferta i la demanda en el moment de concertar la transacció, sinó també de circumstàncies de caire més personal, de les condicions de pagament proposades pel comprador o de la manca de liquiditat del venedor: el 15 de març de 1316, dos particulars compraren, a Barcelona, sengles vuitenes parts d'una mateixa barca: mentre que l'un va haver de pagar 68 sous, l'altre la va obtenir per només 60 sous.³⁵⁶

Després de 1282, els armadors principals van continuar sent els monarques, l'atenció dels quals per als vaixells obeïa a causes diverses, de natura política i econòmica. Els descendents del Conqueridor van compartir la idea que, per a assolir un protagonisme polític a escala mediterrània, havien de disposar d'un poder naval ferm i dissuasiu, nucleat per a una armada estatal, a les ordres d'un almirall de designació reial. La creació d'aquesta força naval es va iniciar amb la promulgació de les ordinations de l'almirallat, les primeres que en coneixem són les incloses al nomenament de Francesc Carròs,³⁵⁷ del 4 d'octubre de 1313. Els esforços dels sobirans per desenvolupar una marina de guerra estatal, entre 1282 i 1317, només van aconseguir atenuar, emperò, la contribució de les embarcacions privades en el poder naval de la Corona d'Aragó. El comte rei va continuar necessitant per a les grans empreses marítimes la contribució negociada dels seus súbdits.

Jaume II, el 1315, disposava d'un estol considerable de galeres a les drassanes de Barcelona.³⁵⁸ Els seus interessos no se circumscrivien, emperò, als navilis militars, sinó que atenyien també els vaixells mercantils; durant la seva estada a Sicília, ja havia adquirit algunes embarcacions, per tal de participar tant en l'exportació de cereals com en la guerra de cors.³⁵⁹ El seu afany pels negocis es va incrementar després de la seva coronació, el 1291, com a rei d'Aragó. La possessió de naus grosses, com l'*Àguila* i l'*Estancona*, poc adequades, per la seva lentitud i vulnerabilitat, per a la guerra naval, només es pot explicar per raons estrictament comercials, confirmades, d'altra banda, per la documentació cancelleresca coetània. L'*Àguila* va ser interceptada, el 1291, per un estol genovès en aigües de l'illa del Giglio quan es dirigia, amb un carregament de blat sicilià, a Pisa; els captors la van valorar en 7.350 lliures genoveses.³⁶⁰ Uns anys després, el 1301, en la darrera fase de la guerra del Vespro, Jaume II comerciava, amb la nau *Estancona*, entre els ports sicilians i els napolitans, entre els territoris dels seus enemics i els dels seus aliats, amb una manca d'escrúpols morals poc escaient al

356. Vegeu *supra*, notes 353 i 354.

357. ACA, C, reg. 232, f. 132r.; Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, *op. cit.*, III/1, pàg. 52.

358. «E us manarà de paraula o en escrit la galea nostra reyal, que és en la daraçana nostra de Barçinona, e totes les galeas nostres grossas, bastardas e sotils qui sien en les nostres daracanas»: Rolf EBERENZ, *Schiffe an den Küsten*, *op. cit.*, pàg. 155.

359. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, *op. cit.*, pàg. 296.

360. Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 127; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300: comerç, cors i diplomàcia», a Maria BARCELÓ i Jaume SASTRE (coord.), *Jaume II i Sanç I: dues actituds, un mateix projecte*, Palma de Mallorca, 2012, pàg. 128. Vegeu també *infra*, nota 500.

seu càrrec de portaestandard, capità i almirall de l'Església. La nau, el febrer o març d'aquell any, va naufragar, carregada amb mercaderies pertanyents al sobirà i a membres de la seva cort, prop del cap Bon, en el decurs d'un viatge de Siracusa a Nàpols, arran d'una tempesta.³⁶¹

Tot i que s'havien incrementat, a la Ciutat Comtal, els nombre de naviliers i de membres de l'alta burgesia que posseïen un vaixell,³⁶² l'estructura ordinària de l'empresa de navegació, entre 1282 i 1317, continuava sent la copropietat, que gaudia d'una acceptació social cada cop més àmplia.³⁶³ A l'èxit d'aquesta mena d'inversions, va contribuir-hi decisivament la delimitació de les responsabilitats econòmiques dels parçoners. Els comerciants, en cas de git de les mercaderies o avaria comuna, serien indemnitzats pel patró i els parçoners, a prorrata de les respectives participacions en la propietat del vaixell, amb la meitat del preu i, en cas de mullament o robatori, amb la totalitat;³⁶⁴ però, mentre el patró en seria responsable il·limitadament, els parçoners només contribuirien amb la quantia del seu esmerç en la nau, no pas amb la resta dels seus béns.³⁶⁵ Aquesta normativa, inclosa en un fur de València de 1271 i que sembla ser la codificació d'una praxi ja vigent, s'imposà ràpidament, des d'aleshores, als principals ports de la «Confederació», inclòs el del Barcelona.

Les parts adquirides per cada parçoner depenien del seu nivell de solvència econòmica i podien ser, doncs, d'una magnitud molt diversa, des de la meitat d'una nau grossa de més de 3.000 salmes³⁶⁶ fins a una vuitena part d'una barca.³⁶⁷ Pel que fa a les modalitats d'explotació comercial d'aquesta mena de vaixells, continuaven vigents les dues descrites per a l'etapa anterior. La més antiga, ja pràcticament circumscrita als llenys i a les barques, implicava que tant el patró com els membres de la tripulació eren parçoners de l'embarcació; atès que hi viatjaven amb les seves pròpies mercaderies i amb les que havien rebut en comanda d'altri, només es podia noliejat, doncs, als mercaders la porció de l'arqueig que havia romàs buida, les parts dels parçoners

361. ACA, C, reg. 334, f. 25r; ACA, C, CRD, Jaume II, núm. 529; cit. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 414, nota 2, i pàg. 531, nota 4.

362. El canvista Ramon de Fiveller disposava d'una nau, la *Bonaventura*, a començament del segle XIV (ANTONI RIERA I MELIS i Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 244). Pere Belot, el 1314, posseïa una nau de dues cobertes (AHPB, Manual de Pere de Torres, 1314, no foliat; cit. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 56, nota 4).

363. El 1314, un barber barceloní, amb un nivell de recursos econòmics modest, disposava d'una barca: AHPB, Manual de Pere de Torres, 1314, no foliat; cit. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib, op. cit.*, pàg. 56, nota 5.

364. Arcadi GARCIA SANZ, «El derecho marítimo preconsular», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (Castelló de la Plana), XXXVI (1960), pàg. 47-74; Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat, op. cit.*, III/1, pàg. 236-237.

365. Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs de València y de las Cortes en el siglo XIII*, València, 2001, pàg. 327; Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat, op. cit.*, III/1, pàg. 240-241.

366. «El avia comprada la meitat en una gran nau qui és estada de jenoveses, e és fort bela nau, e és asats de covinents portadas, que totes vegadas porta més de .III. milia salmes, és nau de .IIII. anys» [1290]: ACA, C, CRD, Jaume II, núm. 1734; cit. Rolf EBERENZ, *Schiffe an den Küsten, op. cit.*, pàg. 223.

367. Vegeu *supra*, notes 353-354.

sedentaris.³⁶⁸ El creixement del tonatge —més fàcil en els bucs alts que en els baixos— augmentava la productivitat del vaixell, però exigia una millora simultània dels sistemes de propulsió i de direcció, així com més mariners experimentats. Les embarcacions grans requerien, doncs, tripulacions més nombroses i qualificades que les petites, capaces de manejar aparells complexos, amb veles de dimensions i formes diverses, i un nombre considerable de remes. Aquesta doble exigència, qualitativa i quantitativa, explica que els parçoners de naus, coques i galeres haguessin de buscar un tipus d'explotació comercial més evolucionat.

La solució va consistir a confiar-ne íntegrament la gestió al patró, enrolar una tripulació de mariners professionals, amb dret a sou i pacotilla, noliejat el gros de l'arqueig a mercaders i reduir el paper dels parçoners al de soci mut, sense gairebé altre dret que el de percebre la part corresponent del guany. Aquestes dues modalitats de constitució de les tripulacions coexistiren durant el primer quart del segle XIV, fins i tot en un mateix vaixell i en un sol viatge.³⁶⁹ En el nou sistema de gestió comercial del vaixell, el patró, si no disposava de prou recursos, podia aportar-lo a una societat, constituïda expressament per a fer un viatge comercial determinat. El contracte, en aquest cas, el concertava el capità amb els seus nous financers, sense que els parçoners en passessin a formar part.³⁷⁰

Quant als nòlits, es van registrar aleshores canvis importants: mentre que per als carregaments petits continuaren vigents els «a quintalades», per als grans es va adoptar una nova modalitat, designada amb el terme «a escar». Els preus, en el primer cas, van començar a dependre no sols de la distància a recórrer, el volum o el pes del carregament, les característiques del vaixell, la relació entre oferta i demanda de viatges al port de sortida i el context internacional, sinó també del valor de les mercaderies a transportar. Els naviliers tendiren a incrementar la quantia dels nòlits dels productes de luxe (espècies, draps aprimorats, teles de seda, grana) per tal de poder reduir la dels tragins dels articles corrents (cereals, fibres tèxtils, cuirs, alum, fusta, ferro, estany), una opció que es consolidaria al llarg del segle XIV. Tot i això, la incidència dels costos de transport en el preu final de les mercaderies, a començament de la centúria, era encara molt diferent: de l'ordre del 2 al 10% per a la llana i del 15 al 30% per al blat.³⁷¹ La introducció del nòlit «a escar», de provenença lígur, a Barcelona és encara poc coneguda:³⁷² no en

368. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, *op. cit.*, pàg. 56-57. Vegeu també *supra*, notes 43-45.

369. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 66, 194 i 198.

370. El 27 de febrer de 1316, Arnau de Cornella i Guillem de Costabella, copatrons de la coca *Bona Ventura*, constituïren societat, a Barcelona, amb Bernat Macià i Bernat de Malví per fer un viatge comercial a l'Imperi bizantí. Els patrons hi aportaven el vaixell, valorat en 550 lliures, i 50 lliures més en diners; els altres dos socis hi contribuïren amb 600 lliures més en metàl·lic. Els guanys es dividiren en quatre parts iguals: AHPB, Pere de Torre, lligall 2; ed. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 32-34.

371. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, *op. cit.*, pàg. 539, nota I.

372. Arcadi GARCIA SANZ, «Fletamentos catalanes medievales», *op. cit.*, pàg. 245-246; Manuel J. PELÁEZ, «Los contratos de fletamento», *op. cit.*, pàg. 107-117; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 202-203.

fan referència les *Ordinacions de la Ribera* ni el nucli barceloní primitiu del *Llibre del Consolat de Mar* (1266-1271), però ja apareix regulat al nucli antic valencià de l'esmentat codi (1283-1307).³⁷³ Es tractava d'un contracte en virtut del qual un patró, per un preu fet, posava a disposició d'un o més mercaders un vaixell, aparellat i amb la tripulació corresponent, per a un viatge determinat o per a un període concret de temps.³⁷⁴ En el primer cas, s'especificaven la ruta, els ports de partença i d'arribada; en el segon cas, el noliejador es reservava la facultat d'elegir lliurement els viatges que efectuaria l'embarcació durant el període de vigència del contracte.³⁷⁵ Jurídicament es diferenciava del nòlit «a quintalades» en el fet que no es tractava d'un arrendament d'obra, el transport, sinó de cosa, el vaixell, que viatjava a risc dels noliejadors.³⁷⁶ Una de les primeres referències a un nòlit «a escar» data de 1313: correspon a un viatge que va efectuar una coca des de Barcelona a Tunis i l'import va ser de 2.000 sous.³⁷⁷

Els armadors, amb les dues modalitats de nòlits, buscaven rendibilitzar com més aviat millor el vaixell; en alguns casos intentaven, fins i tot, cobrir-ne amb un sol viatge el preu de construcció.³⁷⁸ Els mercaders, per la seva banda, només acceptaven unes condicions de transport concordants amb els preus usuals de compra i de venda de les mercaderies amb què traficaven. Malauradament, per a aquesta època, no disposem mai de totes aquestes dades. Els interessos dels parçoners i els dels comerciants es contrabançaven en condicions variables. El problema de la relació entre el valor d'una embarcació i el del seu carregament òptim és també molt difícil d'elucidar. Charles Emmanuel Dufourcq, sobre una base heurística força àmplia, ha arribat a la conclusió que el valor del carregament podia significar entre el 10 i el 50% del del vaixell, i que el preu de les mercaderies a la plaça de destinació devia ser, com a mínim, el triple de la quantia del nòlit.³⁷⁹ Quina seria la vida útil d'un bastiment a la Mediterrània a començament del segle XIV? Tampoc no disposem d'informació precisa en aquest respecte. Tot i això, resulta interessant constatar que, el 1290, una nau grossa d'origen genovès, després de quatre anys de navegació, encara és catalogada com a «fort bella».³⁸⁰ En conseqüència, els beneficis dels propietaris d'embarcacions podien ser considerables, però eren sempre variables i aleatoris. L'estudi comparatiu

373. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, op. cit., vol. 1, pàg. 202-203.

374. Arcadi GARCIA SANZ, «Fletamentos catalanes medievales», op. cit., pàg. 245-246; Manuel J. PELÁEZ, «Los contratos de fletamento», op. cit., pàg. 109-110; Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, op. cit., pàg. 541-543; Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, op. cit., vol. 1, pàg. 202-203.

375. Manuel J. PELÁEZ, «Els contractes marítims medievals», a *Un mar de lleis*, op. cit., pàg. 219.

376. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, op. cit., vol. 1, pàg. 64.

377. ACA, RP, reg. 276, f. 53r; ACA, C, CRD, Jaume II, núm. 1299; cit. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, op. cit., pàg. 536, nota 8.

378. Andrés GIMÉNEZ SOLER, «Caballeros españoles en África», *Revue Hispanique* (París), 12 (1905), pàg. 347-348; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, op. cit., pàg. 539.

379. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, op. cit., pàg. 541.

380. Vegeu *supra*, nota 366.

del preu dels vaixells, el valor dels carregaments i l'import dels nolis aporta informació vàlida sobre les taxes de profit, però cada cas és únic.³⁸¹

Malgrat els avenços quantitativs i qualitativs experimentats per la flota barcelonina, els consellers encara obligaren, el 1284, Pere el Gran a ratificar, en el *Recognoverunt proceres*,³⁸² la mesura proteccionista promulgada el 1268 per Jaume I³⁸³ que prohibia als armadors i mercaders estrangers instal·lar taules d'acordar a Barcelona per contractar nòlits.³⁸⁴ Els grans perjudicats per aquestes restriccions continuaven sent els concurrents italians i provençals.

La política de control del cors iniciada per Jaume I no es va interrompre el 1282; els seus successors en perfeccionaren les llicències, cosa que acredita la dedicació d'una part de la flota barcelonina al «comerç alternatiu». Alfons el Franc, el 20 de juliol de 1288, va precisar la concessió de patents de cors: els titulars haurien d'obtenir una llicència de l'oficial reial competent, que els exigiria una fermança per tal que no ataquessin embarcacions d'estats aliats o neutrals, i es comprometrien a tornar al lloc de l'armament quan finalitzés la vigència de la concessió.³⁸⁵

El creixement de la demanda de vaixells, tant per part dels particulars com del sobirà, va dinamitzar, al darrer quart del segle XIII, la construcció naval a la platja de Barcelona. Pels volts de 1280, s'iniciaren les obres de fortificació de les drassanes de ponent. El projecte dels assessors de Pere el Gran consistia a transformar-les en un ampli recinte fortificat, de planta rectangular, amb torres de defensa als angles i obert només pel costat en què la grada penetrava al mar.³⁸⁶ El model inicial protegia les embarcacions dels robatoris i les agressions humanes, però no de les inclemències del temps. Els treballs, que per manca de recursos econòmics havien avançat a un ritme molt lent durant l'acme de la guerra de Sicília, es reactivaren el 1287, quan Alfons el Franc, aprofitant el contingent de mà d'obra gratuïta que li acabava de proporcionar la conquesta de Menorca, va destinar-hi trenta captius musulmans.³⁸⁷ El nou monarca va modificar, a més, la concepció de la fàbrica, afegint-li un sostre de bigues de fusta sobre arcs i pilars de pedra per aixoplugar els vaixells. Les obres, com a conseqüència tant de l'envergadura del projecte com dels reiterats problemes de pressupost de l'erari, progressaren, emperò, molt pausadament al llarg de la primera meitat del segle XIV.

381. Charles-Emmanuel DUFOURCO, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, *op. cit.*, pàg. 541.

382. La principal compilació de dret municipal, que serà analitzada més endavant.

383. Vegeu *supra*, nota 101.

384. AHCB, Llibre Verd, I, f. 228v-229r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 38. Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 240.

385. *Constitucions de Catalunya*, Barcelona, 1704, II, llib. 4, tit. 16, cap. 1 i 2; cit. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat*, *op. cit.*, III/1, pàg. 51.

386. Francesc CARRERAS CANDI, *Los dreñanes barcelonines. Sos inventartis y restauració*, Barcelona, 1928, pàg. 8-9; Adolf FLORENSA, «Las atarazanas de Barcelona», *Revista Nacional de Arquitectura* (Madrid), XIII-142 (1943), pàg. 15-17; Josefina MUTGÉ, *Política, urbanismo y vida ciudadana en la Barcelona del siglo XIV*, Barcelona, 2004, pàg. 183; Antoni RIERA I MELIS, «La construcció de infraestructuras», *op. cit.*, pàg. 760.

387. ACA, C, reg. 71, f. 22r. Agraïixo al doctor Stefano Cingolani la referència arxivística d'aquest document.

L'evolució de les comandes i de les societats mercantils

Després de 1280, la comanda, forma típica de cooperació comercial a curt termini, va continuar gaudint d'una gran acceptació entre la burgesia barcelonina, com es desprèn de l'aparició de dues noves modalitats, «missa in comuni» i «missa in societa-te». En la del primer tipus —que Josep M. Madurell i Arcadi Garcia han qualificat com la més habitual del comerç marítim barceloní—,³⁸⁸ una sèrie de negociants aportaven un contingent important de mercaderies, sovint el carregament sencer d'un vaixell, i les valoraven en parts alíquotes, d'acord amb les quals es repartirien els possibles beneficis a la tornada.³⁸⁹ La segona guisa de comanda, documentada des del 1298, consistia en l'aportació de diners a una societat ja constituïda, circumstància per la qual serà analitzada més endavant, conjuntament amb la companyia.

Els mercaders barcelonins, per a no ser exclosos d'unes rutes comercials cada cop més rendibles i competitives, havien de crear, emperò, concentracions de capital fortes i estables; sense abandonar les comandes, havien de desenvolupar tècniques comercials menys efímeres, més eficients i professionalitzades. La presa de consciència d'aquesta necessitat explica l'interès que, des del 1290, suscitaven entre la burgesia barcelonina les societats mercantils, especialment les companyies, que van incorporar aleshores innovacions importants. Els seus objectius fonamentals continuaren sent els viatges comercials, per mar³⁹⁰ o per terra,³⁹¹ o l'explotació d'un obrador³⁹² o d'una taula de mercat.³⁹³ En aquest vessant, l'única novetat documentada, després de 1282, és la societat per a l'armament naval, tant per a vaixells propis³⁹⁴ com prestats.³⁹⁵ Els canvis principals es registraren, doncs, en l'estructura.

Les companyies, tot i no ampliar gaire el nombre de membres, gestionaren, del 1290 ençà, quantitats creixents de diners i tendiren a prolongar el seu període de vigència, que en alguns casos va arribar al cinc anys.³⁹⁶ L'avenç més important va consistir, emperò, en l'acceptació de quantitats en metàl·lic de persones que no gaudien de la condició de socis, sota la forma dels contractes de comanda «missa in societa-te». Encara que gestionats conjuntament pels associats, el capital social —integrat per les seves aportacions— i els dipòsits rebuts de terceres persones no es confonien, car, mentre que els socis tenien dret a una quota de guany proporcional a la participació respectiva, els comandants percebien les tres quartes parts dels beneficis corres-

388. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 95.

389. *Ibidem*, pàg. 95.

390. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 209-213.

391. *Ibidem*, vol. I, pàg. 213.

392. *Ibidem*, vol. I, pàg. 213-220, i vol. II, pàg. 15-16. Vegeu també *infra*, nota 432.

393. *Ibidem*, vol. I, pàg. 220-225.

394. *Ibidem*, vol. I, pàg. 206-207.

395. *Ibidem*, vol. I, pàg. 207-209, i vol. II, pàg. 18-19.

396. Vegeu *supra*, notes 392 i 401.

ponents a les seves inversions; el quart restant se'l reservaven els socis en concepte de gratificació pel seu treball.³⁹⁷ Aquesta pràctica va posar en mans de les companyies quantitats de diners importants: el capital de la companyia dels Finestres ascendia, el 1297, a 20.000 lliures.³⁹⁸ Les grans companyies es dedicaven a tota mena de negocis, des del comerç a l'engròs fins a la banca.

TAULA 3. COMPANYIES BARCELONINES DE COMENÇAMENT DEL SEGLE XIV

Any	Socis	Capital social	Finalitat	Durada
1291	Domènec d'Om, ciutadà de Barcelona, i Guillem Parellada, ciutadà de Mallorca ³⁹⁹		Armar en cors una galera	La del viatge
1296	Ramon de Tarascó, ciutadà de Barcelona, i Ramon de Capcir, veí de Perpinyà ⁴⁰⁰	1.770 l.	Comerciar per mar i per terra	Indeterminada
1297	Berengueró de Finestres i Berenguer de Finestres, canvistes de Barcelona ⁴⁰¹	20.000 l.	Explotar una taula de canvi i comerciar per mar i per terra	5 anys
1301	Pere Vallès i Antoni Blanes, pellissers barcelonins ⁴⁰²	31 l.	Comerciar per mar	1 any
1314	Ramon d'Arters i Salvador ⁴⁰³	282 l. 5 s.	Un viatge comercial a Sicília	La del viatge
1314	Guillem de Fenollet, Berenguer Ferrer, Bernat Coscoll i Bernat Macià ⁴⁰⁴	800 l.	Un viatge comercial a Xipre	La del viatge

Es tractava d'un model d'associació menys eventual que la societat, atès que la seva durada solia ser més prolongada i els seus membres estaven vinculats entre si per un pacte de fidelitat mútua i d'assistència recíproca, en la salut i en la malaltia.⁴⁰⁵ Podien disposar, fins i tot, de diverses seus: alguns mercaders o menestrals barcelonins,

397. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils, op. cit.*, vol. II, pàg. 22-23 i 24-25.

398. *Ibidem*, vol. I, pàg. 214, i vol. II, pàg. 25-27; Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 323.

399. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils, op. cit.*, vol. II, pàg. 17-18.

400. *Ibidem*, vol. II, pàg. 23-24.

401. *Ibidem*, vol. II, pàg. 25-27.

402. *Ibidem*, vol. II, pàg. 27-28.

403. *Ibidem*, vol. II, pàg. 28-29.

404. *Ibidem*, vol. II, pàg. 29-30.

405. «Declaramus tamen quod, si contigerit nos vel alterum nostrum infirmari infra dictum annum, quod faciemus expensas infirmitatis nostrum de comuni»: Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils, op. cit.*, vol. II, pàg. 28.

pels volts de 1300, començaren a constituir companyies amb homòlegs mallorquins⁴⁰⁶ o perpinyanesos.⁴⁰⁷

La banca de dipòsit

Després de 1282, les referències documentals sobre els banquers s'incrementen considerablement a Barcelona. En la documentació privada i els registres de la Cancelleria apareixen, només per a la dècada de 1280, vint-i-dos homes que ostenten títol de canvis-tes.⁴⁰⁸ Aquesta xifra no reflecteix, emperò, el conjunt del col·lectiu, atès que altres fonts coetànies acrediten que hi havia altres veïns que gestionaven taula sense haver adoptat l'esmentat qualificatiu professional. Aleshores ja havien concentrat les seves taules en un indret del barri de la Ribera, als carrers dels Canvis Vells i dels Canvis Nous i a la plaça dels Canvis. A mesura que els banquers incrementaven la seva intervenció tant en el comerç com en les finances públiques, creixien la seva riquesa i prestigi.⁴⁰⁹ Al costat d'individus poc coneguts, que ascendien socialment per mitjà de la banca, mercaders experimentats⁴¹⁰ i membres de les famílies patrícies⁴¹¹ establien taula. La banca «esdevenia respectable»⁴¹² i començava a rebre diners fins i tot de membres de l'alta clerecia.⁴¹³

Aquests financers professionals no circumscriuen, tanmateix, la seva activitat als préstecs ordinaris, a curt termini i amb interessos moderats; destinaven també una part del seu propi capital i dels dipòsits a operacions més arriscades i rendibles, com els préstecs i els canvis a risc de mar, dues modalitats de contractes que gaudiren, durant el darrer quart del segle XIII, d'una gran acceptació entre els mercaders barcelonins, bàsicament entre els que operaven a Sicília i a Alexandria.⁴¹⁴ Especialment

406. Jaume Sesfont, entre 1292 i 1300, es va associar amb els mallorquins Termes i Calvi, per especular amb els deutes d'altri i amb operacions de crèdit: Carme BATLLE, Joan Josep BUSQUETA i Coral CUADRADA, «Notes sobre l'eix comercial», *op. cit.*, pàg. 37.

407. Ramon de Tarascó i Ramon de Capcir, veí de Perpinyà, constituïren, el 24 de maig de 1296, una companyia per temps indefinit, per a comerciar conjuntament, que seria gestionada alhora des de Barcelona i Perpinyà: vegeu *supra*, nota 400.

408. Manuel RIU, «La banca i la societat», *op. cit.*, pàg. 202; Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 317; Antoni RIERA I MELIS i Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 244.

409. En el seu testament, redactat el 1280, Guillem d'Ape, va deixar a la seva família un patrimoni considerable, que incloïa una participació en un molí local i diverses vinyes a la rodalia de la ciutat, i 6.000 sous per a la salvació de la seva ànima: ACB, 4-8-87; cit. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 317, nota 33.

410. Com Joan Banyeres, Bernat Desfont, Arnau Lull i Ramon Fiveller.

411. Dels Espiells, Vic i Romeu.

412. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 318.

413. El canviador barceloní Guillem de Vic, creditor reial, declarava haver rebut, el 1299, d'Eime-ric Bou, canonge, 2.000 sous que el bisbe havia obtingut per la cinquena part del lucre generat pel comerç clandestí amb Alexandria, que li corresponia: André E. SAYOUS, *Els mètodes comercials*, *op. cit.*, pàg. 167-168; Manuel RIU, «La banca i la societat», *op. cit.*, pàg. 202.

414. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. 1, pàg. 43-44 i 58-59

adient es va revelar aleshores el canvi marítim, pel fet de sumar a les funcions de crèdit i de cobertura del risc del viatge —ja analitzades— la de transferència de diners entre dues places. Diversos canvis presos a Barcelona sobre la nau *Sant Francesc* pel seu copatró Joan Cap, entre el 27 de maig i el 18 de juliol de 1295, per a un viatge a Alexandria, han permès establir-ne el for, que oscil·la entre 1,3 i 1,2 besants vells d'Alexandria per 20 sous de Barcelona. El besant es cotitzava aleshores, a la Ciutat Comtal, pels volts del 14 sous; els esmentats canvis van ser concertats, doncs, per sobre de la par, amb pèrdua per al creditor en el viatge d'anada, circumstància que sembla indicar una migradesa, a Barcelona, de transferències amb destí a Alexandria. El creditor només podia compensar les pèrdues de l'anada amb els guanys que li fornïa, al retorn, la venda a Barcelona de les mercaderies adquirides al port egipci amb la liquidació del canvi.⁴¹⁵

Els banquers, a mesura que duïen a terme operacions més quantioses i arriscades, abandonaven rutines, simplificaven les gestions i creaven un llenguatge específic. Els seus llibres de comptes es convertien en instruments eficients de control financer. Tot i que els primers exemplars conservats daten de la darrerria del segle XIV, no hi ha dubte que, pels volts de 1280, els banquers barcelonins ja portaven, en vernacle, un llibre major, sintètic,⁴¹⁶ i un llibre de transaccions diàries, analític,⁴¹⁷ als quals el ja esmentat *Recognoverunt proceres* conferiria, el 1284, valor probatori en cas de litigi, si havien estat jurats davant el veguer.⁴¹⁸ D'aquestes constatacions no se n'ha de deduir, emperò, que ja haguessin descobert la comptabilitat per partida doble, tècnica que, tot i alguns assajos precoços,⁴¹⁹ no es difondria fins al darrer quart del segle XIV, lentament i d'una manera imperfecta.⁴²⁰

Entre 1282 i 1317, els banquers barcelonins reduïren considerablement el decalatge tècnic respecte als seus homòlegs italians. La Corona va haver de continuar protegint de la concurrència estrangera els canvistes locals,⁴²¹ tot exigint-los ja, com a contrapartida, aportacions creixents de capital per a finançar la seva costosa política exterior. Alfons el Franc, a la darrerria del seu regnat, devia a Berenguer de Finestres

415. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. I, pàg. 58-61, i vol. II, pàg. 322-331.

416. Organitzat d'acord amb els comptes personals dels clients.

417. Stephen P. BENSCH, «La primera crisis bancaria», *op. cit.*, pàg. 319.

418. «Item super solutionibus qui fiunt per campsores Barchinone alicui creditori, nomine sui debitori, quod creditor libris eorum, si probetur iurati in posse vicarii Barchinone»: Antonio M. ARAGÓ i Mercè COSTA (ed.), *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1971, pàg. 12.

419. Com el llibre de comptes de la companyia Mitjavila, Espasser i Puigmoradell, de 1334: Josep Maria MADURELL, «Contabilidad de una compañía mercantil barcelonesa (1334-1342)», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), xxxv (1965), pàg. 457-546.

420. Víctor HURTADO, *Llibre de deutes, trameses i rebudes de Jaume de Mitjavila i companyia. 1345-1370. Edició, estudi comptable i econòmic*, Barcelona, 2005, pàg. 345-350; Rafael CONDE, «Las actividades y operaciones de la banca barcelonesa trecentista de Pere Descaus y Andreu d'Olivella», *Revista Española de Financiación y Contabilidad* (Madrid), xvii (1988), pàg. 165.

421. El 1283, un mercader de Lucca hauria d'encarregar a la banca de Guillem Pere d'Usall el cobrament de les quantitats que li devien mercaders catalans: Stephen P. BENSCH, «La primera crisis bancaria», *op. cit.*, pàg. 321.

254.000 sous.⁴²² El seu successor, Jaume II, incapaç de retornar aquestes macrodeutes en comptant, va optar per indemnitzar el seu creditor a mig termini, amb la cessió de rendes reials a Mallorca, Menorca, València i Catalunya, i amb la concessió de llicències d'exportació de blat sicilià.⁴²³

La banca, les finances reials i la participació en el comerç a l'engròs de gra van permetre a Berenguer de Finestres assumir operacions financeres i mercantils d'una magnitud sense precedents fins aleshores; sobretot després de 1297, quan es va associar amb el seu nebot Berengueró de Finestres, per a constituir una companyia —ja esmentada— amb un capital de 20.000 lliures.⁴²⁴ La rendibilitat dels seus negocis depenia, emperò, del ritme dels reemborsaments del sobirà. Les primeres dificultats aparegueren el 1298, quan va començar a córrer per Barcelona el rumor que Berenguer de Finestres es negava a retornar els dipòsits i a fer transferències de diners entre els impositors.⁴²⁵ Les sospites, l'any següent, no sols s'incrementaren, sinó que s'es-tengueren també a dos altres canvistes barcelonins, Bartomeu Sendra i Pere de Sant Pere, que li havien concedit préstecs.⁴²⁶ Jaume II també patia aleshores una forta manca de liquiditat: el 31 de desembre de 1299, quan els seus deutes ja havien superat les 300.000 lliures, havia de vendre parts del patrimoni reial.⁴²⁷ La morositat reial ja havia obligat Berengueró de Finestres a retardar, el novembre d'aquell mateix any, els pagaments als seus dipositants.⁴²⁸

Les fonts no proporcionen gaires detalls sobre les causes d'aquesta primera crisi bancària barcelonina, però devia estar relacionada amb els canvis comercials i polítics provocats per la Pau d'Anagni. Dimanava, si més no en part, del trencament d'hostilitats entre la Corona d'Aragó i el regne de Sicília, que, tot i que no va col·lapsar l'activitat mercantil dels catalans a l'illa, va privar —com ja s'ha exposat— el comte rei del control de les llicències d'exportació de gra.⁴²⁹ No devia ser tampoc aliena al bloqueig, el 1298, dels accessos marítim a Montpeller⁴³⁰ i a l'exigència sistemàtica de les lleudes de Narbona i Aigüesmortes entre el cap d'Agde i el delta del Roine,⁴³¹ que trasbalsaven el mercat tèxtil a Barcelona.⁴³² No es pot desvincular finalment de la re- incorporació coetània de l'arxipèlag balear al regne de Mallorca ni de la subsegüent

422. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 322.

423. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 322-323.

424. Vegeu *supra*, nota 398.

425. ACA, C, reg. 112, f. 68r-68v; reg. 113, f. 191v; reg. 114, f. IV, 45v i 50r; cit. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 324, nota 61.

426. ACA, C, reg. 113, f. 191v; reg. 114, f. 11r-11v; cit. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 324, nota 62.

427. ACA, C, reg. 197, f. 66r-66v; cit. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 325, nota 69.

428. Stephen P. BENSCH, «La primera crisi bancària», *op. cit.*, pàg. 325.

429. Vegeu *supra*, notes 279, 283 i 287, i *infra*, notes 484-485.

430. Vegeu *supra*, nota 307.

431. Vegeu *supra*, nota 308.

432. La companyia dels Finestres, el 15 de març de 1297, havia confiat a Ramon de Tarascó l'obra-dor de draperia que posseïa a Barcelona i 2.000 lliures perquè les esmerçés en la compra i venda de draps (vegeu *supra*, notes 392 i 401). L'encariment de les importacions de teles occitanes i francoseptentrionals

reforma de la lleuda de Cotlliure, endegada pel monarca illenc, que va degradar l'estatut aranzelari dels comerciants barcelonins al Rosselló.⁴³³

Les dificultats dels canvistes barcelonins, tanmateix, no eren imputables sols a causes externes; dimanaven també de la seva pròpia ambició, que ja no se circumscrivia a les activitats de canvi i el maneig limitat de capitals. Amb la confiança que els prodigava el domini creixent de la tècnica comptable, acceptaven dipòsits d'alta quantia, efectuaven operacions de crèdit complexes i assumien delerosos el paper —sempre arriscat— de posar a disposició del sobirà una bona part dels recursos que els havien confiat impositors particulars. Allò que més sorprèn de l'actuació d'un conjunt de banquers de la Ciutat Comtal, encapçalat per Berenguer de Finestres i Tomàs de Vic, no és sols la gran escala de les seves operacions, tant pel que fa a la quantia com a la dispersió geogràfica, sinó la seva dependència creixent de les finances de la Corona.⁴³⁴ Quan un canvi de la conjuntura política o financera no permeti Jaume II complir puntualment les seves obligacions financeres, tot el sistema trontollarà. Inserirides en aquest context d'incertesa cobren tot el seu sentit les mesures adoptades a les Corts de Barcelona del febrer 1300 i de Lleida del març de 1301 per a sanejar la banca a Catalunya, per a determinar les responsabilitats dels canvistes i aportar prou seguretat a las seves transaccions.⁴³⁵ Aquesta normativa ha estat analitzada per diversos experts de generacions i formació força dissemblats.⁴³⁶

Els legisladors i el sobirà, davant la primera crisi bancària important, van acordar, a les Corts de Barcelona, que els canviadors abatuts o que fessin fallida en el futur no podrien tornar a obrir taula de canvi ni exercir cap mena de càrrec públic; serien declarats infames i romandrien presos, a pa i aigua, fins que haguessin satisfet tots els seus deutes. Disposaren també que els titulars de taules de canvi haurien de registrar puntualment, al seu llibre major jurat, totes les quantitats rebudes dels seus clients i les transferències de diners entre comptes (dites), les quals, des d'aleshores, serien equiparables als dipòsits en metàl·lic («depositum et comandam») i el seu pagament no podria ser posposat ni tan sol pel rei. L'any següent, a les Corts de Lleida, es van votar mesures addicionals per a afermar les garanties dels impositors: els canviadors respondrien dels dipòsits que els fossin confiats amb tots el seus béns i no podrien tenir taula sense haver lliurat prèviament, en concepte de fiança, 1.000 marcs d'argent, si l'obrien a Barcelona o Lleida, i 300 marcs d'argent, si ho feien a la resta de

provocat per la nova política duanera dels Capets al Baix Lenguadoc reduiria, doncs, la rendibilitat de l'esmentat establiment.

433. Antoni RIERA I MELIS, «La lezda de Colliure bajo la Administración mallorquina. I: La reforma de aranceles de finales del siglo XIII», *Acta Historica et Archaeologica Medievalia* (Barcelona), 1 (1980), pàg. 91-125; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca, op. cit.*, pàg. 165-178.

434. Stephen P. BENSCH, «La primera crisis bancaria», *op. cit.*, pàg. 325.

435. *Cortes de los antiguos reinos, op. cit.*, pàg. 168-170 i 186-188.

436. André E. SAYOUS, *Els mètodes comercials, op. cit.*, pàg. 96; Abbot Payson USHER, «La banca de depósito», *op. cit.*, pàg. 157-181; Josep Maria MADURELL, «Quiebras en la vida mercantil catalana», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), LIX (1969), pàg. 577-670; Manuel RIU, «La banca i la societat», *op. cit.*, pàg. 187-224; Antoni RIERA I MELIS i Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 243-244.

ciutats o viles de Catalunya. Solament després d'haver pagat la fermança corresponent, el canviador podria cobrir la taula amb el tapís amb l'escut de la ciutat, la qual cosa indicava que, en endavant, la seva oficina era garantida. Aquells que no paguessin la garantia haurien de treballar amb la taula descoberta, per a advertiment dels seus clients. Des d'aleshores, coexistirien dues categories de canvistes: els garantits (banquers) i els no garantits (canvistes manuals de moneda).⁴³⁷

Al revés d'altres sobirans coetanis, endeutats amb jueus o llombards, Jaume II no podia desterrar alguns dels banquers més importants del país, que li havien proporcionat crèdits quantiosos i que ocupaven, a més, càrrecs estatals. Després d'intentar restablir la confiança dels inversors en la banca mitjançant un conjunt coherent de lleis que refermaven les garanties dels dipòsits, el monarca va rescabalar Berenguer de Finestres, Pere de Sant Pere i Bartomeu Sendra, els seus principals suports financers, amb una moratòria de deutes («elongamentum debitorum»),⁴³⁸ concessió difícilment compatible amb la normativa establerta a les Corts de Lleida.

Aquestes concessions reials, que no haguessin tingut conseqüències importants en el cas de deutors no especialitzats, van ser, tanmateix, letals per als banquers, ja que eren incompatibles amb la natura mateixa del seu negoci. Berenguer de Finestres, Pere de Sant Pere i Bartomeu Sendra no es recuperaren mai d'aquesta primera crisi, tot i que, Jaume II, pels seus qualificats serveis, els concedís, el 1309, el sobreseïment de totes les causes civils i criminals en què continuaven imputats.⁴³⁹

Conscient que la comunitat financera barcelonina no podia continuar proporcionant a la Corona crèdits d'alta quantia i sense garanties, Jaume II, per a finançar la seva ambiciosa política exterior va començar a sol·licitar préstecs a banquers estrangers. El 1300, ja va rebre 10.000 florins d'or i 8.068 sous d'un home de negocis florentí resident a Avinyó.⁴⁴⁰ Durant el primer terç del segle XIV, les poderoses banques italianes iniciaren lentament la seva penetració a Barcelona.⁴⁴¹ Els reiterats problemes de liquiditat obligaren, doncs, el sobirà a derogar *de facto* les mesures proteccionistes instaurades pels seus avantpassats, i els canvistes barcelonins a enfrontar-se, en el mercat local de capitals, amb poderosos concurrents externs.

Les mesures adoptades per les autoritats arran de la crisi de 1298-1299 no degueren eradicar, emperò, els problemes de solvència de les banques catalanes, atès que els creditors, exasperats per les reiterades pèrdues dels dipòsits, obligarien els legisladors a endurir les sancions contra les fallides i la fuga de canvistes. El 1321, les Corts

437. Abbot Payson USHER, «La banca de depósito», *op. cit.*, pàg. 160.

438. Stephen P. BENSCH, «La primera crisis bancaria», *op. cit.*, pàg. 326.

439. ACA, C, reg. 206, f. 60r-61r; cit. Stephen P. BENSCH, «La primera crisis bancaria», *op. cit.*, pàg. 326, nota 72.

440. ACA, C, reg. 268, f. 44r-44v; cit. Stephen P. BENSCH, «La primera crisis bancaria», *op. cit.*, pàg. 326, nota 73.

441. Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «Operaciones de los Peruzzi y los Acciaiuoli en la Corona de Aragón durante el primer tercio del siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 7 (1971), pàg. 285-311; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 10 (1980), pàg. 396-407 i 454-455.

de Girona aprovaren que el canviador abatut fos declarat infame i ajusticiat, i que els seus béns fossin venuts en subhasta per a pagar els seus creditors.⁴⁴²

El paper de la banca en el mercat de crèdit a llarg termini va ser força més limitat que en el de curt termini; es va circumscriure a fer d'intermediari entre els venedors i els compradors de censals i de violari.⁴⁴³ Durant el segon quart del segle XIV, ambdós contractes esdevindrien, un cop tancada la controvèrsia sobre la seva licitud moral, el mitjà precipu de finançament del Consell Municipal.⁴⁴⁴ Els banquers, aleshores, ja actuaven també com a mediadors en les compravendes d'immobles; quan ambdues parts ja havien arribat a un acord sobre les condicions de la transacció, el comprador dipositava el preu en una taula de canvi, el titular de la qual, un cop rebuda la conformitat del notari, el transferia al compte del venedor. Els guanys que aquestes transaccions proporcionaven als banquers no resulten encara gaire clars, tot i que sovint el venedor no retirava la quantitat ingressada al seu compte. No s'ha pogut comprovar si el canvista percebia alguna quantitat per aquestes transferències.⁴⁴⁵ Els dipòsits bancaris no eren retribuïts quan es tractava de comptes a la vista; el guany del dipositant consistia en els serveis que li prestava el banc; principalment per la fe pública que els llibres comptables conferien a les operacions assentades, que li estalviaven reclamacions i visites al notari.⁴⁴⁶ Aquests avantatges expliquen que molts petits mercaders i menestrals disposessin de comptes bancaris, tot i que només movien quantitats força mòdiques de diners.

L'ofici de canviador, tot i els riscos que implicava i l'estricta control a què els sotmetien les autoritats centrals i locals, conservaria, després de 1321, el seu atractiu i el seu prestigi. A la primera meitat del segle XIV, trenta-tres canviadors ocuparen escons al Consell de Cent, entre els quals diversos pares i fills, com els Isern (Bernat i Berenguer), els de Sarrià (Arnau i Berenguer), els Ferrer (Pere i Berenguer) i els Sesoliveres (Guillem i Bernat).⁴⁴⁷

Les reestructuracions del comerç exterior

Entre 1282 i 1317 es van registrar quatre canvis importants en el comerç exterior barceloní i català: un ascens important de l'activitat mercantil i naval a Sicília, un increment substancial de l'activitat als ports de la mar Tirrena, un arranja-

442. Abbot Payson USHER, «La banca de depósito», *op. cit.*, pàg. 163; Manuel RIU, «La banca i la societat», *op. cit.*, pàg. 204.

443. Abbot Payson USHER, «La banca de depósito», *op. cit.*, pàg. 164.

444. Jean BROUSSOLLE, «Les impositions municipales de Barcelona de 1328 à 1462», *Estudios de Historia Moderna* (Barcelona), 5 (1955), pag. 3-164; Antoni RIERA i MELIS i Gaspar FELIU i MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 237.

445. Abbot Payson USHER, «La banca de depósito», *op. cit.*, pàg. 164.

446. Antoni RIERA i MELIS i Gaspar FELIU i MONTFORT, «Activitats econòmiques», *op. cit.*, pàg. 243.

447. Manuel RIU, «La banca i la societat», *op. cit.*, pàg. 205.

ment dels fluxos de mercaderies al Mediterrani oriental als vets comercials instaurat per la Santa Seu arran de la caiguda del bastió cristià de Sant Joan d'Acre en poder dels mamelucs i l'establiment d'una línia marítima amb Flandes i Anglaterra com a conseqüència de la reobertura de l'estret de Gibraltar a la navegació comercial.

El Magrib va continuar sent, després de 1282, una àrea a la qual els mercaders barcelonins dedicaren una atenció especial, com es desprèn de l'enquesta redactada a Barcelona amb motiu d'un contenciós —ja esmentat— sobre la recaptació de la lleuda de Tortosa.⁴⁴⁸ Hi apareixen documentats, per al període comprès entre 1282 i 1292, quinze viatges amb destinació al Magrib occidental⁴⁴⁹ (nou a Ceuta, dos a Alcúdia, dos a Safi i dos a Salé) i set rumb al Magrib central⁴⁵⁰ (tres a Honein, dos a Orà, un a Mazagran i un altre a Togo). L'absència d'Ifriqiya no és deguda a la inexistència de viatges, sinó a un dèficit heurístic. L'enquesta estava destinada a comprovar si els vaixells grossos, en els seus trajectes des de Barcelona als ports del sultanats de Granada i de Barbaria, estaven subjectes al pagament de la lleuda de Tortosa, i aquells només passaven entre el delta de l'Ebre i les illes Balears quan es dirigien al Magrib central i occidental. No obstant el biaix informatiu del document, sembla que, en les èpoques d'escassetat frumentària i durant les fases àlgides de la guerra de Sicília, quan la navegació comercial esdevenia insegura a la Mediterrània central, els homes de negocis catalans desviaven part de la seva activitat cap la Barbaria occidental, on adquirien sobretot blat.⁴⁵¹ Del 1295 ençà, a mesura que la canalització dels conflictes per la via diplomàtica va contribuir a augmentar la seguretat als canals de Sardenya i de Sicília, els vaixells i els comerciants barcelonins tendiren a concentrar el seus viatges al Magrib oriental, als ports del sultanat de Tunis,⁴⁵² ben connectat amb els sicilians i el d'Alexandria. El seu replegament de les places marínides i abdalwadites va ser aprofitat pels seus homòlegs mallorquins,⁴⁵³ valencians i castellans. Només el 1302, durant una crisi frumentària, el Consell de Barcelona va intentar infructuosament reprendre les adquisicions directes de cereals al Marroc.⁴⁵⁴ Algunes de les poques embarcacions

448. Vegeu *supra*, notes 102 i 103.

449. Carme BATLLE, Joan Josep BUSQUETA i Coral CUADRADA, «Notes sobre l'eix comercial», *op. cit.*, pàg. 44-46.

450. *Ibidem*, pàg. 44-46.

451. Pere Sacosta, mercader de Barcelona, explica als enquestadors que, pel volts de 1280, hi anava «continuo emendo frumentum» (Carme BATLLE, Joan Josep BUSQUETA i Coral CUADRADA, «Notes sobre l'eix comercial», *op. cit.*, pàg. 39). Bernat Mascarell i Deushovol de Cànoves declaren haver traslladat, amb les seves embarcacions, diversos carregaments de blat des del Magrib occidental fins a Barcelona, cap al 1287, durant les crisis frumentàries que havia patit la ciutat (*Ibidem*, pàg. 36).

452. Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, *op. cit.*, pàg. 266; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 38.

453. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, *op. cit.*, pàg. 369-372; Antonio ORTEGA, *El reino de Mallorca y el mundo atlántico (1230-1349). Evolución político-mercantil*, la Corunya, 2008, pàg. 163-168; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 37, 38 i 39.

454. AHCBC, LC, I, f. 39v; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 101-102; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, *op. cit.*, pàg. 367.

barcelonines que es dirigien als ports del sultanat de Tremissèn feien escala a Mallorca, on completaven el carregament.⁴⁵⁵

La relació d'intercanvis entre Catalunya i els emporis berbers no va experimentar canvis importants entre 1282 i 1317. Els mercaders barcelonins continuaren venent-hi oli, vi, fruits secs, coltells, fustanys i draps francesos;⁴⁵⁶ entre les seves compres seguien preponderant els cuirs, les pells, la cera, les figues, els dàtils, la llana, l'alum i el blat, així com els esclaus negres i el vori, provinents de l'Àfrica subsahariana, i les espècies orientals.⁴⁵⁷ Procuraren, com en l'etapa anterior, que la balança de pagaments es tanqués amb un saldo favorable. En la generació de l'anhelat superàvit auri degueren continuar jugant un paper important les exportacions clandestines de minerals, armament, fusta, pega i altres mercaderies estratègiques, així com la venda de nòlits a comerciants magribins.

Hi hagué, en canvi, innovacions importants a l'escenari sicilià. La conquesta de l'illa no sols va afavorir la penetració dels homes de negocis i dels naviliers barcelonins i catalans a un mercat amb excedents de productes agropecuaris i deficitari d'articles manufacturats, sinó que també va afermar la seva presència a les places de la mar Tirrena i va repercutir positivament en els seus periples per la Mediterrània oriental, que esdevingueren més segurs. Abans del Vespro, ja hi havia colònies de catalans si més no a Messina⁴⁵⁸ i a Palerm⁴⁵⁹. Actualment, a la llum de les referències documentals aportades del 1980 ençà per Carme Batlle i Rafael Conde,⁴⁶⁰ resulta difícil continuar afirmant, com encara ho feia Mario del Treppo el 1972, que la conquesta militar i el control polític del territori van obrir als catalans els mercats de Sicília.⁴⁶¹ La seva activitat comercial i financera, sense assolir les cotes

455. Tot i que el primer cas documentat correspon a 1339, és molt probable que aquesta pràctica es remuntés a la primera dècada de la centúria: Daniel DURAN, «A propòsit d'una expedició comercial de Mallorca a Honein el 1339. El 'Qüern de caregar en Malorque per lo viatge a Honein de la nau d'Arnau Spaher e d'en Romeu d'Olzinelles'», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma de Mallorca), 65 (2009), pàg. 31-56.

456. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 37-39; Carme BATLLE, Joan Josep BUSQUETA i Coral CUADRADA, «Notes sobre l'eix comercial», *op. cit.*, pàg. 39 i 40.

457. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 33-39; Carme BATLLE, Joan Josep BUSQUETA i Coral CUADRADA, «Notes sobre l'eix comercial», *op. cit.*, pàg. 39.

458. On operava, al tercer quart del segle, un conjunt de mercaders integrat per Julià Mercer, Pere Berenguer, Pere de Roses, Bernat de Caldes, Pere Giner, Guillem Roset, Arnau de Cors, Bernat Bonet, Guillem Sarriera, Bernat Palmenter, Pere de Lorida, Guillem d'Oda i Jaume Martí: Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília», *op. cit.*, pàg. 156-159.

459. Plaça que freqüentaven, en les dècades anteriors a l'alçament antiangeví, Berenguer Satria, Bartomeu Despuig i Ponç de Vilanova: Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília», *op. cit.*, pàg. 158.

460. Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília», *op. cit.*, pàg. 147-186; Rafael CONDE, «Los Lull: una familia», *op. cit.*, pàg. 382-383.

461. «Prima del Vespro le attività mercantili dei catalani nell'isola erano pressoché inesistenti, e no per colpa della documentazione scarsa, quale pur ci informa delle iniziative dei catalani come armatori e come pirati lungo le rotte siciliane»: Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, *op. cit.*, pàg. 149.

de la lígur o de la toscana,⁴⁶² ja hi era considerable des de l'època de Manfred de Hohenstaufen.

El sobirà va considerar, tanmateix, una empresa pròpia la conquesta de Sicília i va organitzar l'explotació del nou mercat en profit de la Corona, de l'exèrcit feudal d'ocupació, dels oficials de la nova administració i dels armadors catalans, que havien de garantir les comunicacions entre les riberes ibèriques i sícules. La precarietat inicial del seu domini i l'afany d'evitar una caiguda dels ingressos aranzelaris expliquen que el sobirà, alhora que es mostrava magnànim amb els seus nous súbdits i ratificava als homes de negocis lígurs el favorable estatut mercantil⁴⁶³ que els havia concedit Manfred de Hohenstaufen,⁴⁶⁴ no concedís cap privilegi comercial als homes de negocis catalans. Per als dissenyadors de la política exterior de Pere el Gran, el suport de les ciutats marítimes de la «Confederació» a una empresa que reforçava la seva presència en ambdues conques de la Mediterrània estava garantida; la neutralitat lígur, en canvi, no es podia donar per descomptada, malgrat l'adscripció dels seus governants al bàndol gibel·lí; requeria unes compensacions adients. La iniciativa contemporitzadora del comte rei va provocar l'efecte esperat: el Comú es va mantenir al marge de la contesa i no va impedir als seus súbdits més audaçs posar-se al servei d'ambdós bàndols. Pere el Gran va concedir també una atenció particular a tots els toscans, no sols als pisans, tant per a assegurar-se'n la col·laboració com per al volum d'operacions comercials i financeres que desenvolupaven als mercats illencs.

A la mort de Pere el Gran, el 10 de novembre de 1285, el seu secundogènit, l'infant Jaume, és coronat rei de Sicília. L'atenuació dels vincles polítics entre Catalunya i Trinàcria és contrarestada, tanmateix, amb la confirmació en els seus càrrecs dels oficials ibèrics i el reforçament de les relacions econòmiques. El 18 de febrer de 1286, el nou sobirà autoritza els catalans a extreure cereals de l'illa per a l'abastament del mercat interior del Principat.⁴⁶⁵ Uns quants dies després, el 22 de febrer, els reconeix el dret d'establir-hi consolats⁴⁶⁶ i declara inaplicable als seus vaixells, carregaments i béns el *ius naufragii*.⁴⁶⁷ Els mercaders barcelonins, el 17 de juliol de 1288, obtenen, a més, de la cort de Palerm que els estengui l'estatut mercantil i fiscal de nació més

462. Ben analitzada recentment per Giuseppe PETRAGLIA, «Sui Toscani in Sicilia fra Due e Trecento: la penetrazione sociale e il radicamento nei ceti urbani», a *Commercio, finanza, funzione pubblica. Stranieri in Sicilia e in Sardegna nei secoli XIII-XV*, Nàpols, 1989, pàg. 129-218.

463. Els eixos fonamentals del qual consistien en la llibertat de comerç, les reduccions aranzelàries, l'establiment de consolats i la no-aplicació als vaixells i a les mercaderies lígurs del dret de naufragi. Aquests avantatges, ratificats per Carles d'Anjou al tractat de 1269 (Pasquale LISCIANDRELLI, *Trattati e negoziazioni politiche della Repubblica di Genova (958-1797)*. Regesti, Gènova, 1960, pàg. 77), van ser confirmats a l'acord del 1276 (*Liber Iurium Reipublicae Genuensis*, Torí, 1, 1854, pàg. 1429-1431; Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo (1257-1311)*, vol. I, Gènova, pàg. 354-366).

464. Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 54-57.

465. AHCB, Llibre Verd, I, f. 268r-270r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, op. cit., II-1, pàg. 87; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», op. cit., pàg. 122.

466. Els titulars dels quals podran jutjar les causes civils plantejades entre els mercaders catalans en territori sicilià; les criminals, les continuaran instruint i fallant els tribunals locals: AHCB, Llibre Verd, I, f. 251r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, op. cit., II-1, pàg. 63.

467. *Ibidem*.

afavorida,⁴⁶⁸ que acabava de confirmar als genovesos⁴⁶⁹. Aquesta línia d'actuació obeïa a la necessitat del monarca d'involucrar les grans ciutats catalanes en la defensa de l'illa davant la coalició francoangevina. La consolidació d'una branca col·lateral del casal de Barcelona a Sicília, pel fet de suscitar l'hostilitat del front gal i de la Santa Seu, no estava garantida amb els efectius navals i financers locals,⁴⁷⁰ sinó que depenia també del fet que el cap de la dinastia, Alfons el Liberal, i un ampli sector dels seus súbdits consideressin que afavoria els seus propis interessos. La reconquesta de l'arxipèlag balear, a la darrerria del 1285, per la Corona d'Aragó, com a represàlia per la col·laboració oberta de Jaume II de Mallorca en la invasió franca de l'Empordà,⁴⁷¹ reforçava paral·lelament la cooperació entre catalans i illencs a ultramar,⁴⁷² i facilitava les connexions navals entre els ports del Principat i els de Sicília.⁴⁷³

Els efectes de les concessions mercantils i fiscals no es van fer esperar: un nombre creixent de mercaders i d'armadors catalans, atrets per les possibilitats de negoci, va optar per instal·lar-se a les principals places sícules, on ben prest van disposar de consolat.⁴⁷⁴ L'activitat comercial, que durant el domini dels Staufen i angeví s'havia orientat preferentment cap a Messina, va tendir a concentrar-se al sector occidental

468. AHCB, Llibre Vermell, II, f. 134v-135v; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas, op. cit.*, II/I, pàg. 65-66. Ferran SOLDEVILA, *Jaume I, Pere el Gran*, Barcelona, 1955, pàg. 149-150; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 26/2 (1996), pàg. 795; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 122.

469. El 21 de març de 1286 (Archivio di Stato di Genova, Governo, Segreto, Materie Potiche, 6/2725, 47 bis; regest. Pasquale LISCIANDRELLI, *Trattati e negoziazioni politiche della Repubblica di Genova, op. cit.*, pàg. 90, nota 430). L'equiparació fiscal dels mercaders de la capital catalana als oriünds de la metròpoli lligur continuava vigent, a les ciutats portuàries sicilianes, vers el 1340, quan Francesco Balducci Pegolotti va redactar *La pratica della mercatura* (ed. A. Evans, Cambridge Mass., 1936, pàg. 111).

470. La fidelitat dels quals havia estat comprada amb càrrecs. Els nous «gestors» catalans, amb la redistribució intel·ligent dels oficis, havien aconseguit una substitució no gaire conflictiva dels governants angevins, havien captat les classes dirigents i havien preservat inalterada l'estructura de la societat siciliana.

471. Ramon MUNTANER, *Crònica, op. cit.*, pàg. 808; Iacopo DORIA, «Annales lanuenses», *op. cit.*, pàg. 69-70 i 81; Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona, op. cit.*, pàg. 264-266; Miquel FERRER, «La Conquesta de Mallorca por Alfonso III», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* (Palma de Mallorca), xxx (1947-1952), pàg. 274-288; Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca, op. cit.*, pàg. 33 i 60-72; Antoni RIERA I MELIS, «El regne de Mallorca en el context internacional», *op. cit.*, pàg. 54-55.

472. Antoni RIERA I MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca, op. cit.*, pàg. 71.

473. La importància estratègica dels ports balears per a la consolidació del domini català a Sicília queda clarament reflectida en la frase que el cronista coetani Ramon Muntaner posa en boca de Roger de Llúria quan Pere el Gran li exposa el projecte de conquerir les Illes: «Senyor, molt savi pensament havets feit, ... E dic-vos que aquesta cosa que a mi fa paor d'aquesta guerra és que la illa de Mallorca no fos contra nos»: Ramon MUNTANER, *Crònica, op. cit.*, pàg. 801.

474. Ja el 1286, Jaume d'Aragó havia prohibit a un particular de Messina edificar una casa davant la llotja dels catalans (Giuseppe LA MANTIA, *Codice diplomatico dei re aragonesi di Sicilia Pietro I, Giacomo, Federico II, Pietro II e Ludovico. Della rivoluzione siciliana del 1282 sino al 1355. I: 1282-1290*, Palerm, 1917, pàg. 323). Bernat Tripó i Berenguer Bris, l'any següent, actuaven com a cònsols de catalans a Palerm i Trapani, respectivament (Pietro BUGARELLA, *Le imbreviature del notaio Adamo de Citella a Palermo (1 Registro: 1286-1287)*, Roma, 1881, pàg. 210; Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília», *op. cit.*, pàg. 159).

de l'illa⁴⁷⁵, el més accessible des de Barcelona, i esdevingué, del 1300 ençà, un important factor extern de desenvolupament per a la plaça de Trapani.⁴⁷⁶ El restabliment de la unió de les corones d'Aragó i de Sicília en la persona de Jaume II va afavorir, des del setembre de 1291, aquesta dinàmica. Els homes de negocis de Catalunya, Mallorca i València, aleshores, continuaven venent a Trinàcria draps nòrdics⁴⁷⁷ i «de la terra», safrà, oli i paper,⁴⁷⁸ i hi seguien comprant blat i cotó.⁴⁷⁹

Segons les llicències de treta venudes per la tresoreria reial i les concedides graütament pel sobirà, de les quals ha quedat testimoni als registres de la Cancelleria, els súbdits ibèrics del comte rei, només el 1292, van adquirir a Sicília 47.281 salmes i 1,33 *tumoli* de blat, 34.567 dels quals (el 73,1%) van ser exportats per mercaders de la Ciutat Comtal.⁴⁸⁰ Un sol mercader barceloní, Berenguer de Finestres, el març de 1292, va obtenir de Jaume II, en pagament d'un deute de 150.000 sous barcelonesos,⁴⁸¹ una llicència d'exportació de 25.000 salmes de blat (unes 5.625 t).⁴⁸² A aquestes quantitats, s'han de sumar encara les partides el dret de treta de les quals el concessionari no va pagar a la tresoreria, sinó directament, com era costum, al mestre portolà. Aquest segon contingent, del qual encara no disposem de constància documental, devia superar el primer.

Entre el 25 de març de 1293 i la mateixa data de 1294, els ciutadans ibèrics de la «Confederació» carregaren a Trinàcria 74.997 salmes i 12 *tumoli* de forment; només els homes de negocis de la capital catalana en van adquirir 22.229 (el 29,6%).⁴⁸³ El principal exportador era, emperò, el comte rei, que havia trobat en el comerç a l'engròs de cereals una important font d'ingressos; ho demostra el fet que, en un sol dia, el 21 juny de 1293, ordenés la tramesa de 8.097 salmes i 8 *tumoli* de blat i 183 salmes i 4 *tumoli* d'ordi a Catalunya,⁴⁸⁴ i 2.000 salmes més de forment a Tunis.⁴⁸⁵ Una part d'aquest important contingent de blat continuava encaminant-se, doncs, cap a la Ità-

475. Vegeu *infra*, nota 476.

476. Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, *op. cit.*, pàg. 151-152.

477. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 195-196.

478. *Ibidem*, pàg. 197-198.

479. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 179-180 i 195-196; Pietro BUGARELLA, *Le imbreviature del notaio Adamo de Citella*, *op. cit.*, pàg. 151; David ABULAFIA, «Sul commercio del grano siciliano», *op. cit.*, pàg. 11-12.

480. Antonino DE STEFANO i Francesco GIUNTA, *Codice diplomatico dei re aragonesi di Sicilia*, II, *Anni 1291-1292*, Palerm, 1956, pàssim.

481. Resta d'un préstec que havia concedit al difunt Alfons el Franc.

482. ACA, reg. 193, f. 186r, i reg. 93, f. 209r; ed. Antonino DE STEFANO i Francesco GIUNTA, *Codice diplomatico dei re aragonesi*, *op. cit.*, pàg. 106-108 i 220.

483. Francesco GIUNTA, Nicola GIORDANO, Marina SCARLATA i Laura SCIASCIA, *Acta siculo-aragonensia*, I-1, Palerm, 1972, doc. 41, 44, 49, 59, 61, 70, 71, 78, 82, 86, 93, 122, 141, 260, 269, 285, 286, 302, 303, 307, 308, 309, 318, 323, 326, 337, 340, 341, 342, 344, 345 i 356.

484. ACA, C, reg. 261, f. 98r-98v; ed. Francesco GIUNTA, Nicola GIORDANO, Marina SCARLATA i Laura SCIASCIA, *Acta siculo-aragonensia*, *op. cit.*, doc. 120, pàg. 104.

485. ACA, C, reg. 261, f. 96v; Francesco GIUNTA, Nicola GIORDANO, Marina SCARLATA i Laura SCIASCIA, *Acta siculo-aragonensia*, *op. cit.*, pàg. 98.

lia septentrional⁴⁸⁶ i Barbaria; el gros ja s'adreçava, emperò, a les grans ciutats catalanes, balears i valencianes.⁴⁸⁷ Les exportacions de cereals constituïen aleshores un negoci molt rendible, com ho acredita la ràpida creació d'un mercat de llicències de treta.⁴⁸⁸ De la relació dels articles intercanviats i el protagonisme dels comerciants barcelonins en les operacions, sembla que se'n desprèn que la balança de pagament entre els territoris ibèrics i italians de la «Confederació» tendiria a tancar-se amb saldo positiu per als primers.

A la llista dels beneficiaris de la conquesta de Sicília figuraven, darrere dels mercaders i els naviliers catalans, els fadristerns de la noblesa i el patriciat urbà de la Corona d'Aragó, que hi van rebre beneficis i càrrecs ben retribuïts, i les capes mitjanes i baixes de les ciutats marítimes, per tal com hi va atenuar les oscil·lacions del preu del blat i va estimular alhora la producció d'alguns sectors manufacturers. L'empresa, emperò, tenia també uns costos importants, generava un passiu creixent. Les despeses de la llarga guerra marítima sobrepassaven àmpliament els ingressos ordinaris d'Hisenda i només podien ser atesos amb increments successius de la pressió fiscal i amb préstecs onerosos dels potentats al sobirà, solucions que sempre acabaven perjudicant els més febles, ja que els col·lectius solvents disposaven de mecanismes per a evadir o traslladar una part considerable de la seva quota tributària. La magnitud dels recursos navals i financers consignats al contençió del sud d'Itàlia impedia a Jaume II rendibilitzar les expectatives que s'obrien en altres àrees.

Els interessos del sobirà i dels homes de negocis catalans a Sicília començaren a divergir el 1295, quan Jaume II, en els tractats d'Anagni, no sols va renunciar a l'illa, sinó que, a més, va ordenar als seus súbdits que l'evacuessin. La negativa tancada dels illencs al restabliment del domini angeví al sud de l'estret de Messina i la subsegüent coronació de l'infant Frederic com a rei de Sicília van significar, emperò, la prolongació de la guerra. Entre 1285 i 1295 —com ja s'ha exposat—, els catalans s'havien introduït als mercats de l'illa, on moltes companyies havien destacat factors i alguns membres de l'aristocràcia havien rebut terres i càrrecs. Frederic III, per tal d'assegurar-se el seu suport davant la imminent ofensiva naval napolitana, es va apressar a renovar tots els privilegis comercials i aranzelaris que havien concedit els seus ante-

486. Tot seguint la senda d'Arnau Panides, barceloní, que l'1 de febrer de 1287 havia declarat haver rebut, a Palerm, en comanda de Bernat de Sant Emeteri i Bernardó Tripó, catalans, quaranta salmes de blat per al viatge que es disposava a emprendre, en la nau de Joan Vives, mallorquí, cap a Gènova (Pietro BUGARELLA, *Le imbreviature del notaio Adamo de Citella*, op. cit., pàg. 76-77). Pisa era aleshores un altre dels mercats de destinació preferent per als exportadors barcelonins de cereals sículs (Vegeu *infra*, notes 494, 500, 501 i 514).

487. Jaume II, el 16 de desembre de 1292, ordena a Berenguer de Vilaragut, mestre portolà, que permeti als mercaders de Barcelona, Tarragona, Tortosa, València i Mallorca adquirir cereals a Sicília, per a l'abastament dels respectius mercats locals, a canvi d'una taxa de treta de 3 tarins per salma (ACA, C, reg. 94, f. 163r; ed. Antonino DE STEFANO i Francesco GIUNTA, *Codice diplomatico dei re aragonesi*, op. cit., pàg. 326).

488. Jaume de Cànoves, barceloní, el 1287 ja havia declarat, a Palerm, haver venut a Simone d'Odoriso, veí de Termini, la llicència que havia obtingut per a treure de l'illa 1.300 salmes de blat: Pietro BUGARELLA, *Le imbreviature del notaio Adamo de Citella*, op. cit., pàg. 183.

cessors als barcelonins, i els va estendre als catalans, mallorquins, valencians i aragonesos.⁴⁸⁹ Mentre que Jaume II, arran de la infeudació pontifícia de Sardenya i Còrsega, s'aliava amb els angevins per a reconquerir Sicília, un sector dels seus súbdits, partidari de continuar freqüentant amb bones condicions les places insulars, no estava disposat a deixar caure Frederic III. Aquest grup de pressió, reduït però econòmicament poderós, era conscient que li seria força més difícil arrencar concessions a Carles II de Nàpols, que reobriria els mercats illencs, als homes de negocis toscans, uns concurrents sempre perillosos. Tot i això, la desvinculació política de Sicília de la Corona d'Aragó i la represa de la guerra van repercutir negativament en l'activitat mercantil, naval i financera dels catalans a l'illa, que va experimentar una caiguda sensible.

Les hostilitats es va prolongar fins a la primavera de 1302, quan el front catalano-angeví, incapaç de desmuntar la resistència siciliana, que gaudia del suport del Comú de Gènova i de la resta del gibel·linisme italià, va obrir unes negociacions de pau a Caltabellotta. El nou acord —com ja s'ha exposat— reconeixia Frederic III com a sobirà vitalici de Sicília i permetia el restabliment formal de relacions entre els «executius» de Barcelona, Palerm i Perpinyà, entre les tres branques dinàstiques del casal de Barcelona. Va ser molt ben rebut pels mercaders i naviliers barcelonins i mallorquins, interessats a intensificar l'activitat econòmica en uns ports dels quals, malgrat la guerra i les reiterades ordres d'evacuació, mai no s'havien replegat del tot.

Restablerta la pau, l'activitat comercial del barcelonins a Sicília va experimentar una represa important, de la qual només ens han arribat, emperò, uns pocs testimonis documentals. Ramon Arters, ciutadà de Barcelona, i Salvador constituïren, el 10 de maig de 1314, una societat per a un viatge comercial a Sicília a la qual aportaren 136 lliures i 146 lliures i 5 sous, respectivament; ambdós socis es repartirien el quart diner de les comandes rebudes a parts iguals i els guanys en proporció a les seves aportacions.⁴⁹⁰ Aleshores l'illa, estratègicament situada al centre de la Mediterrània, ja s'havia convertit per als homes de negocis i armadors de la capital catalana no sols en un destí preferent, on es podien vendre draps francoflamencs i del país, i comprar blat i cotó, sinó també en un bon mercat de nòlits per a trajectes amb destinació als ports de la Itàlia septentrional i en una escala on podien reestructurar els carregaments a l'anada o a la tornada de Llevant.

L'accés segur als ports sicilians va permetre als mercaders i naviliers de la «Confederació» incrementar la seva activitat als emporis de la mar Tirrena, on lígurs i toscans pugnaven, des de feia més d'un segle, per la supremacia. La situació s'hi havia degradat el 1282, amb el trencament d'hostilitats entre ambdós bàndols. La guerra, d'una agressivitat inusitada, es prolongaria, paral·lela a la conflagració de les Vespres Sicilianes, fins al 1291. Gènova, l'estiu del 1284, no sols va anihilar la flota enemiga a la batalla de la Melòria, sinó que també va destruir les infraestructures defensives

489. AHCB, Llibre Verd, I, f. 268r-270r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas, op. cit.*, II-1, pàg. 86-88.

490. AHPB, Pere de Torre, lligall 1, manual 1314; ed. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils, op. cit.*, vol. II, pàg. 28-29.

i portuàries de les boques de l'Arno. Pisa va quedar relegada, des d'aleshores, a la condició de potència naval de segon ordre.⁴⁹¹ Obligada a consignar les poques embarcacions que li restaven a la defensa costera, va esdevenir un mercat deficitari de nòlits.⁴⁹² Els armadors catalans, com els venecians, es van apressar a atendre la demanda de mitjans de transport del Comú, on disposaven de cònsol des del 1277.⁴⁹³ Una part creixent de les mercaderies i dels comerciants pisans, des de la fi del 1284, viatjaven en embarcacions catalanes i sícules.⁴⁹⁴ L'adscripció política d'ambdós «executius» al bàndol gibel·lí afavoria l'acostament, que, com és lògic, suscitava recels a Gènova, que ben prest va actuar en conseqüència. Els incidents navals entre esquadres lígurs i vaixells de la Corona catalanoaragonesa a la mar Tirrena esclatarien pocs mesos abans de la mort de Pere el Gran.⁴⁹⁵ Les concessions efectuades pel comte rei als ciutadans del Comú a Sicília havien privat, doncs, els napolitans de la col·laboració de la poderosa flota genovesa, però no havien garantit als vaixells de la «Confederació» l'accés segur a les àrees tancades pels lígurs.

Del 1285 ençà, algunes embarcacions de la Corona catalanoaragonesa serien interceptades, a la mar Tirrena, per esquadres lígurs, amb l'excusa que transportaven mercaderies propietat de pisans. Més d'una vegada, hi serien atacades només pel fet de navegar en aigües jurisdiccionals o amb cosera amb navilis del Comú.⁴⁹⁶ Per a analitzar amb un mínim d'objectivitat aquesta incipient agressivitat genovesa, hem de tenir en compte, emperò, que la nostra principal font d'informació no és neutral, ja que depenem gairebé exclusivament de Iacopo Doria. És molt probable que aquest analis-

491. La victòria lígur va impressionar la cronística coetània (Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 54-57; Giovanni VILLANI, *Cronica*, ed. a cura de F. Gherardi Dragomani, Frankfurt, 1969, pàg. 423-424; «Annales Placentini Gibellini», ed. G. H. Pertz, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XVIII, Hannover, 1863, pàg. 578) i la historiografia vuitcentista (Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 38-46).

492. Marco TANGHERONI, *Politica, commercio, agricoltura a Pisa nel trecento*, Pisa, 1973, pàg. 77.

493. ACA, C, reg. 39, f. 212r; cit. Regina SÁINZ DE LA MAZA, «Il consolato dei Catalani a Pisa durante il regno di Giacomo II d'Aragona. Notizie e documenti», *Medioevo. Saggi e Rassegne* (Càller), 20 (1996), pàg. 196, nota 4.

494. Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 76-77.

495. La primavera del 1285, Enrico Spinola, al capdavant d'una esquadra de cinc galeres i una sagetia, capturà, entre Còrsega i Capraia, una nau catalana que, provinent de Tunis, transportava llana i altres mercaderies berbers cap a Porto Pisano i una nau de Palerm que, carregada de carn i formatge sicilians, es dirigia també cap a la plaça del baix Arno (Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 62; Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 79-80; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos durant el segle XIII», *op. cit.*, pàg. 797; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 121). Una altra flotilla lígur, integrada per cinc galeres de Portovenere, el patró de la qual era el mateix Enrico Spinola, interceptà, el novembre, una nau siciliana amb un carregament de cereals quan iniciava la penetració a Porto Pisano, i la desvià cap a Gènova (Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 67; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 121).

496. El juliol de 1287, Franceschino de Porcello, al capdavant d'una galera i un galió armats pel Comú per a custodiar la Ribera de Llevant, penetra, a la recerca d'un lleny pisà, al golf de Frejús, on, a més de cremar l'embarcació toscana, captura una barca catalana: Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 78.

ta lígur, com qualsevol altre cronista oficial, tendís a convertir autèntiques agressions pirates en atacs corsaris. Les escomeses, arbitràries o justificades, provocaven les subsegüents demandes de reparació per part dels damnificats, alguns dels quals obtingueren d'Alfons el Franc una llicència de marca.⁴⁹⁷ La potència naval de Gènova i la conjuntura política vigent aleshores a la Mediterrània no permetien al comte rei anar més enllà.

L'increment de la col·laboració mercantil amb Pisa i el menyspreu del blocatge establert per Gènova a les boques de l'Arno provocaven, doncs, incidents navals, però no col·lapsaven les relacions polítiques entre els estats. La situació es considerava canalitzable encara per via diplomàtica, com es desprèn del fet que Alfons el Franc, a començament de 1290, oferís a la República lígur un tractat de pau i comerç.⁴⁹⁸ La resposta del Comú va ser positiva, però la mort sobtada del jove sobirà, el 18 de juny de 1291, va blocar les negociacions.

La reunificació de la Corona d'Aragó i del regne de Sicília en la persona de Jaume II va esperonar els reflexos anticatalans dels genovesos. Els esforços del nou sobirà per reprendre les negociacions diplomàtiques obertes pel seu germà van ser rebutjats pel Comú.⁴⁹⁹ El canvi de to en les relacions el marca, a l'entrada de l'estiu de 1291, la captura per una esquadra genovesa, en aigües de l'illa del Giglio, d'una nau de gran tonatge, l'*Àguila*, propietat de Jaume de Sicília, valorada en 7.350 lliures genoveses,⁵⁰⁰ i d'una altra nau catalana que, provinent de Càller, es dirigia a Porto Pisano, avaluada en 4.600 lliures genoveses.⁵⁰¹ Els catalans i el sicilians, per la seva banda, capturaren, pocs mesos després, una galera i una sagetia lígurs al port de Tunis.⁵⁰²

Aquest nou ascens del cors i la pirateria recíproques ja no es pot relacionar amb la guerra de Gènova amb Pisa per la supremacia a la mar Tirrena, sinó que dimanava d'altres causes, com els canvis polítics que es produïren coetàniament, durant el segon semestre de 1291, a Barcelona i a Gènova. El retorn a la situació vigent durant la segona fase del regnat de Pere el Gran, amb el restabliment —ja esmentat— de la unió d'ambdues corones en la persona del comte rei, reforçava l'expansió ultramarina de la «Confederació», enfortia la concurrència dels mercaders catalans a la Medi-

497. Alfons el Franc, el 1286, va concedir un «lou» de 8 diners per lliura sobre totes les mercaderies lígurs que passessin per València, per tal d'indemnitzar un ciutadà de la capital llewantina a qui havien robat les mercaderies a Gènova: Rafael GALLOFRÉ, *Documentos del reinado de Alfonso III de Aragón relativos al antiguo reino de Valencia y contenidos en los registros de la Corona de Aragón*, València, 1968, doc. 356.

498. Ben estudiat a Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos durant el segle XIII», *op. cit.*, pàg. 801-808.

499. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos durant el segle XIII», *op. cit.*, pàg. 808-809.

500. Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 127. El monarca no va trigar, emperò, a recuperar el vaixell, ja que, el juliol de 1292, n'encarregava la gestió al mestre portolà de Sicília: ACA, C, reg. 95, f. 86r; ed. Antonino DE STEFANO i Francesco GIUNTA, *Codice diplomatico dei re aragonesi*, *op. cit.*, pàg. 102; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 128.

501. Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 126-127; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos durant el segle XIII», *op. cit.*, pàg. 798; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 128.

502. Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 132; Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 159; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 128.

terrània central i conferia un nou impuls al front gibel·lí a Itàlia. L'esgotament paral·lel del sistema de la doble capitania, amb la substitució, el 28 d'octubre de 1291, d'Oberto Spinola i Corrado Doria per Lanfranco de Suardi, ciutadà de Bèrgam, atenuava la influència dels gibel·lins a Gènova i hi generava inestabilitat política.⁵⁰³ Els canvis —simultanis i de tendència contrària— operats en els «executius» de la Corona catalanoaragonesa i del Comú lligur modificaren la relació de forces vigent al Mare Nostrum i hi accentuaren les tensions i els enfrontaments.⁵⁰⁴

Els barcelonins, un cop equiparats fiscalment als lligurs a Sicília,⁵⁰⁵ intentaren incrementar la participació en les exportacions de cereals sicilians cap a les grans ciutats de la Itàlia septentrional. Aquesta iniciativa va ser interpretada, emperò, pels genovesos com una incursió en un àmbit comercial exclusiu, com una concurrència intolerable; va contribuir a incrementar la tibantor entre la república marinera i la Corona d'Aragó. Les infeudacions pontificies a Jaume II de Sardenya (1295) i Còrsega (1297), dos territoris on Gènova tenia importants interessos comercials i territorials, van suscitar també recels entre els mercaders i les famílies nobles lligurs que hi havien rebut feus, per als quals constituïen el marc jurídic que hi facilitaria el futur desembarcament de colonitzadors catalans, l'articulació econòmica i politicoadministrativa d'ambdues illes a la Corona d'Aragó. L'actuació de la Companyia Catalana a l'Imperi bizantí constituïa, des de la tardor de 1303, el quart factor de discordança. Les campanyes dels almogàvers es desenvolupaven en un territori d'un gran valor estratègic per a la República lligur i en un moment especialment delicat, quan la caiguda d'Acre en poder dels mamelucs i els vets comercials pontificis obligaven els seus mercaders a reestructurar els circuits comercials a Llevant i hi esperonaven la concurrència amb els venecians.

El triomf en diverses escaramusses, degut a l'eficàcia ofensiva dels ballesters, va excitar, segons Iacopo Doria, la supèrbia dels catalans.⁵⁰⁶ Les autoritats lligurs, per tal d'evitar futures pèrdues, prohibiren, a la darrerria de 1291, que cap galera ultrapassés Porto Pisano si no portava a bord almenys vint ballesters i un carregament de 180 ba-

503. Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 123-124; Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 153-156.

504. L'agost de 1291, una galera i un galió armats a Messina sorprenen, prop de l'illa de Tano, la galera de Manuele Lercari que tornava d'Alexandria. L'embarcació lligur, descartada la fuga, es llança contra la galera atacant, tot obrint-li una via d'aigua que l'obliga a batre's en retirada (Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 132-133; Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 159; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 130-131). Pocs dies després del frustrat abordatge, el galió va ser capturat per homes de Morea (Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 133; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 131). La galera siciliana, reparats els desperfectes, decideix, malgrat el pessim inici de la campanya, romandre al Jònic, on coincideix, prop de Corfú, amb dues galeres mercants genoveses els patrons de les quals, considerant que la relació de forces els era favorable, intenten abordar la galera illenca. L'eficàcia defensiva dels ballesters catalans, tanmateix, no tan sols frustra l'operació, sinó que causa, a més, nombroses baixes entre els atacants (Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 133-134).

505. Vegeu *supra*, notes 468 i 469.

506. «Unde ipsi catalani, per ea que eis acciderunt in superbiam elati et venientes Messanam, ceperunt ufanas multas dicere, et velle unam de suis galeis pugnare de cetero contra duas galeas hominum Ianue»: Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 134.

les o de 750 quintars.⁵⁰⁷ Gènova, un empori de llarga tradició marinera i al tuc de la prosperitat comercial, es veia obligada, doncs, a adoptar mesures defensives davant una nova concurrent que, tant per la seva audàcia i les seves noves tècniques de combat com per les bases d'avituallament al seu abast, es revelava cada cop més perillosa. Les mesures provocaren els efectes esperats, atès que, segons el cronista oficial, estols genovesos, des de mitjan primavera de 1292, reiniciaren les captures d'embarcacions barcelonines i sicilianes a la mar Tirrena.⁵⁰⁸ Aquests triomfs puntuals van ser celebrats amb eufòria per la marineria de la República, pel fet de palesar que els «superbs» catalans, tot i alguns èxits recents,⁵⁰⁹ continuaven essent vulnerables.⁵¹⁰

El 1284, amb motiu del bloqueig naval establert per Gènova contra Pisa, havia esclatat, doncs, una guerra de cors entre els lligurs, d'una part, i els catalans i els sicilians, de l'altra. L'agressivitat naval, després d'un curt recés, es va reactivar, per raons polítiques i econòmiques, el 1291. Les autoritats de la ciutat estat i de la «Confederació» seguien de prop els esdeveniments, conscients que cada atac, pel fet d'introduir inseguretat, distorsionar el funcionament del comerç exterior i ocasionar pèrdues materials i humanes, debilitava les posicions del rival i reforçava les pròpies. Els incidents, protagonitzats per particulars, degradaven però no col·lapsaven les relacions diplomàtiques bilaterals, els contactes entre els estats. Mentre el saldo de danys es mantingués gairebé equiparable i els menyscapes econòmics i humans es consideressin inferiors als costos d'armament i de manteniment d'una flota, a les despeses d'una guerra naval convencional, les autoritats de Gènova i de Barcelona animarien tàcitament les respectives marineries a continuar els atacs i s'intercanviarien públicament disculpes, no pas reparacions efectives, pels danys recíprocs.

Amb aquest enfrontament de baix nivell, Gènova i la Corona catalanoaragonesa no dirimien tan sols el control mercantil de Sardenya i Trinària, sinó el domini, a ter-

507. Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 134; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 131.

508. El 22 de maig s'enfronten, prop de les illes Egates, una galera barcelonina amb destinació a Trapani, en què viatjava un ambaixador de Jaume II, i la galera genovesa de Franceschino Caravello; els genovesos, després de delmar la tripulació i comprovar la seva nacionalitat, van permetre a l'embarcació catalana continuar viatge (Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 139; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 133). Pocs mesos després, a ple estiu, una flota de vuit galeres genoveses intercepta, entre Monte Argentario i Piombino, una nau siciliana carregada de blat que Roger de Llúria enviava a Pisa, on hi havia carestia, i la desvia cap a Gènova. L'abordatge provoca entre la tripulació agredida vint-i-tres morts i nombrosos ferits greus (Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 145-146; Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 162; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos durant el segle XIII», *op. cit.*, pàg. 813; Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 133).

509. Jaume II, a mitjan setembre de 1292, autoritzava Salvo Cao i Pascasio de Santo Donato a extreure de Sicília, lliure d'impostos, blat per valor de 72 lliures 14 sous barcelonesos, quantitat en què havien estat valorats els danys que els van inferir uns catalans quan van atacar la seva nau: ACA, C, reg. 95, f. 118r; ed. Antonino DE STEFANO i Francesco GIUNTA, *Codice diplomatico dei re aragonesi*, *op. cit.*, pàg. 252.

510. «Quod quidem hominibus Ianue valde fuit acceptum, quoniam Catalani in tantam erant elati superbiam, quod cottidie, in Sicilia et ubique, improperebant homines Ianue se cum una ex suis galeis velle duas galeas Ianunium expugnare»: Iacopo DORIA, «Annales Ianuenses», *op. cit.*, pàg. 139.

mini mitjà, del Mediterrani central. La ubicació dels incidents dibuixa dues àrees calentes. Els genovesos realitzaven la major part dels seus atacs a la Tirrena, especialment a la seva meitat septentrional, al quadrilàter comprès entre Bonifacio, Civitavecchia, Portovenere i Mònaco.⁵¹¹ En aquesta zona, esquadres lígurs efectuaren, entre 1284 i 1292, vuit atacs, cap de fallit, i hi capturaren cinc embarcacions catalanes i quatre de sicilianes. Aquest alt rendiment és imputable tant a la proximitat de les bases de sortida de les flotes atacants com a l'eficaç funcionament del sistema de bloqueig establert per Gènova, després del triomf de la Melòria, entorn a les boques de l'Arno, per tal de dificultar l'abastament cerealístic de Pisa des de Càller i Palerm. Fora de l'esmentat quadrilàter, vaixells del Comú feren coetàniament quatre abordatges, tres dels quals⁵¹² es tancaren amb la captura de l'embarcació; només en un cas⁵¹³ la manifesta superioritat naval dels atacants va ser neutralitzada eficaçment pels ballesters catalans. Els súbdits ibèrics i ultramarins de Jaume II d'Aragó tendiren, en canvi, a concentrar les escomeses a la mar Jònica i al canal de Sicília, per on havien de passar necessàriament les principals flotes italianes tant a l'anada com a la tornada de Llevant i del Magrib oriental.⁵¹⁴ El 1291, esquadres catalanes i sícules hi efectuaren dos atacs, tot capturant una galera lígur. El fracàs d'un dels abordatges, prop de Morea, va ser compensat, tanmateix, pel refús amb èxit, en aigües de Corfú, d'un intent d'intercepció. Tot i això, la balança s'inclina clarament, doncs, del costat dels lígurs, que superen en captures els catalans.

Les relacions amb la Corona catalanoaragonesa continuaven amb la mateixa tònica: de pau teòrica, erosionada per puntuals atacs recíprocs de pirateria i per la recaptació de les corresponents marques. Durant el primer semestre de 1293, els mercaders genovesos eren perseguits, als dominis del comte rei, per nombrosos concessionaris de marques.⁵¹⁵ En aquesta mateixa època s'havia reprès, a Gènova, la recaptació d'un antic «lou» contra els mallorquins.⁵¹⁶ Les represàlies recíproques complicaven els contactes mercantils, però no els blocaven. Domènec Lull, barceloní, el maig de 1293, es trasllada a Gènova, en la nau de Nicolau Ros, amb diverses comandes.⁵¹⁷ Un altre mercader de la capital catalana, Bartomeu Oliver, nolieja, l'estiu de l'any següent, la nau tarragonina *Santa Maria del Miracle* per a exportar a Gènova de 1.500 a 1.800 salmes de forment sicilià.⁵¹⁸

511. Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 134.

512. Esdevinguts a Càller, Frejús i Colombaia: Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 134.

513. Que es produí a Corfú: Antoni RIERA I MELIS, «La Mediterrània occidental vers 1300», *op. cit.*, pàg. 134.

514. *Ibidem*, pàg. 135.

515. Jaume II, el 8 d'abril, va concedir a Giacomo Squarciafico i als seus fills un salconduit vàlid per a tots els territoris sotmesos a la seva jurisdicció i una exempció d'aranzels: ACA, C, reg. 98, f. 26r; ed. Francesco GIUNTA, Nicola GIORDANO, Marina SCARLATA i Laura SCIASCIA, *Acta siculo-aragonensia*, *op. cit.*, pàg. 28-29.

516. La supressió del qual és sollicitada per Jaume II a les autoritats lígures el 25 de maig de 1294: ACA, C, reg. 252, f. 87r-88r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias històriques*, *op. cit.*, pàg. 80-81.

517. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 198.

518. Francesc de BOFARULL I SANS, «Antigua marina catalana», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), VII (1901), pàg. 72-74.

L'activitat econòmica desenvolupada pels mercaders barcelonins al Llenguadoc ja han estat analitzades en l'apartat relatiu a la renovació de la draperia.⁵¹⁹ S'hi han examinat les seqüeles provocades en els circuits comercials tant pel tancament a la navegació dels accessos marítims a Montpeller pels duaners gals com pels vetos d'exportació de llana i de draps crus instaurats, amb finalitat proteccionista, a les senescales de Belcaire i Carcassona.

Les novetats, entre 1282 i 1317, també es donaren en l'activitat mercantil dels barcelonins fora de la Mediterrània occidental, a Llevant i al mar del Nord, dues àrees que continuaren sent, per als súbdits de Jaume II d'Aragó i Jaume II de Mallorca, molt rendibles alhora que altament perilloses. La concurrència dels dos grans comuns mariners italians i les restriccions comercials pontifícies incrementaven considerablement el risc en els viatges als ports mamelucs i bizantins; al canal de la Mànega, l'escull principal era, en canvi, l'agressivitat de les flotilles angleses.

Des dels estratègics ports sicilians, les embarcacions i els comerciants de la Corona catalanoaragonesa havien intensificat, en els anys subsegüents a la conquesta de l'illa, la penetració als grans mercats internacionals de la Mediterrània oriental, sense que la seva activitat hi suscités encara recels importants entre els principals concurrents: Benedetto Zaccaria, el novembre de 1286, va enviar un carregament d'alum de Focea a la Ligúria en una nau catalana.⁵²⁰ Aquesta col·laboració va ser, emperò, efímera; ben prest els lígurs estengueren a Llevant l'agressivitat que ja practicaven contra les embarcacions del Principat a la mar Tirrena.⁵²¹

Quant al comerç amb el sultanat mameluc d'Egipte, es va beneficiar inicialment de la integració de la Corona catalanoaragonesa al front gibel·lí, que va induir Pere el Gran a iniciar una aproximació al principal adversari de la Santa Seu, el sultà del Caire. El 20 de novembre de 1281, durant els preparatius de la conquesta de Sicília, ja havia moderat la prohibició de comerç amb els ports musulmans, circumscriuint-la a les mercaderies estrictament estratègiques, als articles especificats pels pontífexs en els seus vots.⁵²² Les comandes concertades a Barcelona amb destinació a Alexandria⁵²³ palesen que aleshores les relacions comercials entre ambdós emporis ja s'havien reprès. La conquesta d'Acree, el darrer bastió cristià a Llevant, va provocar, tanmateix, un fort impacte arreu d'Europa. Nicolau IV va decretar, el 24 d'agost de 1291, el replegament immediat, sota pena d'excomunió, dels mercaders cristians d'Egipte i Síria.⁵²⁴

519. Vegeu *supra*, notes 305-311, 320-322 i 337-338.

520. Aquesta col·laboració primerenca no es tancaria, emperò, amb saldo positiu, ja que l'embarcació, desviada per una tempesta cap a Porto Pisano, no arribaria a destí: Iacopo DORIA, «Annales lanuenses», *op. cit.*, pàg. 75; Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo*, vol. II, pàg. 80, nota 35.

521. Com ha demostrat Maria Teresa Ferrer (Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos durant el segle XIII», *op. cit.*, pàg. 813-821). Vegeu també *supra*, notes 495 i 496.

522. AHCB, Llibre Verd, f. 239v; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 45-46.

523. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 183-184.

524. Josep TRENCHS, «De Alexandrinis», *op. cit.*, pàg. 250; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 42.

Tot i això, Jaume II, dos anys després, signava encara un acord amb el sultà.⁵²⁵ El vet pontífic, que havia provocat un fort sotrac en el comerç internacional de les espècies, no s'aplicava, doncs, a la Corona d'Aragó, que continuava enfrontada amb la Santa Seu i els seus aliats francoangevins. Els comerciants barcelonins operaven obertament aleshores a Alexandria, com ho demostren diversos canvis concertats durant l'estiu de 1295 a la Ciutat Comtal.⁵²⁶ El fet que s'haguessin hagut de concertar per sobre de la par denota, emperò, una manca de crèdits sobre Alexandria⁵²⁷ i palesa que els canvis consideraven molt arriscades les transferències de diners al delta del Nil.

La reconciliació amb Bonifaci VIII, oficialitzada a la Pau d'Anagni, va obligar Jaume II a oferir la seva contribució en una futura croada i a prohibir als seus súbdits tota mena d'activitat econòmica a Egipte. Des d'aleshores, el sobirà —com ja s'ha exposat— va haver de conjuminar la lleialtat al bàndol güelf i la defensa dels interessos comercials dels seus súbdits en una àrea especialment rendible. Amb un pragmatisme i una manca d'escrúpols força evidents, va saber adaptar-se, emperò, a la nova situació. Va circumscriure la seva contribució a la croada als confins ibèrics, a la lluita contra el sultanat de Granada.⁵²⁸ Pel que fa al comerç amb els mamelucs, va prohibir, el 1302 i el 1305, les exportacions de productes estratègics, però va tolerar les de mercaderies convencionals, limitant-se a gravar-les amb una multa,⁵²⁹ solució que li va permetre mantenir l'aliança amb el pontífex i incrementar alhora els ingressos del l'erari. No va considerar tampoc que el nomenament d'almirall de l'Església i l'assumpció del comandament del bàndol güelf, el 1297, l'obliguessin a tallar les relacions diplomàtiques amb Egipte.

En els registres de la Cancelleria s'han conservat les credencials i les instruccions de vuit ambaixades que Jaume II va enviar, des d'aleshores i fins a la seva mort, al Caire, on els seus delegats, a més de sol·licitar la protecció per als pelegrins i l'alliberament dels captius cristians, van obtenir la concessió del santuari del Sant Sepulcre a una comunitat de franciscans catalans. D'altra banda, cada una d'aquestes missions permetia enviar un vaixell carregat de mercaderies lícites a Egipte, atès que el pontífex, pel fet que les expedicions perseguïen objectius humanitaris i religiosos, concedia la corresponent llicència.⁵³⁰ La manera com es realitzaven aquests viatges, que combi-

525. ACA, C, reg. 252, f. 38r-39r; ed. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas, op. cit.*, II/1, pàg. 78-80. El tractat inclou quatre clàusules: Jaume II es comprometia a acudir en auxili del sultà en el cas de croada, els súbdits dels dos sobirans continuarien gaudint dels respectius estatuts mercantil i fiscal, els comerciants catalans podrien vendre a Egipte les mercaderies prohibides pel pontífex i el sultà permetria l'accés al Sant Sepulcre als peregrins cristians proveïts d'un salconduit del comte rei: Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes, op. cit.*, pàg. 54; Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce, op. cit.*, pàg. 44-45.

526. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis, op. cit.*, vol. I, pàg. 322-324 i 326-331.

527. Vegeu *supra*, nota 415.

528. Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes, op. cit.*, pàg. 65-66.

529. Vegeu *infra*, nota 534.

530. Wilhelm HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, vol. II, 2a ed., Amsterdam, 1967, pàg. 32; Àngels MASIÀ DE ROS, *La Corona de Aragó y los estados del Norte de África*, Barcelona,

nava l'ambaixada amb l'expedició comercial, obeïa, en bona part, a la manca de recursos del comte rei, que només els podia finançar mitjançant la concessió del carregament als mercaders, que, a més d'assumir les despeses dels ambaixadors durant els trajectes i l'import dels regals tramesos al sultà, pagaven una forta suma per la dispensa puntual del vet pontifici.⁵³¹

Del 1295 ençà, el comerç amb Egipte desapareix completament de la documentació notarial i esdevé un activitat secreta. Els mercaders barcelonins més agosarats continuaven operant, tanmateix, a Alexandria, dissimulant el viatge amb canvis reiterats de vaixells o mitjançant la venda de part de la mercaderia a les escales intermèdies on hi hagués menys control; els que eren descoberts pagaven una multa. La prohibició papal fou aprofitada per molts navegants per apoderar-se de vaixells amb el pretext que es dirigien o tornaven del sultanat, quan la seva autèntica destinació solia ser Xipre o Bizanci.⁵³² El trasbals provocat en l'economia europea pel tancament comercial d'Egipte i Síria, on es trobaven els principals mercats reexportadors d'espècies i d'articles de luxe provinents de l'Orient Llunyà, va obligar, tanmateix, Bonifaci VIII i els seus successors immediats a reduir-ne gradualment l'abast, mitjançant la concessió de llicències extraordinàries, com les ja exposades, i la venda d'absolucions als infractors, amb la col·laboració de les jerarquies eclesiàstiques locals, a les quals periòdicament s'exigia l'entrega de les quantitats recaptades.⁵³³ Jaume II, per la seva banda, es va arrogar, el 1302, el dret d'absoldre els mercaders que haguessin exportat mercaderies lícites al sultanat mameluc, els *alexandrini*, a canvi d'un ban de dos sous per lliure.⁵³⁴ D'aquesta manera, amb el consentiment tàcit del pontífex, es va establir a Catalunya un sistema de doble control sobre el comerç amb els emporis mamelucs: els bisbes concedien l'absolució en els casos d'articles prohibits i un tribunal reial específic, en els de mercaderies lícites.⁵³⁵

Els ingressos proporcionats a l'erari per aquesta taxa assoliren, entre 1302 i 1317, una mitjana anual, segons els càlculs de Josep Trenchs,⁵³⁶ de 826 lliures. Aquestes sancions, que no impedien al reu tornar a comerciar en territori mameluc, van ser con-

1951, pàg. 118-119; Eliyahu ASTHOR, *Levant Trade in the Middle Ages*, Princeton, 1983, pàg. 34-35; Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes*, op. cit., pàg. 73-74; Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce*, op. cit., pàg. 46.

531. Àngels MASIÀ DE ROS, *La Corona de Aragón y los estados del Norte de África*, op. cit., pàg. 133.

532. Catherine OTTEN-FUX, «Chypre, un des centres du commerce catalan en Orient», a Maria Teresa FERRER I MALLOL (COORD.), *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*, Barcelona, 2003, pàg. 137-138; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Incidència del cors en les relacions catalanes amb l'Orient (segles XIII-XV)», a *Ibidem*, pàg. 264.

533. Bonifaci VIII, el 5 d'abril de 1297, ja havia autoritzat els bisbes de Barcelona i Tortosa a absoldre els excomunicats per comerciar amb Alexandria a canvi d'una quarta part del guany; aquestes quantitats s'haurien d'entregar a Jaume II, que estava preparant una armada per a reconquerir Sicília: Josep TRENCHS, «De Alexandrinis», op. cit., pàg. 251.

534. Àngels MASIÀ DE ROS, *La Corona de Aragón y los estados del Norte de África*, op. cit., pàg. 81-83 i 88-89; Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes*, op. cit., pàg. 74.

535. Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes*, op. cit., pàg. 74; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», op. cit., pàg. 42.

536. Josep TRENCHS, «De Alexandrinis», op. cit., pàg. 288.

siderades pels homes de negocis catalans, des de la seva instauració, un impost sobre les transaccions realitzades a Egipte i Síria. Els textos de les redempcions han conservat molta informació sobre el tràfic entre Barcelona i Alexandria que permet identificar-ne els protagonistes⁵³⁷ i escatir les mercaderies que circulaven en cada direcció; supleixen parcialment, doncs, el silenci forçós de les fonts notariales coetànies.

Malgrat que la primera fase àlgida de la guerra de Sicília no els havia impedit recalcar a Constantinoble⁵³⁸ i arribar àdhuc a Caffa,⁵³⁹ no va ser fins a la darrerria del segle XIII, tot coincidint amb el replegament forçós d'Egipte i Síria, quan els mercaders catalans intensificaren la seva penetració en els emporis bizantins, especialment a Constantinoble. Andrònic II, el 1296, va concedir als homes de negocis de Barcelona i de les restants ciutats de la Corona d'Aragó i del regne de Mallorca la llibertat de comerç, una reducció sensible de les taxes aranzelàries⁵⁴⁰ i l'exempció del dret de naufragi a la capital i als altres ports bizantins.⁵⁴¹ Aquests avantatges degueren facilitar-hi l'activitat econòmica dels barcelonins.⁵⁴² La Venjança Catalana i les campanyes de la Gran Companyia per Grècia obligaren, emperò, els súbdits de Jaume II a evacuar precipitadament, el 1305, les places imperials, on no reapareixerien fins a deu anys després. Durant el primer semestre de 1316, es constituïrien, a Barcelona, dues societats per a efectuar sengles viatges comercials a Romània.⁵⁴³

La gran beneficiada per la reestructuració de la xarxa comercial barcelonina a la Mediterrània oriental va ser, emperò, Xipre, que esdevingué un autèntic dipòsit de mercaderies orientals no afectat pels vets pontificis. Els homes de negocis catalans, el 1291, ja hi van aconseguir un estatut aranzelari idèntic al dels narbonesos i pisans, però inferior al dels genovesos.⁵⁴⁴ La documentació notarial barcelonina ha conservat, per al període de 1293 a 1317, un bon nombre de comandes,⁵⁴⁵ canvis marítims⁵⁴⁶ i societats per a viatges⁵⁴⁷ amb destinació a Xipre. En els protocols redactats a l'illa per notaris lígurs apareixen també nombroses referències a l'activitat econòmica desen-

537. Com ho demostren les llistes redactades per Josep TRENCHS, «De Alexandrinis», *op. cit.*, pàg. 274-280

538. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 192.

539. A la península de Crimea, el 1289: Michel BALARD, *Gènes et l'Outre-mer*, 1, *Les actes de Caffa du notaire Lamberto de Sambuceto, 1289-1290*, París, 1973, doc. 33; Daniel DURAN, «Els catalans i els mallorquins a la mar Negra i a Tartària», a Maria Teresa FERRER i MALLOL (coord.), *Els catalans a la Mediterrània oriental*, *op. cit.*, pàg. 193.

540. Que van quedar establertes en un 3%, tant per les importacions com per les exportacions.

541. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 69-70.

542. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 204.

543. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 32-36.

544. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 71.

545. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 200-204.

546. Arcadi GARCIA SANZ i Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 336-339.

547. Arcadi GARCIA SANZ i Josep Maria MADURELL, *Societats mercantils*, *op. cit.*, vol. II, pàg. 29-30.

volupada per una quarantena de ciutadans de Barcelona i de Tarragona, encapçalats per Bernat Marquet.⁵⁴⁸

Les vendes catalanes als emporis islàmics i cristians de Llevant continuaren girant, entre 1282 i 1317, entorn als draps francesos i flamencs, articles tèxtils del país (draps de Lleida, flassades, barragans), paper valencià i uns pocs queviures (oli i fruits secs); les dues úniques novetats consistiren en la incorporació del safrà i les cuirasses.⁵⁴⁹ Les compres consistien en espècies (pebre, canyella i gingebre), sucre, resines (laca i encens), colorants tèxtils (brasil i indi), cotó, alum i cera.⁵⁵⁰ La balança de pagaments es devia seguir tancant amb dèficit, ja que els diners, com en l'etapa anterior, circulaven sempre de Barcelona cap a Llevant,⁵⁵¹ un desequilibri que els mercaders barcelonins devien rescabalar amb els superàvits que obtenien amb la reexportació de les espècies al Llenguadoc, la Provença, la França septentrional i Flandes. Els homes de negocis catalans «no haurien mantingut i desenvolupat el seu comerç amb Orient si no els hagués resultat rendible».⁵⁵² La balança comercial depèn sempre d'una xarxa de relacions; no es pot analitzar, doncs, per separat, circumscrita a una regió determinada.⁵⁵³ En el cas d'Egipte i Síria, la balança comercial no inclou, a més, el contraban d'articles militars, metalls i aliments, que només generava, en el millor dels casos, documentació efímera. Una bona part de les espècies degueren ser pagades amb les quantitats obtingudes amb la venda de ferro, fusta, armes, pega, estopa i altres mercaderies incloses en els vetos pontificis, que a Alexandria o Damasc es devien cotitzar a preus sense paral·lel a les places cristianes occidentals.

Després de 1282, els mercaders catalans continuaren el seu avenç cap a les valls del Sena, el Somme i l'Escalda; la seva presència, poc abans de 1300, ja està documentada a Bruges, empori que articulava aleshores l'àrea hanseàtica amb la mediterrània. Un dels pioners en el comerç amb les costeres del mar del Nord va ser el barceloní Jaume Vilaseca, que, el 1299, ja residia a Dordrecht, des d'on comerciava també amb Londres.⁵⁵⁴ Fins a la darrerria del segle, els mercaders mediterranis es traslladaven a Flandes per rutes terrestres; els catalans ho feien per les ja esmentades via *Regordane* i via del Roine i el Saona, que arrancaven a Montpeller.⁵⁵⁵ Cap al 1275, els genovesos,

548. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 43.

549. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 200-204; Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient*, *op. cit.*, pàg. 340, 386-387, 413 i 421; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 42 i 44.

550. Josep Maria MADURELL i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas*, *op. cit.*, pàg. 189, 201-202 i 203; Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient*, *op. cit.*, pàg. 454, 458 i 471; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalan commerce», *op. cit.*, pàg. 42 i 44.

551. Vegeu *supra*, notes 415, 526 i 527.

552. Claude CAHEN, *Orient et Occident au temps des croisades*, París, 1983, pàg. 184.

553. Claude CAHEN, *Orient et Occident au temps des croisades*, *op. cit.*, pàg. 133-134; Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, *op. cit.*, pàg. 88-89.

554. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas*, *op. cit.*, II/1, pàg. 108; Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, *op. cit.*, pàg. 113, nota 229; Federigo MELIS, *Documenti per la storia economica dei secoli XIII-XVI*, Florència, 1972, pàg. 16; Dolors PIFARRÉ, *El comerç internacional de Barcelona i el mar del Nord (Bruges) al final del segle XIV*, Barcelona, 2002, pàg. 19, nota 8.

555. Vegeu *supra*, notes 99 i 232.

aprofitant que els avenços de la Reconquesta castellana per la vall baixa del Guadalquivir havien reobert a la circulació comercial l'estret de Gibraltar, establiren una línia marítima entre la Mediterrània occidental i la mar del Nord⁵⁵⁶ que va ser aviat sovintejada pels mallorquins⁵⁵⁷ i els venecians. Els comerciants de la Ciutat Comtal s'incorporaren a la ruta poc després de 1300, utilitzant embarcacions balears o galeres locals.⁵⁵⁸ La nova via, que contribuï a agilitzar els intercanvis entre dos àmbits econòmicament complementaris, no conduïa sols a l'Esclusa, l'avantport de Bruges; els vaixells, a l'anada o a la tornada, solien atracar també a l'estuari del Tàmesi, als molls de Londres. El 1303, Eduard I ratifica els drets i les garanties als mercaders estrangers que comerciaven a Anglaterra, entre els quals ja inclou els mallorquins i els catalans.⁵⁵⁹ Tot i això, els contactes marítims de Barcelona i Mallorca amb Bruges i Londres es veurien entrebancats reiteradament, durant el primer terç del segle XIV, per la pirateria que generava al canal de la Mànega la rivalitat de França i Anglaterra pel control de Gascunya.

Pel que fa a la relació d'intercanvis entre Barcelona i els emporis del mar del Nord, sabem, pels registres comptables de les duanes, que els comerciants mallorquins i barcelonins descarregaven a Londres pebre, safrà, alum i cuiros, i hi carregaven llana, draps, estany, coure i argent.⁵⁶⁰ Els articles venuts a Bruges devien ser força parestuts; les compres, en canvi, devien consistir gairebé exclusivament en draps de qualitat,⁵⁶¹ un article que, aleshores, gaudia d'una gran acceptació tant entre les classes altes catalanes com als principals emporis de Llevant. Tot i que l'escassa documentació disponible no permet comprovar-ho, sembla que la balança de pagaments es devia tancar sovint amb saldo negatiu per als barcelonins. El desequilibri en els intercanvis, accentuat per la insuficiència de la flota per a atendre la demanda

556. Renée DOEHAERD, «Les galeres génoises dans la Manche et la Mer du Nord à la fin du XIIIe et au début du XIVe siècle», *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* (Brusselles-Roma), XIX (1938), pàg. 5-76; Renée DOEHAERD, *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outremer d'après les archives notariales génoises aux XIIIe et XIVe siècles*, vol. I, Brusselles-Roma, 1941, pàg. 223-224; Archibald R. LEWIS, «Northern European Sea-Power and the straits of Gibraltar, 1031-1350», a William Chester JORDAN, Bruce MACNAB i Teófilo F. RUIZ (ed.), *Order and Innovation in the Middle Ages. Essays in honor of Joseph R. Strayer*, Princeton, 1976, pàg. 139-174; Antonio ORTEGA, *El reino de Mallorca y el mundo atlántico*, op. cit., pàg. 201-202.

557. La primera referència a una embarcació mallorquina a Londres data de 1281; es tracta de la galera de «William de Bone de Mayhorke»: Robert S. LÓPEZ, «Majorcans and Genoese on the North Sea route in the Thirteenth Century», *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* (Brusselles), XXIX (1951), pàg. 1163-1179; Antonio ORTEGA, *El reino de Mallorca y el mundo atlántico*, op. cit., pàg. 202.

558. David ABULAFIA, «Les relacions comercials i polítiques entre el regne de Mallorca i Anglaterra», a *XIII Congrés d'Història*, op. cit., II/3, pàg. 70-73.

559. Jules FINOT, *Étude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au Moyen Âge*, París, 1899, pàg. 40; David ABULAFIA, «Les relacions comercials i polítiques», op. cit., pàg. 71; Dolores PIFARRÉ, *El comerç internacional de Barcelona*, op. cit., pàg. 20.

560. David ABULAFIA, «Les relacions comercials i polítiques», op. cit., pàg. 70 i 72; Antonio ORTEGA, *El reino de Mallorca y el mundo atlántico*, op. cit.

561. Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, op. cit., pàg. 132-147; Antoni RIERA i MELIS i Gaspar FELIU i MONTFORT, «Activitats econòmiques», op. cit., pàg. 219-220; Maria Teresa FERRER i MALLOL, «Catalan commerce», op. cit., pàg. 49.

de nòlts que generava el tràfic amb l'Atlàntic septentrional, degué provocar que una part dels superàvit auri obtingut a Barbaria i al sud d'Itàlia s'encaminàs cap als mercats flamencs.

La creació del Consolat de Mar

El desenvolupament de la flota i del comerç exterior van requerir un avenç gairebé sincrònic de la normativa i de la jurisdicció naval i mercantil. El primer consolat de mar documentat a la Corona catalanoaragonesa és el de Barcelona, del qual, per al període anterior a mitjan segle XIV, disposem, emperò, de poca informació. Sembla que el seu origen és indissociable de les ordinacions que Jaume I va concedir, el 1258, a la Universitat dels prohoms de la Ribera i, per tant, posterior al dels consolats d'ultramar. És probable que, del 1266 ençà, el nomenament dels seus titulars, com el dels còsols itinerants, competís al Consell Municipal.⁵⁶² Poc després, el 1279, Pere el Gran va concedir, emperò, als mercaders de Barcelona la facultat d'escollir dos representants per a regular i ordenar-hi la navegació i el comerç marítim. Aquests dos prohoms, el 1282, són qualificats⁵⁶³ de «procuratores seu consules universitatis civitatis Barchinone super facto maris»,⁵⁶⁴ títol que sembla indicar que ja tornaven a dependre del Consistori. En qualsevol cas, la documentació de principi del segle XIV acredita que els dos còsols eren elegits anualment pel Consell Municipal.⁵⁶⁵ D'aquesta evolució, els aspectes més significatius, pel fet que esdevindrien permanents, són la reducció a dos dels còsols de mar i, sobretot, el seu nomenament pel Consell Municipal, com els dels altres oficis de la ciutat.

Tot i això, desconeixem encara el codi que aplicaven i l'abast de la jurisdicció dels primers còsols de mar barcelonins. L'acta de creació del tribunal de València —com veurem més endavant— especifica que els magistrats barcelonins, el 1283, jutjaven d'acord amb la *Consuetudo maris*, però aquesta afirmació no ha estat confirmada encara per les fonts locals coetànies. Era un dret marítim que no tenia un origen reial, sinó que es tractava d'un conjunt de normes empíriques, sorgides de l'experiència acumulada en els nombrosos ports mediterranis, conegudes només pels usuaris, pels professionals dels oficis de la mar.⁵⁶⁶ Durant la primera meitat del segle XIV, aquesta *Consuetudo maris* esdevindria el nucli originari del *Llibre del Consolat de Mar*, el codi pel qual es regirien tots els consolats catalans. Dels conflictes de jurisdicció suscitats entre els veguers i els còsols, sembla desprendre's que a Barcelona, abans de 1348, la totalitat de la jurisdicció pertanyia al veguer i al batlle, i els còsols no tenien altra funció que la representació política dels homes de mar i, a tot estirar, «la resolució d'aquelles qüestions que per via d'arbitratge, d'amigable composició o de consell cor-

562. Vegeu *supra*, notes 258 i 259.

563. En una sentència relativa a la lleuda del port de Blanes.

564. Antoni de CAPMANY, *Memorias històriques, op. cit.*, II/1, pàg. 49.

565. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat, op. cit.*, III/1, pàg. 78.

566. *Ibidem*, III/1, pàg. 57.

poratiu del prohoms de mar als tribunals ordinaris, els eren sotmeses».⁵⁶⁷ I tot això sense cap potestat pública d'execució

Els homes de la mar de la ciutat de València, aprofitant la delicada situació per la qual travessava, obtingueren de Pere el Gran, l'1 de desembre de 1283, la creació d'un segon consolat. La concessió no va ser, tanmateix, un mer trasllat de l'obtinguda poc abans pels seus homòlegs de la Ciutat Comtal, sinó que contenia tres novetats importants: era una instauració paccionada, que el rei no podria revocar; donava caràcter legal a l'aplicació de la *Consuetudo maris*, i conferia als dos còsols una jurisdicció pròpia i clarament delimitada sobre la navegació i els negocis marítims.⁵⁶⁸ L'autonomia jurisdiccional dels dos còsols —que eren elegits anualment pels patrons i els mariners locals,⁵⁶⁹ no pel Consell Municipal— hagué de ser, emperò, defensada de la ingerència dels oficials reials ordinaris: el comte rei, el 9 de desembre de 1284, va haver de dotar el tribunal d'un jutge d'apel·lacions i prohibir als querellants recórrer les sentències dels còsols davant qualsevol altre magistrat.⁵⁷⁰ El consolat de mar de València, amb aquestes innovacions, disposava, abans de 1300, d'una estructura i una jurisdicció que, a les dècades següents, s'estendrien, amb alguns pocs retocs, a Mallorca (1326), Barcelona (1348), Tortosa (1363), Girona (1385), Perpinyà (1388) i Sant Feliu de Guíxols (1443).

El Reconoverunt proceres, la consolidació del dret local

A començament de 1283, la magnitud de la resposta militar francoangevina a la conquesta catalanoaragonesa de Sicília i les sancions espirituals de Martí IV col·locaren Pere el Gran en una situació delicada, atès que havia de contenir alhora l'ofensiva naval del napolitans a la Mediterrània central i la terrestre dels francesos als Pirineus occidentals. El comte rei, excomunicat i deposat pel pontífex, necessitava imperiosament, doncs, no sols la fidelitat, sinó també el suport militar i econòmic de tots els seus súbdits. La desfavorable conjuntura va ser aprofitada pels estaments privilegiats per fer valer les seves reclamacions i reduir l'autoritarisme d'un monarca que, des de la seva coronació, s'havia negat a convocar Corts i que governava amb el suport d'un reduït cercle de col·laboradors, integrat per funcionaris jueus, membres de la baixa noblesa i exiliats sicilians. Al descontentament de l'aristocràcia per la prepotència reial s'afegia aleshores el temor dels consistoris que els costos de la guerra, en un context d'escanyament comercial i d'escassetat frumentària, augmentessin la pressió fiscal. El darrer trimestre de 1283, el sobirà, per a obtenir els recursos que demanava, va haver de ratificar i ampliar, en les Corts de Saragossa, València i Barcelona, el privilegi, les llibertats, els usos i els costums de cada una de les tres grans circumscripcions politicoadministratives de la Corona d'Aragó.

567. *Ibidem*, III/1, pàg. 80.

568. Arcadi GARCIA SANZ, *Història de la marina, op. cit.*, pàg. 127-128; Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat, op. cit.*, III/1, pàg. 82-85.

569. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat, op. cit.*, III/1, pàg. 83 i 90.

570. ACA, C, reg. 43, f. 82v; ed. Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat, op. cit.*, III/2, pàg. 131.

El Consell de Barcelona, aprofitant aquesta ofensiva constitucional conjunta, va obtenir de Pere el Gran, l'II de gener de 1284, no sols una confirmació general de tots els privilegis que els seus antecessors havien concedit a la ciutat, sinó també l'acceptació d'un seguit de nous capítols, redactats a propòsit. La compilació resultant, denominada *Recognoverunt proceres*,⁵⁷¹ va ser estructurada en cent setze capítols. Els preceptes consuetudinaris fan referència sobretot al dret civil,⁵⁷² processal i mercantil. Les franqueses noves regulaven els serveis públics, el règim municipal, la policia urbana i el proveïment alimentari de la ciutat.⁵⁷³ Especialment importants són els capítols relatius al comerç. Concedeixen llibertat de navegació a les embarcacions matriculades a la ciutat i de transport de tota mena de mercaderies, excepte les declarades estratègiques o vedades pel sobirà, als negociants locals, amb l'única condició de pagar els drets i les lleudes acostumats. Estableixen que els mariners i els mercaders no hauran d'ajornar un viatge comercial arran d'una querella, sempre que es comprometin a comparèixer davant el tribunal competent a la tornada. Ratifiquen que els armadors i mercaders estrangers —d'acord amb el veto instaurat per Jaume I— no podran instal·lar taules d'acordar a Barcelona per contractar-hi nòlits.⁵⁷⁴ Pere el Gran també va haver de retallar, a la codificació, les competències dels oficials reials, que, des d'aleshores, no podien empresonar de nit cap veí que oferís fiador, ni penyorar-li determinats béns per deutes; havien de jurar que respectarien els drets i els costums de Barcelona, i estaven a consell dels prohoms de la ciutat. Va reglamentar-hi finalment la intervenció dels ciutadans en l'administració de la justícia i en la defensa de la ciutat.

El *Recognoverunt proceres* era la compilació de l'experiència acumulada en més de dos segles de vida urbana; la plasmació dels interessos, idees, ambicions i projectes de l'alta burgesia barcelonina que, aprofitant una conjuntura difícil, havia aconseguit imposar al sobirà un pacte, una distribució de rols. Aquest privilegi esdevindria per als ciutadans honrats un escut eficient davant els futurs embats de l'autoritarisme monàrquic i les reclamacions populars, un mitjà poderós de defensa de l'autonomia municipal. El fet que cap de les altres grans ciutats assolís coetàniament de Pere el Gran un privilegi local de l'abast del *Recognoverunt proceres*⁵⁷⁵ palesa el pes econòmic i polític de Barcelona dintre de la Corona catalanoaragonesa, de la qual s'estava convertint en el principal empori i la capital indiscutida, així com la capacitat de negociació del seus dirigents.

571. AHCB, Llibre Verd, I, f. 240r-246v; ACA, CB, perg. 22; eds. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas, op. cit.*, II/I, pàg. 49-52; i Antonio M. ARAGÓ i Mercè COSTA (ed.), *Privilegios reales, op. cit.*, pàg. 8-17.

572. Especialment de família i successions.

573. Els principals queviures (pa, vi, carn, peix) destinats al mercat local no podrien ser empenyorats i gaudirien d'importants exempcions fiscals: Antonio M. ARAGÓ i Mercè COSTA (ed.), *Privilegios reales, op. cit.*, pàg. 9, 13 i 14.

574. Antonio M. ARAGÓ i Mercè COSTA (ed.), *Privilegios reales, op. cit.*, pàg. 10, 13, 14 i 15-16.

575. Els privilegis obtinguts del comte rei per les Corts d'Aragó i de València tingueren com a marc geogràfic el regne, no la capital.

El segon esclat de la conflictivitat social

L'estreta aliança de la monarquia amb el naixent patriciat urbà barceloní va tenir, tanmateix, repercussions a curt termini. El febrer de 1285, quan començaven a concentrar-se a Tolosa de Llenguadoc les tropes de la croada que havia de deposar Pere el Gran, va esclatar a Barcelona una revolta popular que, tot i haver estat analitzada en unes quantes monografies d'una gran solvència científica,⁵⁷⁶ roman encara mal coneguda. Berenguer Oller i els seus seguidors, en un context difícil tant per a les classes baixes com per al sobirà, s'aixecaren contra els poders locals, en connivència, segons alguns autors, amb els francesos. La font historiogràfica principal d'aquesta conxorxa és Bernat Desclot, que en la seva descripció de l'esdeveniment atribueix als insurrectes el propòsit de lliurar «la ciutat al rei de França, per tal que el rei d'Aragó no els pogués carvendre jamés».⁵⁷⁷ La historiografia recent, després de considerar esquemàtic i tendencios el testimoni del cronista coetani, insereix, en canvi, l'avalot en la sèrie d'alçaments populars que, durant el darrer terç del segle XIII, va sacsejar les principals ciutats europees⁵⁷⁸ i el relaciona amb la dinàmica econòmica, social i política de Catalunya. El moviment, que havia començat com una protesta del poble menut per la carestia de la vida i per la distribució social dels guanys generats per diverses dècades de creixement econòmic, es va anar convertint, en poques setmanes, en una insurrecció amb una ferma capacitat desestabilitzadora, en vigílies d'una invasió francesa de Catalunya.

El poble menut, encapçalat per Berenguer Oller, es va conjurar, segons el cronista, contra els poders locals⁵⁷⁹ i va desposseir, després de fer-se amb els controls de la ciutat, els «rics hòmens», els clergues i els jueus de «llurs rendes e de llurs censals per sa pròpia autoritat».⁵⁸⁰ La revolta perseguia, doncs, dos objectius: un d'econòmic i un altre de polític. La finalitat econòmica consistia en una reducció substancial dels lluïsmes⁵⁸¹ i en una condonació total dels censals i els violaris. Aquestes dues modalitats de crèdit a llarg termini s'estaven convertint en un dogal per als col·lectius populars que, per a poder sobreviure, els havien hagut d'utilitzar reiteradament, sobretot durant els darrers mesos, quan una mala collita i les seqüeles de la guerra de Sicília al mercat local havien provocat una forta pujada dels preu del forment.⁵⁸² La meta

576. Entre les quals sobresurten: Philippe WOLFF, «L'épisode de Berenguer Oller a Barcelone en 1285. Essai d'interprétation sociale», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 5 (1968), pàg. 207-222; Carme BATLLE, «Aportacions a la història d'una revolta popular (Barcelona, 1285)», *Estudis d'Història Medieval* (Barcelona), 2 (1970), pàg. 19-29; Carme BATLLE, , *La crisis social y económica de Barcelona, op. cit.*, vol. 1, pàg. 36-44

577. Bernat DESCLOT, *Crònica, op. cit.*, pàg. 517.

578. Ben analitzades a Michel MOLLAT i Philippe WOLFF, *Uñas azules, Jacques i Ciompi, op. cit.*, pàg. 31-45.

579. El Consell Municipal, el bisbe Guerau de Gualba i els oficials reials.

580. Bernat DESCLOT, *Crònica, op. cit.*, pàg. 517.

581. Carme BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona, op. cit.*, vol. 1, pàg. 38.

582. Antoni RIERA I MELIS, «Caresties i escassetats frumentàries a la Mediterrània nord-occidental a l'època de Ramon Llull», a *Ramon Llull i el lullisme: pensament i llenguatge. Actes de les jornades en*

política era trencar el control que el patriciat exercia sobre el Consistori, redistribuir-hi més equitativament els escons, tot just després que la institució hagués incrementat substancialment les seves competències en la governació de la ciutat.

És possible que els sollevats confiessin que les dificultats exteriors extremes obligarien Pere el Gran a acceptar les seves demandes, com havia admès, un mesos abans, les dels col·lectius benestants. Això no obstant, si aquests eren els càlculs de Berenguer Oller i els seus assessors, s'equivocaven de mig a mig, atès que l'acord amb el patriciat exclouia un pacte amb el poble menut i la correlació de forces en el conjunt de Catalunya, aleshores, els era desfavorable. El sobirà només podia conservar el poder i contenir l'allau dels croats amb el suport militar de la noblesa i econòmic de l'alta burgesia. Conscient que no podria fer front simultàniament a una invasió a les fronteres pirinenques i a una insurrecció a la rereguarda, el comte rei va abandonar precipitadament les Corts d'Osca, en què negociava la defensa d'Aragó, i es va dirigir a Barcelona, on va entrar la matinada de Dissabte Sant, 24 de març, amb un contingent militar important. La debilitat de la resistència li va permetre recuperar el control de la ciutat i detenir Berenguer Oller i set dels seus col·laboradors,⁵⁸³ que foren sotmesos a judici sumaríssim i executats, de bon matí, el dia de Pasqua.⁵⁸⁴ Mentrestant, uns sis-cents barcelonins, que s'havien significat en la revolta, fugiren de la ciutat.⁵⁸⁵

Tot just concloues les festes, el sobirà, pressionat pels damnificats, va decretar l'estat de setge a Barcelona, va ordenar la captura dels pròfugs i va encarregar a un dels seus oficials, Berenguer de Segalar, la confiscació de tots els béns que posseïssin arreu de Catalunya. La documentació cancelleresca coetània ha permès identificar vint-i-un dels dirigents de la insurrecció, entre els quals en figuren sis que havien ocupat escons al Consell de Cent, com a ciutadans o mercaders,⁵⁸⁶ un notari,⁵⁸⁷ sis menestrals⁵⁸⁸ i vuit sense indicació d'ofici, però que porten noms molt populars.⁵⁸⁹ L'extracció social dels participants diferencia clarament la segona explosió social barcelonina de la primera. Si l'avalot de 1258 havia estat un enfrontament entre faccions oligàrquiques pel control del barri de la Ribera, entre especuladors immobiliaris i aspirants a ser-ho, la insurrecció de 1285 va consistir, en canvi, en un aixecament popular, de menestrals assalariats i petits mercaders, contra l'avenç de la desigualtat econòmica, l'endeutament i l'exclusió política

homenatge a J. N. Hillgarth i A. Bonner, a cura de M. I. Ripoll i M. Tortella, Palma de Mallorca, 2012, pàg. 192-232.

583. Dels quals encara no coneixem els noms.

584. «Féu-los menar per tots los carrers de la ciutat e puis féu-los penjar per la gola tots set en una olivera, e En Berenguer Oller pus alt de tots»: Bernat DESCLOT, *Crònica, op. cit.*, pàg. 518.

585. Bernat DESCLOT, *Crònica, op. cit.*, pàg. 518.

586. Arnau Dessoler, Pere Bernat, Bartomeu Despuig, Jaume Despuig, Bernat Andreu i Guillem Marquès: Carme BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona, op. cit.*, vol. 1, pàg. 41.

587. Sanahuja: *Ibidem*, vol. 1, pàg. 41.

588. Deushovol, sabater; Guaenger, mestre; Ramon Duran, pelleter; Pere Guasch, frener; Pere d'Olm, blanquer, i N'Averçó, teixidor: *Ibidem*, vol. 1, pàg. 41.

589. Pere Nadal, Ramon de Montseny, Arluví, N'Estanyol, En Marfà, En Castlania, N'Arbosset i Bernat d'Averçó: *Ibidem*, vol. 1, pàg. 41.

Tant l'estat de setge, els judicis sumaríssims, l'escarni públic i l'execució dels dirigents com el percaç i la confiscació de béns als participants destacats palesen la importància que Pere el Gran i l'oligarquia local van concedir a la revolta popular de la primavera de 1285; evidencien un afany d'evitar, mitjançant un càstig exemplaritzant, que es repetís en el futur. L'intent de redistribuir la riquesa i de reformar el Consell Municipal amb criteris més equànimes es va tancar, doncs, amb un fracàs absolut per als promotors, que només en tragueren una reducció dels lluïsmes;⁵⁹⁰ va estrènyer, en canvi, l'aliança de la monarquia amb el patriciat, els privilegis del qual en sortiren reforçats.

CONCLUSIONS

Les arrels de la primera expansió econòmica de Barcelona es remunten a finals del segle x i constitueixen encara un problema per resoldre. La creació d'unes estructures comercials i l'aparició d'un col·lectiu de mercaders locals continuen sent dos temes a investigar. Les teories més recents sostenen que la prosperitat que va viure la ciutat des de mitjan segle xi va dependre més de les rendes de la terra, l'expansió del teixit urbà i l'extorsió de les taifes andalusines limítrofes que no pas de l'activitat dels mercaders estrangers i locals. Sembla que va trencar el seu aïllament més per l'impuls de les ambicions polítiques i el patrocini naval de la dinastia comtal que no pas per les iniciatives professionals dels seus comerciants.

No va ser fins després de 1150 que la capital catalana va iniciar la seva integració en els circuits principals del comerç mediterrani i els seus mercaders començaren a assimilar les experiències i els coneixements tècnics aportats pels homes de negocis italians i occitans. Fou aleshores quan es van introduir la propietat col·lectiva dels vaixells, la seva explotació comercial per parts, la comanda i la societat. Amb la posada al dia de les tècniques comercials, Barcelona va emergir com una plaça comercial internacional, amb una oferta de mercaderies cada cop més àmplia i variada.

La conquesta i la colonització feudal de les illes Balears i del regne de València, entre 1229 i 1245, van significar l'inici d'una nova fase en la història econòmica, social i política de la Corona d'Aragó. Van ampliar en més d'un 30% la seva superfície i en van accentuar el caràcter marítim pel fet de prolongar considerablement el litoral i d'integrar un estratègic enclavament insular. Barcelona, que havia aportat importants contingents navals i econòmics a les campanyes, va ser una de les grans beneficiàries de l'empresa: va obtenir del sobirà que els seus ciutadans poguessin comerciar lliurement i exempts de tota mena d'impostos en els nous territoris.

El botí, la venda de les cases i els alous rurals que va rebre al sud de l'Ebre degueren significar una injecció de capital important per a Barcelona, a la qual s'afegirien, gairebé sense solució de continuïtat, els guanys generats per la demanda d'articles

590. Que passaren, el 26 de juny de 1285, d'una quarta part a una desena del preu pagat pel comprador del domini útil de qualsevol immoble: *Ibidem*, vol. 1, pàg. 38 i 44.

manufacturats de la primera generació dels nous pobladors. És difícil calcular l'abast dels ingressos que va proporcionar, entre 1230 i 1282, als naviliers de la Ciutat Comtal el quasi monopoli de les comunicacions amb l'arxipèlag, el tràfic de persones i mercaderies amb destinació als ports balears. El control de la Ciutat de Mallorca i de València va incrementar substancialment, a més, la seguretat de la navegació catalana per la Mediterrània nord-occidental, va atapeir la xarxa de vies comercials i va agilitzar la penetració dels mercaders barcelonins al Magrib i a Sicília.

Barcelona va experimentar, al segle XIII, una expansió econòmica, demogràfica i urbanística important. La praxi naval i mercantil conegué aleshores avenços considerables, com l'explotació comercial dels navilis en porcions indivises, la difusió del nòlit «a quintalades», la diversificació de les comandes, l'aparició de les companyies i el descobriment del préstec i del canvi marítims. Els grans beneficiaris del creixement comercial van ser els membres de l'oligarquia urbana, els mercaders i els naviliers, que imposaren els seus interessos específics no sols als menestrals i a les capes baixes, sinó també al sobirà, cada cop més dependent dels seus crèdits. Aquest prepotent patriciat local, del 1249 ençà, va disposar d'una nova plataforma d'actuació, el Consell Municipal, una corporació amb directius i normes pròpies, que va ampliar ràpidament les seves competències a càrrec dels oficials reials i va crear una fiscalitat específica. L'establiment del Consistori va refermar els lligams financers ja existents entre la ciutat i la monarquia. Els membres de l'alta burgesia aprofitaren els càrrecs municipals per garantir-se el patronatge del sobirà, assegurar-se el prompte reintegrament dels préstecs que li concedien i obtenir guanys importants.

Amb la conquesta de Sicília, el 1282, es va iniciar una tercera època, la de l'emergència de la Corona catalanoaragonesa com a potència naval a escala mediterrània, amb el suport decisiu de Barcelona. Pere el Gran, d'acord amb els plantejaments autoritaris de la primera fase del seu regnat, va concebre la incorporació de l'illa com una empresa pròpia i la va organitzar administrativament en profit de la Corona; es va reservar béns, rendes i impostos, com els duaners i els de la treta de gra. Malgrat que la contribució dels naviliers i comerciants de Barcelona a la flota i a les connexions navals subsegüents havia estat decisiva, no hi van obtenir inicialment cap privilegi mercantil. Les primeres concessions es farien esperar: no arribaren fins al 1286, arran de la coronació de l'infant Jaume com a rei de Sicília.

Els assessors de Pere el Gran, encoratjats pel suport de les ciutats catalanes, dels rebels sicilians, del front gibel·lí italià i de l'Imperi bizantí, no van calcular prou bé, tanmateix, els costos de l'empresa; van menystenir el poder militar de la coalició francoangevina i el simbòlic del pontífex. Excomunicat i deposit per Martí IV, Pere el Gran, a començament de 1283, maldava per contenir simultàniament una ofensiva naval a la Mediterrània central i una altra de terrestre als Pirineus Occidentals. Necessitava imperiosament, doncs, la col·laboració militar i econòmica de tots els seus súbdits. Aquestes dificultats exteriors extremes van ser aprofitades per la noblesa i l'alta burgesia per fer valer les seves reclamacions pretèrites i coetànies. Els representats a Corts de cada una de les tres grans circumscripcions administratives de la Corona d'Aragó van condicionar els subsidis a la ratificació i ampliació dels respectius privilegis, furs, usos i costums.

Barcelona, en el context d'aquesta ofensiva constitucional conjunta, va assolir, l'11 de gener de 1284, una confirmació general del dret local, el *Recognoverunt Proceres*. Aquest privilegi esdevindria per als ciutadans honrats un escut eficient davant els futurs embats de l'autoritarisme monàrquic i les reclamacions populars, un mitjà poderós de defensa de l'autonomia municipal, concebuda i gestionada d'acord amb els seus interessos. La resposta no es féu esperar; el febrer de 1285, en vigílies de la invasió francesa de Catalunya i coincidint amb les seqüeles d'una mala collita, va esclatar una revolta popular a Barcelona. L'aixecament perseguia una reducció substancial dels lluïsmes, una condonació total dels censals i els violaris i una distribució més equitativa del poder municipal entre tots els estaments socials. El poble menut, en una conjuntura difícil, replantejava, doncs, la distribució dels guanys de trenta anys de creixement econòmic; denunciava l'avenç de les desigualtats econòmiques, l'endeutament i l'exclusió política i simbòlica. La revolta, que es va tancar amb un càstig exemplaritzant per als participants, va estrènyer, emperò, l'aliança de la monarquia amb el patriciat, els privilegis del qual en sortiren reforçats.

L'ofensiva croada contra Catalunya va fracassar, durant la tardor de 1285, per terra i per mar. L'hereu de Pere el Gran, Alfons el Franc, n'aprofitaria les seqüeles en el front francoangeví per a envair les illes Balears i sostreure Menorca del domini islàmic. La recuperació del control sobre els ports balears incrementava la seguretat de les comunicacions entre Barcelona i Palerm i afavoria la col·laboració entre els mercaders catalans i mallorquins a les principals places comercials d'ultramar, on la concurrència genovesa i veneciana era més agressiva.

Del 1286 ençà, totes les peces de la Mediterrània occidental començaren, emperò, a recol·locar-se en un nou escenari que permetria canalitzar tots els contenciosos pendants per la via de la negociació diplomàtica. El 1295, a Anagni, Jaume II es va comprometre a reintegrar Sicília al regne de Nàpols i l'arxipèlag balear al regne de Mallorca, a canvi de la infeudació de Sardenya; Felip IV i el seu germà Carles de Valois renunciaren a totes les seves pretensions sobre la Corona catalanoaragonesa i acceptaren evacuar la Vall d'Aran; Bonifaci VIII va aixecar l'excomunió al comte rei, la seva família i el poble de Sicília. El tractat, a curt termini, no era gaire favorable a Jaume II, atès que l'obligava a renunciar, en un context de fortes despeses militars, als ingressos fiscals efectius de Sicília i de les illes Balears a canvi dels futurs de Sardenya, que no controlaria fins al 1324.

La negativa dels sicilians a acceptar els acords d'Anagni va significar la prolongació de la guerra, la ruptura de les relacions entre la Corona d'Aragó i Trinàcria, entre dues de les tres branques dinàstiques del casal de Barcelona. Aquesta opció del sobirà no va implicar, emperò, un replegament total dels seus súbdits dels mercats sicilians; algunes companyies barcelonines hi continuaren operant discretament. La cooperació econòmica i política es va restablir el 1302 amb el Tractat de Caltabellotta.

La tècnica naval i mercantil, entre 1282 i 1317, va accelerar la seva evolució amb el descobriment tant dels nòlits discriminatoris i a escar, que permeteren la incorporació gradual de les mercaderies pobres no estratègiques als grans circuits del comerç internacional, com de les ampliacions de capital de les companyies mitjançant comandes «misse in societate». En el terreny del crèdit, el principal avenç va ser la con-

solidació de la banca, que aleshores no sols gestionava un volum important de dipòsits, sinó que ja efectuava operacions força arriscades i contribuïa al finançament de la costosa política exterior de Jaume II. El sobirà era, emperò, un prestatari perillós, per la magnitud de les seves demandes de diners, la seva morositat creixent i els poders extraeconòmics de què disposava. La dependència excessiva del ritme de restitució del monarca, l'escanyament gradual de les importacions tèxtils del Llenguadoc i una degradació de l'estatut aranzelari dels comerciants catalans al Rosselló van provocar, el 1298, una primera crisi creditícia a Barcelona. La situació esdevingué tan perillosa que les Corts van haver d'adoptar mesures per a sanejar la banca, precisar les responsabilitats dels canvistes i aportar seguretat a les seves transaccions. La situació es va normalitzar durant les dues primeres dècades del segle XIV. El mercat interior tèxtil, mentrestant, havia esdevingut menys vulnerable a la ingerència gal·la, arran dels avenços quantitius i qualitius de la producció nacional. Ensinistrats per mestres occitans, els teixidors havien superat el decalatge tecnològic que els separava dels paraires i els tintorers.

Barcelona, el 1317, ja era un empori mediterrani de primer ordre, disposava d'una flota poderosa, capaç de desafiar el tancament comercial de la mar Tirrena per Gènova, amb una tecnologia comercial i comptable funcionals, amb una jurisdicció i una normativa naval i mercantil força avançada. Els seus mercaders operaven, tot i que amb un grau de risc diferent segons les àrees, des de Damasc fins a Bruges. La manufactura, especialment la draperia, també havia registrat, en aquesta tercera fase, avenços quantitius i qualitius importants. El creixement econòmic i demogràfic havia incrementat alhora el seu pes polític dintre de la Corona catalanoaragonesa i havia refermat la seva capitalitat.